

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

MEHÂMİLÎ VE EMÂLÎ'Sİ

Sabih Akıncı
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MEHÂMİLÎ VE EMÂLÎ'Sİ

Hazırlayan
Sabih AKINCI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Musa ÇETİN

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME
(Bilimsel Etięe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**MEHÂMİLÎ VE EMÂLÎ’Sİ**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.
- Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

29/08/2019

Sabih AKINCI

KABUL VE ONAY

Sabih AKINCI tarafından hazırlanan **MEHÂMİLÎ VE EMÂLÎ'Sİ** adlı çalışma, **29/08/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **HADİS** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Dr. Öğretim Üyesi Osman BAYRAKTUTAN

(Başkan)

(İmza)

Dr. Öğretim Üyesi Mahmut SÖNMEZ

(Üye)

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Musa ÇETİN

(Danışman)

ÖZET

Çalışmanın başında öncelikle “*imlâ*” kelimesinin üzerinde duruldu. Bu kelimenin, lügat ve ıstılahî manaları izah edildi. “İmlâ” kelimesini açıkladıktan sonra, “Emâlî” türü eserlerin meydana geliş şekilleri ele alındı. Bu tür eserlerin meydana gelmesine zemin hazırlayan meclislerin varlığından bahsedildi. Bu hadis meclislerinin âdâbı hakkında bilgi vermeye çalışıldı. Hadis meclislerinin tertip ediliş biçiminden bahsedildi. Meclislerin hoca tarafından tertip edildiği anlatıldı. “Emâlî” eserlerinin oluşmasında etkin olan hocanın ve hadis yazar talebenin âdâbı anlatıldı.

İkinci bölümde ise; “el-Mehâmilî”nin hayatı genel olarak ele almaya çalışıldı. Öncelike doğumu, ismi, nesebi, ilmi ve en son olarak da kâdılık görevi ele alındı. Mehâmilî’nin, ömrünün sonralarında ilmi çalışmasını yoğun bir biçimde devam ettirdiği ifade edildi. Sadece fıkıh değil, aynı zamanda hadis ve kelim derslerine de yoğunlaştığını gördük. Daha sonra “el-Mehâmilî”nin eserleri, bazı hocaları ve öğrencileri hakkında kısa bilgi vermeye çalışıldı. Diğerlerinin isimleri liste halinde sunuldu.

Üçüncü bölümde, Mehâmilî’nin eseri olan “Ecza-ü Mehâmilliyyat” adlı hadis cüz’ü ele alındı. Bu hadis cüz’ünün nasıl meydana geldiğini anlatılmaya çalışıldı. Çalışma el-Mehâmilî’nin öğrencilerinden olan İbn Beyi’in (480/1086) rivâyeti esas alınarak oluşturuldu. Çalışmanın devamında “Ecza-ü Mehâmilliyyat” adlı hadis cüz’ünün konuları ve râvileri verilmeye çalışıldı. Bu râviler içerisinde yer alan Peygamber’imizin (sav) eşlerinin rivâyetleri sunulmaya çalışıldı. Hadis cüz’ünün konularının dağınık olduğunu eseri incelediğimizde anlamış olduk. Ayrıca İbn Beyi’in imlâ metoduyla kullandığı edâ sîgaralarını da hangi lafızlarla ifade ettiğini hadisler üzerinden örnek verilerek ifade edilmeye çalışıldı. Ardından rivâyetlerde bulunan râvilerin sayısına göre birkaç tane âli isnad örneği gösterildi.

Anahtar Kelimeler: *Hadis, Rivâyet, İmlâ, Emâlî, Mehâmilî.*

ABSTRACT

We tried to focus on the word spelling at the beginning of our study. We elucidate the dictionary and terminologic meanings of this word. After elucidating the meaning of the word spelling, related with this word we gave the occurring style of the Emali kind works. We mentioned the existence of councils which prepared convenient environments for occurrence of this sort of arts. We tried to give information about the good manners/customs of this councils. We explained the style of arrangement of these councils and that had been arranged by hodja. At the occurrence of these Emali works, we explained the good manners /customs of the teacher who made students write hadiths and the students wrote hadiths.

At the second part we tried to deal with the general aspect of el-Mehamili's life. We mentioned about firstly his birth, name-ancestry, knowledge, and at the end his judgment duty. We tried to emphasize that Mehamili's scholar studies continued intensely at the end of his life. We saw that he focused on not only Fıkıh but at the same time Hadiths and Kelam. After that we briefly gave some informations about his works, teacher, and students. We presented others' names as list.

At the third part we dealt with “Ecza-ü Mehâmilliyat” the section of hadiths. We tried to explain how that hadith section had occurred. We formed our work by accepting essential the narration of “İbn Bey” . At the following part of our study we tried to give the subjects and narrators of section. Among these narrators we gave the narrations which came from prophet's wives. Because of that when we examined the work we understood that subjects of this section is out of order. We tried to explain as well with which words the eda moods had been explained by giving examples from hadiths. After all we showed some ali isnad examples according to the number of narrators in narrations.

Key words: *hadith, narration. emali, spelling, mehamili.*

ÖNSÖZ

Hadis tahammül yollarının içerisinde en önemli yer tutan metod, **Semâ'** metodudur. Semâ metodu, hocanın haftanın belirli günlerinde öğrencileri ile anlaşılacak bir mecliste ezberinden veya kitaba bakarak onlara hadis yazdırmasıdır. Bu şekilde meydana gelen eserlere “Emâlî” denilmektedir. Bu metodla meydana gelen eserlerden biri olan Hüseyin b. İsmâil b. Muhammed el-Mehâmîlî'nin yazdırdığı hadisler üzerinde inceleme yaptık.

el-Mehâmîlî'ye ait bu “Emâlî” hadis cüz'ünü seçmemizin sebebi: hicri 2. ve 3. asırda hadis tedvîn çalışmalarının bir örneği olan imlâ meclislerini ve bunu tertip eden Mehâmîlî'yi anlamak ve hadis edebiyatı açısından önemini ortaya koymaktır. Bu Emâlî hadis cüz'ünü seçmemizin diğer bir sebebi ise; bu “Emâlî”lerin erken dönem edebiyatı içerisinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber Buhârî'nin (v.256/870) el-Mehâmîlî'ye hocalık yapması ve Dârekutnî'nin (v.256/870) de onun talebeleri arasında yer alması bu Emâlî'nin önemini artırmaktadır.

“Ecza-ü Mehâmilliyat” adlı hadis cüz'ünün ilk baskısını İbrahim Kaysî tahkikli olarak 1991'de basmıştır. Türkiye'de ise, “Ecza-ü Mehâmilliyat ilgili herhangi bir çalışma olmamakla beraber sadece müellifi el-Mehâmîlî hakkında, 1990 yılında hazırlanan “*Mehâmîlî ve Kitabu'd-Dua*” adlı hadis cüz'ünün tez çalışması bulunmaktadır. O çalışmada “Ecza-ü Mehâmilliyat” adlı hadis cüz'ü ile ilgili çok az bilgi verilmektedir. Çalışmamızda ise hem müellifi hem de onun “Ecza-ü Mehâmilliyat” adlı hadis cüz'ünü ayrıntısıyla ele aldık.

Bu çalışmada: Büyük muhaddis el-Mehâmîlî'nin hayatını ve ondan gelen hadis cüz'ünü tanıtılmaya çalışıldı. Mehâmîlî'den gelen hadisleri nakleden râvilerin durumlarını incelemek ve hadis imla meclislerinin ne kadar yaygın olduğu ortaya konuldu. Bu meclislerin yaygın oluşu, muhaddislerin hadis nakletmek için gösterdikleri çabadan kaynaklanmaktadır. Biz de bu çabayı aktarmaya çalıştık. Çalışmamızın ikinci

bölümünde, Mehâmilî'nin hocaları, öğrencileri, yaşadığı ortam ve âilesi hakkında genel bir bilgi verip onunla ilgili sağlam bir kanaate ulaşmaya çalıştık.

O dönemde tertip edilen imlâ meclislerinin muhtevası ve onun âdâbı hakkında bilgi vermeye çalıştık. Özellikle hadis yazdıran Mümlî'nin/hocanın âdâbı ve kâtibin/talebenin âdâbı üzerinde durduk. O dönemde imlâ meclislerinin kurulduğu şehirleri de kaydetmeye çalıştık.

Kaynak olarak; imlâ ile alakalı yazılmış temel eserlere başvurduk. O eserlerden olan: Abdülkerim b. Muhammed es-Semâ'nî'nin yazdığı “*Edebü'l-İmlâ vel-İstimlâ*” adlı eserinden faydalandık. Bununla beraber; Ahmed b. Ali el-Mehdî el- Hâtib el-Bağdâdî'nin “*Tarihu Bağdâd*” Yahya b. Abdullah Sulî'nin “*Ahbar'ur-Razi Billahi vel-Mütekiillah*”, İsmâil b. Şihabiddin ed-Dimeşki'nin “*el-Bidâye ven-Nihâye*”, Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî'nin “*Tezkiret'ül-Huffaz*” gibi temel eserlerinden faydalandık. Ayrıca günümüze yakın yazılmış olan Ahmet Naim Efendi'nin “*Hadis Usûlü*”, İsmâil Lütfü Çakan'nın “*Hadis Usûlü*” eserlerinden faydalandık. Emâlî ile alakalı hazırlanmış olan tezlerden ve diğer kitaplardan da faydalandık.

Çalışmamızda yardımlarını esirgemeyen kıymetli Dr. Öğretim Üyesi Musa Çetin hocama çok teşekkür ediyorum.

Sabih AKINCI

İĞDIR

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. HADİS TAHAMMÜL/NAKİL YOLLARI VE İMLÂ METODU	4
1.1. İmlâ (إملأ)'nın Lügat/Sözlük Anlamı.....	4
1.2. İmlâ (إملأ)'nın İstilahî/Terimsel Anlamı.....	4
1.3. İmlâ (إملأ)'ile İlgili Kavramlar	5
1.4. İmlâ Usûlünün Âdâbı.....	6
1.5. İmlâ İçin Gerrekli Malzemeler	9
2. İMLÂ METODUNUN TAHAMMÜL YOLLARI (EDÂ SİĞALARI).....	10
3. HADİS İMLÂ EDEN ÂLİMLER VE İMLÂ MECLİSLERİ.....	13
4. HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİM METODLARI	15
4.1. Semâ' (السماع).....	15
4.2. Kıraât (القراء علي الشيخ)	15
4.3. İcâzet (الإجازة).....	16
4.4. Münâvele (المناولة)	17
4.5. Kitâbet (الكتابة)	18
4.6. İ'lam, (الإعلام)	18
4.7. Vasiyyet (الوصية).....	19
4.8. Vicâde (الوجادة)	19
İKİNCİ BÖLÜM.....	21
1. HÜSEYİN B. İSMAİL EL-MEHÂMİLÎ'NİN HAYATI.....	21
1.1. İsmi ve Nesebi	21
1.2. Doğumu	22

1.3. Âilesi.....	22
2. İLMÎ HAYATI VE KÂDILIK VAZİFESİ.....	25
2.1. Hadis İlmindeki Yeri	26
2.2. Fıkıh İlmindeki Yeri	27
2.3. Kâdılık Vazifesinden Sonraki Hayatı ve Vefatı	28
3. MEHÂMİLÎ'NİN ESERLERİ	29
3.1. Eczâ-ü Mehâmelîyyat	29
3.2. Kitab-ı Sünen Fi'l fikh.....	30
3.3. Kitab-ı Salatü İ'deyn.....	30
3.4. Kitab-ı Dua	30
4. MEHÂMİLÎ'NİN HOCALARI.....	32
4.1. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî.....	33
4.2. Ebu Hişam Rifâi el-Kûfi:.....	35
4.3. Hâfız Devrâkî.....	35
4.4. Muhammed b. Hidâş.....	36
4.5. Ebu Sâib el-Kûfi	36
4.6. Diğer Hocaları	36
5. MEHÂMİLÎ'NİN TALEBELERİ.....	38
5.1. Halil b. Ömer el-Mehdî, Ebu'l Hasan Dârekutnî	38
5.2. Süleyman b. Ahmed, Ebu Kasım et-Taberânî	40
5.3. Abdullah b. Ubeydullah b. Yahya el-Beyyî'	40
5.4. Ahmed b. İbrahim Ebu Bekr b. Şâzân el-Bezzar	41
5.5. Da'lec b. Ahmed Ebu Muhammed Sicistanî	41
5.6. Ebu Hüseyin Muhammed b. Ahmed es-Seydâvî	41
5.7. Abdullah b. Hüseyin b. İsmâil, Ebu Bekir Mehâmilî.....	42
5.8. Abdülvahid b. Muhammed b. Mehdî el-Fârisî	42
5.9. Abdullah b. Sâid b. İbrâhîm, ez-Zührî	42
5.10. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Farâzî	42
5.11. Kasım b. İsmâil el-Mehâmilî	43
5.12. Muhammed b. Ömer b. Muhammed et-Temîmî.....	43
5.13. Muhammed b. Muzaffer, Ebu Hüseyin el-Bezzar	43
5.14. Süteyte bt. Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmilî	43

5.15. Diğer Talebeleri	44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	45
1. MEHÂMİLÎ'NİN EMÂLİSİ	45
1.1. Ecza-ü Mehâmiliyyât.....	45
1.2. Emâlî'nin İçeriği.....	47
1.3. Hadis Rivâyet Ettiği Hocaları	49
1.4. Mehâmilî'nin Rivâyette Kullandığı Edâ Sıgası	56
1.5. Âli Senedlerle Naklettiği Rubâî Hadisler	59
1.6. Emâlî'de Geçen Sûreler	61
1.7. Emâlî'de Geçen Hadislerin Değindikleri Konular.....	63
1.8. Bölge ve Kabilelerine Nisbet Edilmiş Râviler.....	64
1.9. Emâlî'de İsimleri Geçen Kadın Râviler.....	65
1.10. Künyelerine Nisbet Edilen Kadın Râviler	67
SONUÇ	72
BİBLİYOGRAFYA	74

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı geen eser
<i>b.</i>	Bin/Oğlu
<i>bt.</i>	Bint/Kızı
<i>ev.</i>	eviren
<i>d.</i>	Doğumu
<i>h.</i>	Hicri
<i>hfz.</i>	Hâfız
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>m.</i>	Miladi
<i>mkb.</i>	Makbul
<i>M.Ü.</i>	Marmara Üniverstesi
<i>Tahk.</i>	Tahkik eden
<i>s.</i>	Sayfa
<i>sav.</i>	Sallahu Aleyhi Vesellem
<i>sui hfz.</i>	Sui Hıfz
<i>ra.</i>	Radiyallahü anhü/ha
<i>TDV.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>v.</i>	Vefatı
<i>yd.</i>	Hadis Uyduran
<i>z.</i>	Zayıf

GİRİŞ

Hadis¹ nakil yollarının en güvenilir olan, *imlâ yolu*² ile yazılan hadis cüz'ü³ “Emâlî-ü el-Mehâmiliyyât”, Mehâmil'den rivâyet edilen hadis kitabıdır. Öncelikle o dönemin imlâ metodu üzerinde durulmaya çalışıldı. Hz. Peygamber (sav) bazı sahâbîlere hadis yazma izni vermişti. Hz. Peygamber'in (sav) bunu yapmasının sebebi hadisleri Kur'an ile karışmasını önlemektir. Hadisler, sahâbî ve tabiin döneminde hem yazılmakla beraber daha çok ezberden naklediliyordu. Sahâbîler ve büyük tabiinlerin çoğunlukta olduğu hicri ikinci asrın ilk çeyreğinde hadislerin muhafaza ve naklinde, yazmaktan çok ezberlemeye önem veriyorlardı. Bunu temin etmek amacıyla da “*müzakereye*” teşvik ediliyordu. Bu dönemde *müzakere'nin* amacı hicri ikinci ve üçüncü asırlardaki gibi, hadis tariklerinin tespiti, hatalarının tashihi ve ondaki fıkhi hükümlerini bulmak değil, hadisin ezberlenmesi ve iyice zihne yerleştirilmesi idi.⁴ Bu şekilde hadis nakli meydana gelmiştir.

Hadisleri yazma işi olan, *Cem'ul-hadîs* adı da verilen *tedvîn* işini yapan kimseye müdevvîn, bu şekilde ortaya çıkan çalışmaya müdevven denir. Daha çok hadis terimi olarak bilinen tedvîn Kur'an'ın tefsiri ve fikhın tedvîni şeklinde farklı ilim dallarında da kullanılmıştır.⁵

Hicri 2. asırda tedvîn faaliyetleri hızlanmıştır. Bu faaliyetlerin hızlanmasının en önemli sebeplerinden biri de, hadis hâfızlarının vefat etmesi ve bazı mezhep müntesiplerinin kendi yorumlarını desteklemesi mülahazasıyla Hz. Peygamber'e (sav) ve sahâbîlere hadis isnad etmeleri bu tedvîn faaliyetini zaruri hale getirmiştir. Bir kısım

¹ Hz. Peygamber'e (sav) ait olduğu söylenen her türlü söz “*kalv*” iş “*fîl*” onaylama “*takrir*” durum “*hâl*” ile ilgili haberlerdir. Hadisciler bu manada kullanmışlar ve zamanla bunların kendilerine de hadis denmiştir. (Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016, s. 93)

² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdırrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğis Bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs Li'l- İrâkî*, Mısır, Mektebetü-l Sünne, 2003, II, 157.

³ *Cüz*: Cüz niteliğindeki eserler, ya herhangi bir kişinin sahâbeden veya daha sonraki nesillerden birisinden rivâyet ettiği hadisleri toplar, ya da tek bir konuyla ilgili hadisleri içerir. (Selahattin Polat & Hâbil Nazlıgöl & Süleyman Doğanay, *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Yayınları Vakfı Yayınları, 2017, s. 83)

⁴ Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır)*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Yayınları Vakfı Yayınları, 2014, s. 67

⁵ Mehmet Efendioğlu, *TDV İslam Ansiklopedisi “Tedvîn”*, İstanbul, TDV Vakfı Yn. 2011, XXXX, 267-269.

âlimler hadis uydurma işinin ilk olarak Hz. Peygamber (sav) zamanında ortaya çıktığını söylemişlerdir. Bu uydurma faaliyetinin o dönemde başladığını ilk söyleyen İbn Hazm'dır(456/1064).⁶

Başka bir açıdan baktığımızdan Hz. Peygamber'den (sav) sonra yaşanan gelişmeler hadis ilminde sened tenkidini doğurmuştur. Ayrıca İslam'ın ilk dönemlerinde meydana gelen hilafet kavgalarının üzücü sonuçlarından belki de en önemlisi, siyasi görüşleri, zamanla itikadi şekillere bürünerek, islam düşüncesi üzerinde uzun süreli etkiler bırakmasıdır.⁷ Bu etkilere karşı hadis âlimleri, hadis senedini inceleme ihtiyacını hissetmişlerdir. Hicretten ikiyüz sene sonra başta Buhârî (v.256/870), Müslim (v. 261/875), Kütüb'ü Sitte-i Makbule vazife-i hıfzı omuzlarına aldılar. İbn Cevzi (v. 597/1201) gibi şiddetli münekkidler çıkıp; bazı mülhidler veya fikirsiz veya hıfzsız veya nâdânların karıştırdıkları mevzû ehadisi tefrik ettiler, gösterdiler.⁸ Böylelikle hadislerin güvenilirliğine halel getirmek isteyen kişi ve hiziplerin planını da boşa çıkarmış oldular.

Hz. Ömer'den sonra baş gösteren siyasî karışıklıklar yöneticilerin özellikle hadislerin tedvîni konusuna eğilmesini zorlaştırmıştır. Resmî anlamda yeni bir tedvîn teşebbüsünün Emevîler'in Mısır valisi Abdülazîz b. Mervân (v. 86/705) tarafından başlatıldığı görülmektedir. Dinî ilimlere ilgi duyan, özellikle hadis rivâyetiyle meşgul olan Abdülazîz b. Mervân hadislerin tedvîni konusunu resmen ele alan ilk devlet adamı olarak tanınmaktadır.⁹ Ancak bu girişim tam olarak tedvîni fiiliyata dökememiş. Daha sonra Abdülazîz b. Mervân'ın hadisleri tedvîn düşüncesi oğlu Ömer b. Abdülazîz (v. 101/720) tarafından başlatılmıştır. Ömer b. Abdülazîz yönetime geldiği dönemde hadis uyduranların çoğaldığını görmüş, büyük âlimlerin vefatından sonra hadislerin zayi olacağı endişesiyle tedvîn işini resmen başlatmıştır.¹⁰

İmlâ sisteminin belirli zaman dilimlerinde çok rağbet gördüğünü, özellikle belli devirdeki sultan ve halifelerin bu yönetime önem verdikleri kaynaklardan

⁶Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, Ankara, Otto Yayın, 2015, s. 16

⁷Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, Ankara, Otto Yayın, 2018, s. 45

⁸Said Nursî (Bediüzzaman), *Mektubat*, İstanbul, Envar Neşriyat, 2014, s. 113

⁹Efendioğlu, *TDV İslamed Ansiklopedisi*, XXXX, 267-269.

¹⁰Efendioğlu, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXX, 267-269.

anlaşılmaktadır.¹¹ Hicri 3. asırda yaşayan Mehâmilî, işte böyle dikkat gerektiren tedvîn döneminin ortalarında yaşayan Mehâmilî, hadis senedine azâmi derecede ehemmiyet vermiş ve diğer muhaddisler gibi hadisleri ezberlemiş ve ömrünün sonunda hadis yazdırmak için imlâ meclisleri kurmuştur. O dönemin imlâ meclislerine baktığımız zaman 30.000,¹² 100.000 ve bazen daha fazla kişilerin katılımı ile hadisler söylenip defterlere kaydediliyordu.¹³

Hadis tedvîn döneminin imlâ meclislerini aktardıktan sonra, Mehâmilî'nin hocalarının biyografilerini de kısaca vermeye çalıştık. Aynı zamanda kendisinden hadis nakleden talebelerinden mühim bir kısmının da biyografilerini vermeye gayret ettik. Geri kalan diğer kısmının ise isimlerini kaydetmekle yetindik.

Emâlî'nin aslî nüshası, el-Kaysî'nin¹⁴ tespitine göre Şam'da Zâhiriyye Kütüphanesinde olup bir örneği de Suudi Arabistan'dadır. Kaynak olarak vermeye çalıştığımız kitaplar; rical, neseb ve mu'teber tarih kitapları oldu. Kaynaklarımızın mühim bir kısmını Hatib el-Bağdâdi, Hâfız ez-Zehebî (v.748/1348) ve İbn-i Hacer (v.852/1449) gibi muhaddislerin te'lif ettikleri eserler teşkil etti. Bu mutemed eserlerle beraber, günümüzün mu'teber hocalarından olan Talat Koçyiğit, İsmâil L. Çakan ve Abdullah Aydınlı'nın yazmış oldukları kitaplardan da faydalandık.

Emâlî'de geçen râvilerin isimlerini cerh ve ta'dil ilmine göre tarif edilmiş hallerini kaydetmeye çalıştık. Mehâmilî'nin hocalarının ekserisinin sika olduğunu anlamış olduk. Binâenaleyh, o hocaların birkaç hadis örneğini de verdik. Râvilerin içerisindeki kadın râvilerin de isimlerini verdik. Kadın râvilerin içerisinde beş tanesinin 'ezvac-ı tâhirat'tan olduğunu gördük ve her birisinden birer örnek hadis verdik.

¹¹ Vahdettin Yağmur, "*Hadis Literatüründe Emâlîler ve Ebu'l-Fazl İbnu's Şihne'nin "el-Emâlî'l-Muhibbiyye" Adlı Eserinin Edisyon Kitiği*", İzmir, 2011, s. 16 (Basılmış Tez)

¹² Hâfız Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizan-ül İ'tidal*, Lübnan, Darul Ma'rifeti li Tabaâti ve-n Neşri, 1963, II, 355.

¹³ Abdurrahman b. Ebu Bekr Celaledin es-Suyutî, (Tahk. Ebu KuteybeNezir Muhammed el-Fariyabî), *Tedrîbü Râvi Fi Şerhi Takrîb'ün-Nevevî*, Daru Tayyibe, II, 575.

¹⁴ İbrahim el-Kaysî: el-Mehâmilî'nin Emâlî'sini neşreden kişidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HADİS TAHAMMÜL/NAKİL YOLLARI VE İMLÂ METODU

İmlâ metodunun anlaşılması için hem lügat ve hem de ıstilahî manasının bilinmesi gerekir. Biz de öncelikle imlâ metodunun lügat ve ıstilahî anlamını kaydetip daha sonra onunla ilgili kavramları açıklamaya çalışacağız. Bununla beraber imlâ metodunun âdâbı ve onun kullanım tarzı hakkında da bilgi verdik.

1.1. İmlâ (إِمْلَاءُ)'nın Lügat/Sözlük Anlamı

“ مَلَأَ يَمْلَأُ مَلْؤًا ” “İmlâ” kelimesi; “مَلَأَ” kökünden gelmektedir. “ مَلَأَ يَمْلَأُ مَلْؤًا ” *koşuşturmak, hızlı yürümek* anlamındadır. “أَمْلَى عَلَيْهِ الزَّمَنُ أَي طَالَ عَلَيْهِ” *üzerinden uzun zaman geçti* anlamını ifade etmektedir. “وَأَمْلَى لَهُ أَي طَوَّلَ لَهُ وَأَمَهَّلَهُ” *ona uzun mühlet/zaman verdim* olup, “أَمْلَيْتُ الْكِتَابَ” *ise kitabı yazdım/implâ ettim*, olan *yazmak* manasına gelmektedir¹⁵ Hadis ilmi bakımından, *implâ* kelimesinin, lügat manasıyla ıstilahî manası hemen hemen aynıdır denilebilir. Çünkü, muhaddis, imlâ meclisinde hadis yazdığından dolayı, lügat manası doğrudan anlaşılmaktadır.

1.2. İmlâ (إِمْلَاءُ)'nın İstilahî/Terimsel Anlamı

İmlâ yolu, Sema' metodunun içerisinde yer alan hadis alma usûllerindedir. “İmlâ” kelimesi hadis ilminde ıstilahî olarak şöyle geçmektedir: Hadis meclislerinde, Muhaddisin/Hocanın, hadisten bir şeyler söyleyip, talebinin de yazı araç ve gereçlerini hazırlayıp dinlediği hadisleri yazması usûlüne “İmlâ” denilmektedir.¹⁶ Bu hadis meclislerde, yazdırma sonucu ortaya çıkan hadis cüz'lerine de “Emâlî” denilmektedir. Talebeler de kalem kağıt gibi yazı malzemesini hazırlayıp hocanın dediğini hemen kayda geçirir.¹⁷ İmlâ Hadis açısından: Hocanın talebesine hadis yazdırması demektir. İmlâ, hadis meclislerinde yaygın bir hadis alma metodudur.

¹⁵ Ebü'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, Beyrut, Darul Sadr, h. 1414/1993, XV, 291.

¹⁶ Talât Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından, 1980, s. 166

¹⁷ Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebî Kostantîni Hâci Halife, *Keşfü'z-Zünûn an Esmâi'l-Kutübi'l ve'l-Finûn*, Bağdat, Mektebetü'l Müsenna, 1941, I, 160. ; Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 137.

İmlâ'da hoca hadis okur, talebe de bunu kaydeder. Bu açıdan en sıhahtli yöntemdir diyebiliriz. Bu metod, semâ' metodu içerisinde yer alır ve hadis tahammül yollarının en üstünü olarak kabul edilir.¹⁸

1.3. İmlâ (إِمْلَاء)' İle İlgili Kavramlar

İmlâ/yazdırma usûlünün kavramları şunlardır:

Mümüli' (مَمْلِي): Hadisleri ezberinden veya okuyarak talebe arz eden kişidir. Yani hadis öğreten hoca demektir.¹⁹ Hoca belli günlerde imlâ meclislerinde hadis okur, okuduğu hadisin garîb(bilinmeyen) yönlerini açıklar, hadisin faydelerini söyler ve o hadisleri niçin seçtiğini beyan eder.²⁰ Bundan dolayı hoca hadis meclisleri için belirleyici bir rol üstlenir. Yani hoca mecliste olmazsa olmazlardan biridir.

İmlâ meclisleri haftanın belirli zamanlarında yapılırdı. İmlâ meclisleri genellikle haftada bir gün olmak üzere cuma mescidinde veya bir meydanda yahut medrese ve dârülhadislerde düzenlenir, cuma namazının ardından ya da salı günü öğleden önce veya ikindiden sonra yapılması tercih edilirdi.²¹

İstimlâ' (إِسْتِمْلَاء) : Hadis öğrenmek isteyen talebenin şeyhinden/hocasından hadis talep etmesi, ve yazmasıdır. Aynı zamanda bu hadisleri uzakta kalanlara sesli olarak okunması anlamına da gelir.²² İstimlâ' metodunun uygulanabilmesi için hoca kadar talebe de mühim bir unsurdur.

Müstemli'/Kâtib (كاتب/مستملي): Hocanın yazdırdığı hadisleri dinleyip onları defterine kaydeden talebelerdir. Aynı zamanda bu hadisleri uzakta kalanlara sesli olarak okuyan kimselere de müstemli denir.²³ Bu umumi meclislerde, en uzak yerlere kadar mümli'/müderresin sesini duyurmak bir veya birkaç müstemli'nin vazifesi idi²⁴. Bunlar

¹⁸ Aydınlı, *Hadis İstılahları*, s. 137; İsmâil Lütfü Çakan, *Hadis Usûlü*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011, s. 52 ; Ebu Zekeriyâ Muhyiddin b. Yahya b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb vet-Teysîr li-Marifet'i Sünen'i Beşiri'n-Nezir*, (T'alik ve şerh; Salih Muhammed) 1. Baskı, Beyrut, 1987, s.53 ; Abdullah Aydınli, "*İmlâ Usûlü ve es-Semâ'ni'nin Edebü'l-İmlâ' vel-İstimlâ'ı (özet tercümesi)*" 177.

¹⁹ Aydınli, *Hadis İstılahları*, 209. ; Çakan, *age*, s.52

²⁰ İbrâhim el-Kaysî, *Emâliu'l-Mehâmilî*, Darul İbn Kaymer,1991, s. 31

²¹ Abdullah Aydınli, *TDV İslam Ansiklopedisi "İmlâ"*, İstanbul, TDV Vakfı Yn. 2000, XXII, 225-226.

²² Aydınli, *Hadis İstılahları*, s. 143

²³ Aydınli, *age*, 225. , Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 52

²⁴ Hadis tarihinde ilk müstemli tutan âlimin Şu'be b. Haccâc olduğu, Keccî'nin 40.000'i aşkın kişinin katıldığı imlâ meclisinde yedi müstemlinin bulunduğu kaydedilmektedir. (Aydınli, TDV İslam Ansiklopedisi, XXII, 225-226)

yüksek ve pürüzsüz sesleriyle, hocanın dikte ettiği ibareyi diğer müstemli’/dinleyicilere tekrar ederlerdi.²⁵ Çünkü hadis meclisleri kalabalık olduğu zamanlarda ses arkalara gitmediği için, birinin bu hadisleri yüksek sesle duyurması gerekir.

Emâlî (أمالي): Hadis meclislerinde hocanın hadisleri söyleyip talebelerin onun yazması sonucu oluşan hadis cüz’lerine ‘Emâlî’ olarak isimlendirilir.²⁶ Yazılan bu ”Emâlî” hadis kitaplarının yazma esnasında bir takım âdâbları vardır. Bu âdâblar ise şunlardır:

1.4. İmlâ Usûlünün Âdâbı

İmlâ meclisleri, bu meclislerde hazır bulunanların azlığına ve çokluğuna göre mescid veya cami gibi kapalı yerlerde, yahut geniş meydanlarda akdediliyordu.²⁷ İmlâ meclisleri cemaatin sayısına uygun yerlerde yapılmaya çalışılmıştır.

Mümlî’nin (Hoca) Âdâbı:

- Mümlî’nin derse gelmeden önce okuyacağı hadislere hazırlıklı olması,
- Kılık, kıyafetini düzgün tutmaya çalışması,
- İmlâ’ meclisi esnasında mümlî’nin temiz olması,
- Güzel kokular sürmesi,
- Saçlarını düzgün tutması,
- Sakal ve bıyıklarının uzunluklarının düzgün olması için uzatıp veya kısaltması gerekiyorsa onu yapması,
- Diş temizliğine önem vermesi,
- Ağız kokusu gibi çevresindekileri rahatsız edebilecek kokulardan sakınması,
- Sarığını düzgün bağlaması,
- Meclise gelmeden önce aynada kendisine bakması,
- Meclise gelirken yolda itidallı yürümesi,
- Yolda yürüyen akl-ı bâliğ çocuklara ve büyüklere selam vermeyi ihmal etmemesi,
- Meclise girdiğinde oradakilerin onun için ayağa kalkmasını men’ etmesi,
- Geldiğinde oturmadan önce iki rekât tahiyat-ı mescid namazı kılması,

²⁵ Muhammed Tayyip Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Ankara, Atlas Yayınları, 2017, s. 163

²⁶ Kayıdrî, *Emâlî*, s. 31 ; Çakan, *age*, 52. ; Aydın, *age*, s. 64

²⁷ Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 167

-Bağdaş kurarak oturması,
- Oradakilerin huylarının güzelleşmesi için onlarla hoş sohbet etmesi,
-Mümlî' aynı zamanda imlâ meclisini düzenlemesi için belli bir gün belirlemesi gerekir. Zaruri durumlar müstesna, mümlî', sözleştiği günde gelip sözünde durması gerekir.

-Mümlî' kibleye karşı yönelir, abdestli olarak hadisleri okur,
-Hadisleri bizzat kitabından rivâyet eder, çünkü hâfızasının yanılabilceği için kitaptan okuması daha sıhhatlidir.

-Hadis Meclisinde ilk olarak Kur'an'dan bir sûre okunur, ondan sonra meclisin duyabileceği bir şekilde hadisler okunmaya başlar.

-Mümlî' sika olan râvileri zayıf, ehl-i bid'a ve ehli hevâ olan râvilere tercih etmelidir.

-Meşhur veya âdillerin rivâyetini garîb ve münkirlerden üstün tutmalıdır.

-Mümlî' çok konuşup imlâyı çok uzatarak dinleyenleri bıktırıp, onların canını sıkmaktan kaçınmalıdır.²⁸

Bu âdâblar mümlî'/hoca için müstehâb olan âdâblardır.

Müstemli'(Dinleyen/Mümlî'nin imlâsını nakleden)nin Âdâbı:

-Hadis öğrenmeye çalışan kişi, hadis çalışmalarında Allah'ın rızasını gözetmeli, Hz. Peygamber'in (sav) şu sözünün kapsamına girmeyi ummalıdır: “ Benim sözümü duyup da iyice öğrenen, sonra da onu duymayan birisine üğreten kişinin Allah yüzünü aydınlatsın.”²⁹

-Müstemli'nin yüksek bir şeyin üzerinde oturması müstehaptır.

-Oturacak bir şey bulamazsa ayakta istimlâ' eder.

-Müstemli'nin yüksek ve gür sesli olması evlâdır.

-Uyanık, hataları fark edici olup, aptal ve gafil olmamalıdır.

-İstimlâ' yapanın dil bakımından fasih ve açıklama bakımından da ibareyi güzel anlatabilen biri olmalıdır.

-Hadisle ilgilenmiş olan birinin olması daha iyidir, çünkü hadisle iştiğal etmeyenin hadisleri naklederken yanılma payı daha fazladır.

²⁸ Aydınlı, *İmlâ Usûlü*, s. 180-182

²⁹ Zehebî, *Mûkızâ Hadis Usûllerinin Temelleri*(trc. Ahmed Ürkmez), İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016, s. 73

-Müstemli' önce insanların uygun bir sesle susturur ondan sonra şöyle der:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الصَّلَاةُ عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ وَعَلَىٰ آلِهِ أَجْمَعِينَ وَصَاحِبِهِ
الْأَكْرَمِينَ

sonra Kur'an'dan bir sûre okur şeyhe ve diğer Müslümanlara dua ederek imlâya başlanır.

-İmlâ' bittikten sonra müstemli' evvela mümlî'ye/şeyhe ve oradaki müstemli'lere/talebelere duada bulunup meclise hatime verir.³⁰ Böylece müstemli' vazifesini edâ etmiş olur.

Mümlî, şeyh veya muhaddis olarak hadislerini rivâyet etmiş olsa bile, semâ'da titizliği şart koşanlar mümlinin sözlerini işitmedikçe müstemliye itibar etmemiş ve onun tarafından tekrarlanan hadisleri almamışlardır. Semâ'da biraz daha kolaylık taraftarı olanlar ise, mecliste mümlî dışındaki birinden istifadeyi mahzur görmemişlerdir.³¹

Katibin/Öğrencinin Âdâbı:

Müstemli'/öğrenci okuduğu hadis ilmîni dikkate alarak Hz. Peygamber'in (sav) sünnetine ittibada hassas davranmalıdır. Peygamber'imiz (sav) "üsve-i hasene" olması itibariyle onun için olmazsa olmaz bir hüsnü misâldir . Her akval, ahval ve etvarını onun (sav) söz, hareket ve ahvali ile mutabık olması için elinden geleninin en güzelini yapar.

-Talebe meclise zamanında gelmeli,

-Talebe yürüyüşünde itidalli ve mütevazi olmalı,

-Uygun bir elbise ile meclise girmeli, elbise fazla uzun ve perişan bir vaziyette olmamalı bilakis düzgün ve temiz olmalı,

-Gelip meclise girdiğinde oradakilere durum uygunsa selam vererek öyle içeri girmeli,

- Aynı şekilde meclisten çıktığında da uygun bir şekilde selam vererek çıkar.

-Talip başkasının yerine oturmaması ve iki kişinin arasına izinleri olmadan oturmaması lazım,

-Mümlî' talebeye bir şey ikram ettiğinde talip onu geri çevirmemeli,

-Talip Mümlî'ye ismi ile değil künyesi ile tanzim ederek ona hürmetle hitap etmeli,

³⁰ Aydınlı, *İmlâ Usûlü*, s. 182-184

³¹ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 282

- Saygıdan dolayı Mümlî'nin elini öpebilir,
- Talebe hocayı çok iyi ve dikkatli bir şekilde dinler, asla uyumaz ve başka bir işle meşgul olmaz,
- Hocaya karşı kibar davranır ve ona karşı hürmetkar olur.
- Katip hadisleri yazarken güzel bir mürekkeple yazması lazım ki bu yazı uzun bir süre korunup göze güzel gelsin.³²

Bu saydığımız maddeler, kâtibin görevleri arasındadır. Katip bu vazifeyi güzel bir şekilde yerine getirdiği zaman, hocasından talep ettiği hadisleri, edebi ve ahlaki alması kolaylaşır.

1.5. İmlâ İçin Gerrekli Malzemeler

Kâtipler meclise gelmeden önce hazırlıklı bulunmaları lâzım ve bu hazırlıkların içerisinde yazı malzemeleri önemli bir yer tutar. Hicri 2. ve 3. asırdan bahsettiğimize göre o zamanın hadis meclislerine katılan tâlibler bazı zahmetlere katlanmaları lazımdı. O zaman teknoloji, ses kaydı ve benzeri teknik aletler olmadığı için talebeler mecburi olarak bu hadislerin hepsini elleriyle istinsah edip, tashih etmeleri gerektiğini biliyorlardı.

Mümlî' hadisi okur, orda hazır bulunan müstemli' de bunu yüksek sesle katiplere/taliblere seslendirir. Böylece okunan hadislerin hiçbir kelimesini kaçırmamak için azami derecede dikkat ederlerdi. Aynı zamanda tâlibin, okunan her bir hadisi iyi dinlemesi gerektiğini de farkındadır.³³ Çünkü, iyi dinlemeli ki müstemli'nin seslendirdiği her hadisi hemen defterine geçirebilsin.

Kâtiplerin kullandıkları yazı malzemelerini³⁴ ise şöylece sıralayabiliriz:

Hokka: Tâlib'in mürekkebinin içine koyduğu mürekkep kutusudur.

Tâlib hokkasını tedarik ederek meclise gelir. Şayet hokkayı getirmemişse yanındaki arkadaşından alır ve yazısına devam eder.

Kalem: Talibin kalemi ne çok sert ne de çok yumuşak olmalı, yazıya tam uygun bir biçimde olmalı ki hem kırılmasın hem de bükülmesin.

³² Aydın, *İmlâ Usûlü*, s.184-185

³³ Aydın, *İmlâ Usûlü*, s. 186-187

³⁴ Aydın, *İmlâ Usûlü*, s. 186-187

Kalemlik: Kâtibin yazı yazdığı kalemlerini saklayabilmek için taşıdığı kalem kutusudur.

Bıçak: Bıçak, kalemi açacak bir keskinlikde olması lazım ve ağzının ince olması lazım.

Mürekkep ve kağıdın hususiyetleri :

-Mürekkep kaliteli ve akıcı olması lazım,

-Kağıt temiz ve kaliteli olması lazım,

Tâlib yazı yazarken iyi ve güzel yazmalı. Ne çok büyük ne de çok küçük olacak bir biçimde yazmamalı. Talib'in yazacağı ilk şey “Bismillahirrahmanirrahim” olmalı.³⁵

Yukarıda saydığımız malzemeler Hokka, kalem, kalemlik, bıçak, mürekkep ve kağıt malzemeleri tâlib'in taşıması gereken temel araç-gereçlerdir.

Mümlî' hadisi okuduktan sonra talipler yazdıklarını karşılaştırırlar. Eksik veya yanlış bir şey varsa bir tâlib diğer bir tâlibe kendi kitabını ona ödünç olarak verir. Bu sevaplı işi tâlibin kaçırmaması lazım. Aynı şekilde müsteâr olan yani onu ödünç alan tâlib de hemen hatasını düzeltip tekrar kitabı sahibine iâde eder. Bu şekilde imlâ tamamlanmış olup hatalar da düzeltilmiş olur.

2. İMLÂ METODUNUN TAHAMMÜL YOLLARI (EDÂ SÎGALARI)

Hadis öğrenimi ve öğretimi ile ilgili metotların, hadisi aslına uygun olarak nakletmek açısından aynı değerde değildir. Rivâyetlerin değerlendirilmesinde en önemli kriter kabul edilmesi açısından, hadisin hangi metotla alındığına delalet etmek üzere her biri için farklı lafız kullanılması gerekli olmuştur.³⁶ Her bir tahammül yolunun kendine ait edâ sîgası teşekkül etmiştir. Şimdi Semâ'/İmlâ tahammül yolunun edâ sîgaları üzerinde durmaya çalışacağız.

İmlâ meclisinde talibin, bütün kelimeleri bizzat hocadan duyup öyle rivâyet etmesi gerektiğine dair Ahmet Naim bize şu rivâyeti takdim eder:

“Buhârî'nin şeyhi, Ebu Nuaym Fazıl b. Dükeyn o da Ameş'ten , o da Süfyan'dan dinlediği hadislerde tek-tük kelimeleri kulağıyla işitmeyip de arkadaşlarından istirham ederek öğrenecek olursa bu kelimeleri şeyhinden değil,

³⁵ Aydın, *İmlâ Usûlü*, s. 186-187

³⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017, s. 48

arkadaşlarından olmak üzere rivâyet eder ve başka türlü hareket etmeyi de câiz görmezdi.”³⁷ Muhaddis, bir rivâyeti hocadan duymuşsa, bunu hocaya isnad ederek rivâyet etmeyi uygun görürdü. Aksi takdirde talebeden duymuşsa, onu talebeye isnad etmesi gerekirdi.

أخبارنا “Ahberana” sîgası ile حَدَّثَنَا “Haddesena” sîgasının arasında sıhhat bakımından fark olup, *haddesena*’nın, *ahbera*’adan daha sıhhatli olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki edâ sîgası Semâ’ metodu için kullanılır.³⁸ Ancak “Haddesena” “Ahberana’dan” daha kuvvetli bir sîgadır. Eğer râvi, edâ sîgasını çoğunluk ifade etmek için kullanıyorsa حَدَّثَنَا sîgasını kullanır. Eğer müfret manada sadece kendini kastetmek istiyorsa حَدَّثَنِي sîgasıyla dile getirir. Çünkü telafuzda müfret veya cem’ olduğunu belirtmek için bu telaffuzlara ihtiyaç duyulmuştur.

Haddesenâ ve haddesenî edâ sîgaları, imlâ, semâ’, kıraat, icâzet, münâvele ve mukâtebe tahammül yollarından biriyle kullanılır.³⁹ Fakat burada mühim olan şudur; bu edâ sîgaları kullanılırken hepsinde *haddesenâ* denilmez. Râvi, hadisi kıraat yolu ile almışsa *haddesena bi kıraati aleyh*, hadisi yazışma yoluyla almışsa *haddesena bil mükatebe*, eğer hadisi icâzet yoluyla almışsa *haddesena icâzetem* gibi edâ sîgaları ile telaffuz eder. İmlâ yoluyla alınan hadis, rivâyet edilirken yukarıdaki gibi *haddesena*’dan sonra herhangi bir şey eklenmez. Çünkü râvi, imlâda hadisi direk hocadan dinlediği için araya herhangi bir vasıta girmez. Vasıta varmış gibi bir telaffuzda bulunmaması lazım. Elbette bu yol, hem hadisin güvenilirliğini hem de nakledenin daha açık bir şekilde ifade etmesini sağlar.⁴⁰

İbn Hacer el-Askalâni (v.852/1449), tahdis ve ihbarın aslında lûgat anlamlarının aynı olduğunu, aralarında mana bakımından bir fark olmadığını söyler. Fakat örfî manaya daha sonra, muhaddisler, kelime anlamlarının dışında manalar yüklemiştir. Yani istilahî anlamları kelime anlamının önüne geçmiştir.⁴¹

³⁷ Ahmet Naim Efendi, *Hadis Usûlü*, İstanbul, Ravza Yn, 2009, s. 399

³⁸ Naim, *age*, s. 400

³⁹ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 92

⁴⁰ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 92-93

⁴¹ Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetü’l Fiker Şerhi (Nüzhetü’n-Nazar Fi Tavzihi Nuhbetü’l Fiker)*, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Yn. (Çev.) s. 863

ذکر لنا , قال فلان , سمعت , انبانا , اخبرنا , Kâdı İyaz, semâ' yoluyla alınan bir rivâyetin ,
فلان gibi lafızlarla kullanmasında herhangi bir anlam ihtilafı olmadığını söylemiştir.

Edâ sîgalarının içerisinde en üstünü Hatib el-Bağdâdi'ye göre şöyledir; *ibarelerin en üstünü سمعت olup, sonra حدثنا daha sonra حدثی dir.* Büyük âlim Ahmed Muhammed Şakir ise edâ sîgalarının içerisinde en yüksek olanın *حدثی* olduğunu söyler. Çünkü bunun müfrede izafe edildiğini ifade eder. Ama *حدثنا*, *اخبرنا* ise çokluğu ifade ettiği için onlar *حدثی* 'den daha düşüktür'⁴².

Meşhur Mukaddime'nin sahibi Takıyüddin Osman İbn Salah eş-Şehrezûrî (d.547-1181), hadisi dinleyenin rivâyet ederken semâ' veya diğer yollarla tahammül edecekse onu açık bir sîga ile ifade etmesi gerektiğini söyler. Çünkü edâ sîgasını açıkça ifade etmediği zaman diğer tahammül yollarıyla karışabilir.

Demek ki; sami'/dinleyici, hadisi rivâyet ederken semâ' yoluyla işitmiş ise, bunu açık bir edâ sîgasıyla nakletmesi gerekir. Yoksa şeyhinden nasıl dinlediğine dair ifadeler karışabilir ve onu nakleden râviler de rivâyetin sıhhatinden endişeye düşebilir. Bundan dolayı râvilerin nakil sırasında rivâyet ettikleri edâ sîgaları son derece önemlidir.

İmlâ konusunun geçtiği yerde, imla meclisleri haftanın belirli günlerinde toplandığını ifade etmiştik. Bu meclisi tertip eden ve zamanını belirleyen bizzat hocadır. Meydana gelen bu mecliste hoca, talebelerine ezberinden veya kendi kitabından hadisler nakleder. Talebe, dinlediği hadisleri defterine yazar. Talebenin yazdığı hadis defterine *Emâlî hadis cüz* 'ü denir.⁴³ Emâlî imlâ edilen/yazılan manasına gelmektedir.

Bu meclisler 100, 1.000, hatta 10.000 ve daha fazla talebenin toplandığı hadis meclisleridir. Aynı şekilde Emâlî sahibi Emre Hamidî'nin hadis meclisi'nde 10.000 ve bazen daha fazla kişinin toplandığını birçok tarih ve rical kitabı

⁴² Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâi'su-l-Hasîs Şerhu İhtisar-i Ulûm-il-Hadîs*, Suriye, Darul Feyha, 2016, s. 110

⁴³ Aydın, *Hadis İstlahları*, s. 64

nakletmiştir.⁴⁴ İmlâ meclislerinde bu kadar kişinin toplanması imlâyaya verilen ehemmiyeti göstermektedir.

3. HADİS İMLÂ EDEN ÂLİMLER VE İMLÂ MECLİSLERİ

İmlâ sistemi, bazı devirlerde büyük rağbet gördüğü halde başka devirlerde sönük bir duruma düşmüştür. Buna rağmen bu sistem ta hicretin 10. asrına kadar sönmemiştir.⁴⁵ İmlâ sadece hadis ilmine mahsus bir metod değildir. İmlâ usûl-i fıkhîta, tefsirde, Arap dili ve edebiyatında da uygulanan bir yöntemdir.⁴⁶ Muhaddisler, müfessirler, fakihler, Arap dili ve edebiyatı âlimleriyle diğer bazı âlimler, rivâyetiyle meşgul oldukları bilgileri talebelerine çok defa ezberlerinden, bazan da kitaplarından kendilerine kadar gelen senedleriyle birlikte yazdırmışlardır.⁴⁷

Hz. Peygamber (sav) döneminde imlâ usûlü yazılar yazıldığını görmekteyiz. Mesela; İslam'ı tebliğ etmek için ülke krallarına gönderdiği tebliğ mektupları bu türdendir. Bununla beraber Hudeybiye Antlaşması için Süheyl b. Rûmi ile antlaşma yaptığı metin de buna bir örnektir.⁴⁸ Sahâbîler ve tabiin döneminde hadisler yazıya geçirilip kaydedilmiştir. Meydana getirilen bu hadis kitaplarına *sahife* veya *cüz'* denilir.⁴⁹

Etbâu-t tâbiîn neslinden, hadis imlâ meclisleri düzenleyip hadis imlâ eden cemaattan şu isimleri sayabiliriz:

Şu'be b. Haccac, Yezid b. Harun, Vekil b. Cerrah, Asım b. Ali et-Teymî, Amr b. Merzuk el-Bahili, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Ebu Müslim el-Kecci, Cafer b. Muhammed el-Firyabî ve ve onun dışında hadis yazdıran âlimler de vardır.⁵⁰

⁴⁴ Abdüllaziz b. Şah Velîyullah Dehlevî, *Büstânu'l Muhaddisîn*, (Tercüme: Ali Osman Koçkuzu) TDV Yayınları, Ankara, 1997, s. 138. ; Hatîb. *age*, (G) VIII, 20. , Abdulkerim bin Muhammed bin Mansurul Temimil es-Semâ'ni, *el-Ensab* (Tahk. A bdurrahman bin Yahya el-Mu'allimil Yemani), Meclisü dairetul Meariful Osmaniye, 1962, XII, 105. ; Hâfiz Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, Kahire, Darül hadis, 2006, XII, 259. , el-Ya'fi, *Mir'at* II, 224. ; ez-Zehebî, *Tezkiratül Huffâz*, III, 31.

⁴⁵ Okiç, *Tetkikler*, s. 164

⁴⁶ Aydınlı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 225-226

⁴⁷ M. Yaşar Kandemir, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Vakfı, 1995, II, 70-72.

⁴⁸ Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur-ül Temimi-l Semâ'ni, *Edebü'l-İmlâ' ve'l-İstimla'* , Lübnan, Darul Kütübü'l İlmiyye, 1981, s. 12

⁴⁹ M. Fuat Sezgin, *Tarih-u Turasul Arabî* (Arapça'ya çeviren: Mahmut Fehmi Hicazi), Hicaz Üniversitesi Neşri, 1991, s. 119

⁵⁰ Semâ'ni, *Edebü'l-İmlâ*, s. 15

Sonraki Dönem(Muahhar) imlâ meclisi düzenleyenler arasında şu âlimler vardır:

Bağdâd'da: 'Ebu'l-Hasan İbn Rızkaveyh el-Bezzaz, Ebu'l-Huseyn İbn Bişran, kardeşi Ebu'l-Kasım, Ebü'l-Feth İbn Ebi'l-Fevâris el-Harız ve Ebu-I-Kasım Abdurrahman İbn Ubeydullah eI-Hurfi,⁵¹

Nişâbur'da: Ebu Tahir Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmiş ez-Ziyâdi, el-Hâkim Ebu Abdillâh Muhammed İbn Abdillâh el-Hâfız, Ebu Abdirrahman Muhammed İbnü'l-Huseyn es-Sulemî, el-Kadî Ebu Bekr Ahmed İbnü'l-Hasen eI-Hirî, Ebu-I-Kasım Abdurrahman İbn Muhammed es-Serrâc ve Ebu İshak İbrahim İbn Muhammed eI-İsferayinî,⁵²

İsbehan'da: Ebu Abdillâh Muhammed İbn İshak İbn Mende 'el-Hâfız, Ebu Abdillâh Muhammed İbn İbrahim el-Cürcanî ve Ebu Nuaym Ahmet İbn Abdilillah el-Hâfız,⁵³

Basra'da: İsa İbn Gassân ve Muhammed İbn Ali İbn Habîb el-Mettûsi,⁵⁴

Hemezân'da: Ebu Tâhir İbn Seleme ve Muhammed İbn İsa İbn Abdilaziz el-Bezzâz,⁵⁵

Merv'de: Ebu Abdilillah el-Hazeri, Ebu Bekr Abdullah İbn Ahmed el-Kaffal, Ebu Muhammed eş-Şirnehşiri orada hadis imlâ meclislerini tertip edenlerdir.⁵⁶

Ayrıca Ebu Ali el-Hüseyin İbn Şu'ayb es-Sinci, “babamın dedesi Ebu Mansur el-Kâdı es-Semâ'ni, dedem, babam ve onların dışında büyük bir cemaat yetişebildiğimiz hocalara kıraat yapıyorduk.”⁵⁷ İfadesinden de anlaşıldığı gibi o dönem silsile halinde hadis meclislerini kurup imlâ usûlünü devam ettirmişlerdir. Netice olarak: *Muhaddis* 'lerin buldukları bölgede kendi imlâ meclislerini tertip ederek halka hadis nakletmeyi kendileri için bir vazife gördükleri anlaşılmaktadır. Aynı şekilde halkta bu âlimlerin gayretlerine olumlu bir cevap veren on binlerce kişinin toplandığı hadis meclislerini görüyoruz. Önceki sayfalarda geçtiği gibi İslamiyet'in başlangıcından beri süregelen bu gelenek başta Hz. Hz. Peygamber aleyhissalâtü vesselâm olmak üzere

⁵¹ Semâ'ni, *age*, s. 23

⁵² Semâ'ni, *age*, s. 23

⁵³ Semâ'ni, *age*, s. 23

⁵⁴ Semâ'ni, *age*, s. 23

⁵⁵ Semâ'ni, *age*, s. 23

⁵⁶ Semâ'ni, *Edebü'l-İmlâ*, s. 23

⁵⁷ Semâ'ni, *age*, s. 23

sahâbîler, tabiin, etba-ü-t-tabiin ve onlardan sonraki nesil âlimleri ile bu imla meclislerini tertip edip hadisleri binlerce kişilere ulaştırmışlardır.

4. HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİM METODLARI

Hadis ilmi ile meşgul olan âlimler, hadis öğrenim ve öğretim metotlarını 8 ana başlık altında toplamışlardır. Hadis âlimleri, bir râvinin hangi metodla hadisi aldığına dair ayrıntılı araştırmalar yapmışlardır. Hadis alma metodunun bilinmesi ile bu hadisin güvenilirliği hakkında sıhhatli bilgi elde edilmiş olur.

Muhaddisler, râvinin hocasından hangi metod ile hadisi almışsa ona göre inceler. Hadis alma metotları şöyle sıralayabiliriz:

Semâ', Kıraat, Münâvele, Kitabet, İ'lam, Vasiyyet, Vicde, İcâzet

4.1. Semâ' (السماع)

En çok isti'mal edilen "Semâ " tahammül yolu şöyle tarif edilmektedir: Bizzat hocanın ağzından hadis işitme, hadis almaktır. Bu usül, hadis öğrenme yollarından biri ve en üstünüdür.⁵⁸ Hocanın ezberinden, yazılı veya müstemli'nin seslendirmesiyle hadisleri yazdıracak olursa buna *imlâ* denir.⁵⁹ Sema', hocanın lafzını işitmektir, bu ister imlâ şeklinde olsun ya da imlâsız söylemek şeklindeki lafzî olsun, isterse ezberinden ya da bir kitaptan söyleyerek olsun farketmez.⁶⁰ İmlâ metodu tezimizin konusu olması hasebiyle en başta imlâyı ele aldık. Ayrıntılı bilgi için birinci bölüme bakılabilir.

4.2. Kıraât (القرءاء علي الشيخ)

İkinci ve mühim olan diğer tahammül yolu da "Kıraât'tir." Talebenin, hocanın rivâyet hakkına sahip olduğu hadisi onun huzurunda okuması veya okuyan

⁵⁸ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 274

⁵⁹ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 52

⁶⁰ Serdar Demirel, *Ehli Sünnet ile İmamiye Şiası Arası Karşılaştırmalı Hadis İlimleri*, İstanbul, Karınca&Polen Yn, 2014, s. 246

birini dinlemesidir. Böylece o hadisi o hocadan almış olur. Hadis tarihinde görülen hadis öğrenme yollarından en yaygın olan metotlardan biridir.⁶¹

Kıraât yoluyla hadis alan râvi, bunu rivâyet ederken (قرأت علي فلان وو هو يسمع) (*hoca*)nın huzurunda bu hadisi okudum' ifadesi kullanır. Şayet hadis, başka biri tarafından hocanın huzurunda okunursa o takdirde de râvi, (قرئ علي فلان و انا اسمع) *hocanın huzurunda bu hadis okunurken dinledim*” ifadesi kullanır.⁶² Bu şekilde râvi, hadisi alış biçimini net bir şekilde ifade etmiş olur.

Aralarında el-Buhârî'nin de bulunduğu büyük bir cemaat, Sahîh-i Buhârî'nin başlarında nakledildiği üzere, “semâ’ ile kiraâtın, sıhhat ve kuvvet yönünden aynı olduğunu” ileri sürmüşlerdir.⁶³ Önemli olan husus şudur: Semâ’ yoluyla tahammül de şeyhin takrir etmesine mukâbil, kiraâtte râvinin şeyhe arz etmesi vardır. Genel olarak sâmi, kıraat usûlü ile hadis alırken قرا filini kullanması gerektiği anlaşılıyor. Hadisi telaffuz ederken “قرأت” “okudum ya da okundu” gibi lafızlarla ifade etmesi gerekir.

4.3. İcâzet (الإجازة)

“İzne bağlı olarak” rivâyet edilen İcâzet de üçüncü yoldur. Hocanın rivâyet hakkına sahip olduğu hadisi /hadisleri veya hadis kitabını, rivâyet etmesi için bir kimseye sözlü ve/veya yazılı olarak izin vermesidir.⁶⁴ Başlangıçta bu metodun tahammül biçimi problemlili olduğundan dolayı geçerliliği hakkında itirazlar olmuştur. Fakat daha sonra bu metod hadis öğrenme yollarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu metodu kabul edenlerden biri olan L. Çakan, icâzetin sözlü veya yazılı olabileceğini kabul eder.⁶⁵ Bu şekilde bu mevzuda farklı kanaâtlara sahip olanlar çıkmıştır.

İbn Hacer’e (v.852/1449) göre ise; müphem ve mühmel olmaları dolayısıyla meçhul kimselere ve henüz dünyaya gelmemiş olan ma’duma “*fulanın doğacak çocuğuna icâzet verdim*” denilerek verilen icâzetler de tıpkı icaze-i amme gibi muteber değildir. Ancak bazıları, şeyhin “*sana, doğacak çocuğuna icâzet verdim*” demek

⁶¹ Aydınli, *Hadis Istılahları*, s. 150

⁶² Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 53

⁶³ Koçyiğit, *Nuhbe*, s. 86-87

⁶⁴ Aydınli, *Hadis Istılahları*, s. 123

⁶⁵ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 53

suretiyle ma'dumu mevcuda atfetmesi halinde icâzeti sahîh olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat bu da diğerleri gibi sahîh değildir. Şeyhin, “fulan kimseye dilerse sana icâzet verdim”, yahut “dilediğin takdirde sana icâzet verdim” demeyip “fulanın dilediği kimseye icâzet verdim”, diyerek başkasının arzusuna bağlamak suretiyle mevcut veya ma'duma verdiği icâzetde diğerleri gibi muteber değildir.⁶⁶ Buradan anlaşıldığı üzere icâzetin başkasının arzusuna bağlı kalınmayarak doğrudan verilmesi alimler arasında önem arzemiştir.

Buradan anlaşıldığı üzere icâzet metodunda izin, bilinen kimseye ve herhangi birinin arzusuna bağlı kalmaksızın rivâyet edecek olan kimseye doğrudan verilmesi gerekir. Aynı zamanda icâzetin geçerli olabilmesi için, bu kişiye izin verildiği anlamına gelen ifadelerin kullanılmış olması da gerekir. Âlimlerin ekserisi bu şartları icâzet metodu için gerekli görmüşlerdir.

4.4. Münâvele (المناولة)

Diğer tahammül yollarından biri de “Münâvele”dir”. Hocanın, rivâyet hakkına sahip olduğu hadisleri ihtiva eden kitabı veya defteri öğrencinin eline vermesidir. Böylece hoca kitabın içindeki hadisleri öğrencilere aktarmış olur. Münâvele hadis öğrenme yollarından biridir.⁶⁷

Eğer hoca, kitabı verirken “bunu sana temlik ediyor, veya istinsah için emanet ediyor ve rivâyet de etmene izin veriyorum” derse buna icâzetli münâvele ismi verilir ve geçerli bir yoldur. Bunun için حدثنا فلان مناوول و اجازة ifadesi kullanılır.⁶⁸ Bu şekilde kendine has edâ sîgası vardır. Münâvele usûlünün sünnetteki delili: Hz. Peygamber’in (sav) Batn-ı Nahle’ye gönderdiği seriyye komutanı Abdullah b. Cahş’a bir mektup verip Medine'den ayrıldıktan iki gün sonra açıp okumasını ve gereğiyle amel etmesini emretmiş olmasıdır.⁶⁹ “Münâvele” nin” Nebevî metodda yeri olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁶ Koçyiğit, *Nuhbe*, s. 89

⁶⁷ Aydın, *Hadis İstihlaları*, s. 208

⁶⁸ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 54

⁶⁹ Çakan, *age*, s. 54

Hadisçiler münâvele yolu ile hadis rivâyetinin sıhhati için münâvelenin rivâyet iznine bağlı olmasını şart koşmuşlardır. Şeyh, kitabı verir ve hemen geri alırsa, münâvelenin rivâyet iznine bağlı en yüksek bir icâzet şekli olduğu ortaya çıkmaz. Ama rivâyet iznine dair işaret olsa sıhhatine engel teşkil etmez.⁷⁰ Rivâyet izni için karine olursa, o rivâyetin sıhhati açısından her hangi bir problem olmaz. Râvinin, hadisi nakledebilmesi için hocanın, râviye rivâyet edebilmesine dair bir işareti gerekir.

4.5. Kitâbet (الكتابة)

Hadis tahammül yollarından bir diğeri de “*kitâbet*’tir”. Hocanın, rivâyet hakkına sahip olduğu hadisi/hadisleri yazıp veya yazdırıp bir kimseye göndermesidir. Hadis tarihinde görülen hadis öğrenme yollarından biridir. İlk dönemlerde hadislerin yazılmasını hoş karşılamayan rivâyetlerde bazen bu mana söz konusudur.⁷¹ İcâzetli olmayan kitâbet, bazılarınca geçerli görülmediği halde çoğunluk tarafından caiz görülmüştür. قال حدثنا فلان كتب الى فلان *bana falan anlattı, diye yazdı*. Mükatebe yoluyla bize haber verdi; Dedi ki “ bize falan rivâyet etti ” gibi ifadelerle açıklanmalıdır. Burada sadece haddesenâ veya ahberenâ demek caiz değildir.⁷² İbn Hacer (d.773/1372), zamana göre mukâtebenin kullanımı ile ilgili olarak şöyle der: Mukâtebe, müteahhirundan çoğunun ibarelerinde mevcut olduğu halde, mütekaddimun bu lafzı şeyhin, yalnız icâzet için değil rivâyetine ister izin versin ister vermesin, talebe yazdığı hadisler için de kullanmıştır.⁷³ Anlaşıldığı üzere mukâtebenin kullanımı mutakaddimun döneminde daha geniş bir yelpazede kullanılmıştır.

4.6. İ'lam, (الإعلام)

Hadis tahammül yollarından biri de “*i'lam*” dır. Hocanın, icazetten söz etmeksizin belli bir hadis veya hadis kitabı için sadece هذه الروايتي benim rivâyetim işte budur diye açıklamada bulunmasıdır. Burada sadece bildirim vardır. Bu usûl, aksi görüşte olanların bulunmasına rağmen, makbul sayılan tahammül yoludur.⁷⁴ İbn Hacer (v.852/1449), i'lamın makbul sayılabilmesi için iznin şart olduğunu söyler.

⁷⁰ Koçyiğit, *Nuhbe*, s. 88

⁷¹ Aydın, *age*, s. 151

⁷² Çakan, *age*, s. 55

⁷³ Koçyiğit, *age*, s. 88

⁷⁴ Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 134

⁷⁴ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 55

Aksi halde icâzetsiz olan bir rivâyet muteber değildir. İcâzeti amme, yani umumi icâzet, şeyhin, “*bütün müslümanlar için icâzet verdim*”, “*yahut hayatımı idrak edenler*”, yani yaşadığım devre yetişenler için, yahut “*fulan iklimin*”, yahutta “*fulan beldenin ahalisine icâzet verdim*” demesidir. Bu sonuncusu bir beldeye tahdidi dolayısıyla sıhhate daha yakın sayılmıştır.⁷⁵ Muhâddisin rivâyet iznini tahdid etmesi rivâyetin sıhhati için önemli görülmüştür.

4.7. Vasiyyet (الوصية)

“*Vasiyyet*” de tahammül yollarının içerisinde yer almaktadır. Bir hocanın, hadis kitabını ölümü esnasında veya bir yolculuğa çıkarken bir kimseye bırakmasıdır. Vasiyyet etmesi anlamına geldiğini A. Aydınlı ifade etmektedir. Bu usûl, hadis öğrenme/alma yollarından biridir.⁷⁶ Bunda zımnî bir rivâyet izni vardır diyenlerin yanında, bu yolla elde edilen hadislerin rivâyetini caiz görmeyenler de vardır. Vasiyet bir bakıma münâvele, bir bakıma da i'lama benzemekle beraber onlardan aşağı derecede bir öğrenim ve öğretim metodudur.⁷⁷ Mütেকaddimûna mensup imamlardan bir cemaat, kendisine vasiyet edilen şahsın, bu mücerred vasiyet ile kitapları ondan rivâyet etmesini caiz görmüşlerdir. Ekseriyet ise, bunun ancak vasiyyet eden şahsın, diğerine icâzet vermesi halinde caiz olacağını ileri sürmüşlerdir.⁷⁸ Burada da rivâyet için iznin şart koşulduğu anlaşılmaktadır.

4.8. Vicâde (الوجادة)

En son olan tahammül yolu ise “*Vicâde*” dir. Bir kimsenin, bir hocanın kendi el yazısıyla yazılmış veya rivâyet hakkına sahip olduğu bir hadis kitabını/bazı yazılı hadislerini bulması, elde etmesidir. Bu usûl çok tartışmalı olsa da, hadis öğrenme/alma yollarından biridir.⁷⁹ Kitabın müellifi ile bulan (vâcid) arasında muâsarât, semâ', icâzet gibi herhangi bir ilişkinin bulunması veya bulunmaması neticeyi değiştirmez. Vâcid'in bulunduğu hadisleri semâ' veya icâzete delâlet eden lafızlarla rivâyet etmesi caiz değildir. Rivâyette mutlaka *وجت بخط فلان*.....(fulanın elyazısı ile yazılmış olarak buldum ki ...)

⁷⁵ Koçyiğit, *Nuhbe*, s. 89

⁷⁶ Aydınlı, *age*, s. 328

⁷⁷ Çakan, *age*, s. 55

⁷⁸ Koçyiğit, *age*, s. 89

⁷⁹ Aydınlı, *age*, s. 330

diyerek durumu açıklaması gerekir.⁸⁰ Anlaşıldığı gibi “*Vicâde*” tahammül yolunun da kendine has edâ sîgası bulunup, rivâyeti onunla ifade edilmesini alimler şart koşmuşlardır.

Kitaptan rivâyeti için izin olmadıkça rivâyetinde *ahberanî* lafzının kullanılması doğru olmaz. İzinsiz bu lafzın kullanılmasında hata meydana çıkar.⁸¹ Buradaki temel şartlardan biri iznin olması ve bu iznin açık bir biçimde ifade edilmiş olması gerekiyor. Rivâyet telaffuzları ehli hadis yanında çok mühimdir. Bunu sonradan okuyan kimse bunu vicade yoluyla değil de başka bir tahâmmül yolu ile aldığını zannedecektir. Bunun da su-i istimale sebep olacağı âşikârdır.

⁸⁰ Çakan, *age*, s. 55

⁸¹ Koçyiğit, *age*, s. 89

İKİNCİ BÖLÜM

1. HÜSEYİN B. İSMÂİL EL-MEHÂMİLÎ'NİN HAYATI

Hüseyin b. İsmail el-Mehâmilî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti ele alınacak.

1.1. İsmi ve Nesebi

Hadis âlimi, şeyh, fâkih ve iyi bir âile ferdi diyebileceğimiz el-Mehâmilî'nin ismi ve nesebi ile alakalı birçok kaynakta bilgi geçmektedir.⁸² İsmi; Hüseyin b. İsmâil b. Muhâmmed b. İsmâil b. Sâid b. Ebbân olup, künyesi; Ebu Abdullah'tır. Lâkabı ise; ed-Dabbî, el-Kâdı, el-Mehâmilî, el-Bağdâdî ve el-Hâfız'dır.⁸³

Dabbî denilmesinin sebebi, meşhur bir Arap kabilesinin isminden dolayıdır. İzzeddin İbn'ül Esîr el-Cezerî'nin naklettiğine göre: Dabbe Hicâz Bölgesinin, Kızıldeniz Sahilinde bulunan, Beda isminde bir köyün yakınında bulunmaktadır. Dabbe köyünün Yâkub'un (a.s.) köyü olduğunu belirtmektedir. İzzeddin İbnü'l Esîr el-Cezerî,⁸⁴ Yâkub'un (a.s.) bu köyden Yusuf'u (a.s.) görmek için yola çıktığını

⁸² Ebu Bekir Ahmed b. Alib. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el- Hâtib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad* (Tahk. Beşşar Avvad M'aruf), Beyrut, Darül garbul islamiyye, 2002, VII, 19-23. ; Hayreddin b. Mahmud b. Muhanned ez-Zirikli, *A'lam*, Darül ilmi lilmelayin, 2002, XI, 234. ; Hâfız Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-İ'ber fi Tarihi Men Ğaber*, (Tahk.Ebu-Hacer Muhammedus Said) , Beyrut, Darul Kutubul İlmîyye, II, 20. ; Ebu Abdullah Muhammed bin Ebil Feyz el-Kettânî, *er-Risale'tü'l Müstedrife*, Darül beşairül islamiyye, 2000, s. 93 ; Ebü'l-Fellah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnul i'mad, *Şezerat'üz-Zeheb fi Ahbari min Zeheb* (Tahk. Mahmudul Arnavudî), Beyrut, Daru İbn Kesir, 1986, IV, 124. ; Abdurrahman bin Ebu Bekr Celaleddin es-Suyutî, *Tabakat'ül-Huffaz*, Darul Kitabul İlmîyye, 1983, s. 345 ; Ebü'l-Ferec Muhammed bin İshak bin Muhammedul Verraki İbn Nedim, *el-Fihrist* (Tahk. İbrahim Ramazan), Beyrut, Darul Ma'rife, 1997, s. 284 ; Ebül Hasen Ali bin Ebil Kerem Muhammed bin Muhammed bin Abdulkerim bin Abdul Vahid eş-Şeybani İzzeddin İbnul Esîr el-Cezeri, *el-Lübab Fi Tehzîbil Ensab*, Beyrut, Ebü'l-Darul Sadr, III, 171-172. ; Ebu Muhammed Afifeddin Abdullah, el-Ya'fi ; *Mira'tü'l-Cinan vel-İ'bretü'l-Yakzan fi Ma'rifeti Ma Ya'tebiru Min Havadis'üz-Zaman*, Beyrut, Darul Kutubul İlmîyye, 1997, II, 224. ; Cemaleddin Ebü'l Ferec Abdurrahman bin Ali bin Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazamu fi-Tarihil Umemu ve l-Mulûk* (Tahk.Muhammed bin Abdulkadir Ata), Beyrut, Darul Kutubul İlmîyye, 1992, XIV, 21. ; Salahaddin Halil es-Safedî, *el-Vafî bil Vefiyat*, (Tahk. Ahmed Arnavud), Beyrut, Daru İhyau-t-Turas, 2000, XII, 211.

⁸³ Kettânî, *er-Risale*, s. 93

⁸⁴ *İzzedin İbnü'l Esîr el-Cezeri*: 4 Cemâziyelevvel 555'te (12 Mayıs 1160) Cizre'de (Cezîre-i İbn Ömer) doğdu; bundan dolayı Cezerî nisbesiyle, babasının Esirüddin lâkabını taşımasından dolayı da İbnü'l-Esîr künyesiyle anılır. İlk İslâm fetihleri sırasında Irak'a yerleşen ve IV. (X.) yüzyılda Şehrizor'da yaşarken Büveyhî Hükümdarı Adudüddevle'nin baskısıyla Cizre'ye giden Bekir b. Vâil kabilesinin Şeybanoğulları kolundan bir aileye mensuptur. İzzeddin yirmi bir yaşında iken hacca gitti ve Haremeyn'de bazı âlimlerle görüşüp onlardan hadis öğrendi; dönüşünde de bir süre Bağdat'ta kalarak Şâfiî fakihî Şeyh Ebü'l-Kâsım Yaîş ile hadisçi İbn Sükeyne'nin derslerine devam etti. el-Kâmil fi't-târîh adlı eseriyle haklı bir şöhrete

belirtmektedir.⁸⁵ *el-Kâdı* lâkabı kâdılık görevini yaptığından dolayı ona verilmiştir.⁸⁶ *el-Bağdâdî* lâkabı yaşadığı yer olan Bağdât'a nisbetle ona verilmiştir.⁸⁷ *el-Mehâmilî* lâkabını âilesinin ticaretini yaptığı “zembil” anlamındaki kelimedenden almıştır.⁸⁸ Âilesi Bağdât'ın meşhur ve köklü âilelerinden biridir.⁸⁹ Hatta âilesi bu mahmil ticaretiyle uğraştıkları için bu âileye mensup olan bireylere Mehâmilî denilmiştir.

1.2. Doğumu

Mehâmilî'nin doğum tarihi ile ilgili bilgi veren kaynakların hepsi ittifak halindedir. Mehâmilî Muharrrem ayının başında 235 senesinde (Temmuz 849'da) doğmuştur.⁹⁰ Mehâmilî'nin doğum yeri tam bilinmemektedir. Ancak onun el-Bağdâdî diye bilinmesi gösteriyor ki; Mehâmilî Bağdât'ta doğup büyümüştür. Dokuz yaşında ilme, yirmi yaşında da kâdılık görevine başlamıştır. Mehâmilî görevini yapmak için Kûfe'ye gitmiştir.⁹¹ Hayatının çoğunu Kûfe'de geçirmiştir.

1.3. Âilesi

Elimizde âilesi ile ilgili fazla bilgi mevcut olmayıp, fakat bazı âile fertleriyle ilgili kaynaklardan kısaca bilgiler elde edebildik. Hüseyin b. İsmâil kendisi ilimle meşgul olan bir âilenin içinde büyümüştür. Bu âile, fıkıh ve hadis ilmini tahsil edip, âlimleri ile meşhur olmuştur. İbnü'l Esîr'in naklettiğine göre; Bu âile “*Mehâmilî*” lâkabıyla tanınan büyük, köklü ve meşhur bir âile olarak tanınmıştır.⁹²

kavuşan İbnü'l-Esîr aynı zamanda hadiste hâfizlik derecesine ulaşmış, usûl-i hadis, siyer, edebiyat, ensâb ve eyyâmü'l-Arab'da da üstat sayılmıştır; evi her zaman âlim ve ediplerle dolup taşardı. (Abdülkerim Özaydın, *TDV İslam Ansiklopedisi “İzzedin İbnü'l Esîr el-Cezeri”*, İstanbul, TDV Vakfı, 2000, XXI, 26-27.)

⁸⁵ El-Cezeri, *el-Lübab*, III, 171.

⁸⁶ Mehâmilî'i kâdılık görevinde Kûfe ve Fars bölgesinde Abbâsi hâifeleri olan M'utemid alallah Ahmed b. Mutevekkil, Mutezid, Muktefî ve Muktedir billah Ebu C'afer b. Mutezid zamanında kırk sene çalışmış.

⁸⁷ Es-Semâ'nî, *el-Ensâb*, XII, 104.

⁸⁸ “Mimin ve Hânın fethasıyla ve mimin ve lamın kesresiyle” olan insanların kendisiyle seferlerde taşıdığı mehâmile nisbet edilmesiyle bu ismi almıştır. (İbn Esîr, *el-Lübab*, III, 171; Kettânî, *er-Risale'tü'l Müstedrife*, s. 93)

⁸⁹ Kettânî, *er-Risale*, s. 93

⁹⁰ Hatîb, *Târihu Bağdâd* (G) ,VIII, 19. ; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 284 ; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV-21. ez-Zehebî, es-Siyer, XV, 258-264. ; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 345 ; Safedî, *el-Vâfi*, XII, 211.

⁹¹ Hâfiz Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tezkiret'ül-Huffaz*, Beyrut, Darul Kutubul İlmîyye, 1998, III, 31.

⁹² Es-Semâ'nî , *el-Ensâb*, XII, 104.

Babası: İsmâil b. Muhâmmed el-Mehâmilî, hadis ehlinden olup oğulları Hüseyin ve Kasım ondan rivâyette bulunmuşlardır.⁹³

Kardeşi: Ebu Ubeyd Kasım b. İsmâil el-Mehâmilî, Hüseyin b. İsmâil'in kardeşidir. Ebu Ubeyd 238/852 yılında doğup, hicri 323/934 senesinde Bağdât'ta vefat etmiştir.. Kardeşi Hüseyin b. İsmâil'den iki yaş küçük olup kardeşinin hocalarından rivâyet etmiştir. Sika ve sadûk bir râvidir.⁹⁴ Kasım b. İsmâil'in râvilik yaptığı anlaşılmaktadır.

Oğlu: Ebu Bekir Abdullah b. Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmilî'dir. Çok iffetli, temiz, güzel âhlaklı ve zeki biridir. Babası Hüseyin b. İsmâil'den çok hadis dinleyip rivâyet etmiştir. Abbasi halifeleri döneminde hadis yazma ve naklettme faaliyetlerinde bulunmuştur. O hadis ilmini başta babasından sonra diğer hocalarından almıştır.⁹⁵ Abdullah b. Hüseyin 371/981'de vefat etmiştir.⁹⁶ Buradan anlaşıldığına göre Abdullah Hüseyin babası gibi hadis ilmiyle meşgul olmuştur.

Torunu: Ahmed b. Abdullah b. Hüseyin b. İsmâil olup el-Mehâmilî olarak tanınmaktadır. Hatib-ül Bağdâdi'nin dediğine göre; *biz ondan hadis yazdık, kendisi de Muhammed b. Ahmed b. Kasım'dan hadis yazmıştır.* Onun yanında herhangi bir kitap bulunmuyordu. Ahmed b. Abdullah b. Hüseyin b. İsmâil 469/1077 senesinde vefat edip 86 yıl yaşamıştır.⁹⁷ Yukarıda geçen bilgiye istinâden Ahmed b. Abdullah'ın âlim olduğu anlaşılmaktadır.

Yeğeni: Ebu Hasan Ahmed b. Kasım b. İsmâil el-Mehâmilî olup, Hüseyin b. İsmâil'in yeğenidir. Kendisi amcasının tek kızı olan, Süteyte ile evlenmiştir. Ahmed b. Kasım ehli hadis âlimlerinden biriydi. 237/851'de vefat etmiştir.⁹⁸ Müellifin âilesi ilimle ciddi meşgul olduğu, kardeşi "*Kasım b. İsmâil'in*" soyundan gelenler de aynı hassasiyeti göstermişlerdir.

⁹³ Es-Semâ'nî, *age*, XII, 104.

⁹⁴ Es-Semâ'nî, *age*, XII, 104.

⁹⁵ Ebu Bekir Ahmed b. Alib. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el- Hâtib el- Bağdâdi, *Târihu Bağdâd*, Medinetü'l Münevver, Mektebet'ül Selefiyye, IX, 440.

⁹⁶ Kaysî, *Emâli*, s. 16

⁹⁷ Kaysî, *age*, s. 16

⁹⁸ Hatîb, *age*, (M), IV, 351.

Kızı: Süteyte bt. Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî olup, babasından ve başka muhaddislerden de hadis dinleyip nakletmiştir. Şâfiî mezhebinden olan Süteyte bt. Hüseyin, fazile ve âlime olup fıkıh alanında insanların en iyilerindendi. Âlimler arasında fetva verenlerden biriydi.⁹⁹ Dârekutnî (v.256/870) şöyle der; *Süteyte bt. Hüseyin son derece sâliha olup, Kur'an, fıkıh, feraiz, hesap ve nahiv ilimlerini bilmesiyle beraber diğer ilimleri de çok iyi bilen biriydi. Kendisi ayrıca hadis yazardı.* Süteyte bt. Hüseyin 337/948'de vefat etmiştir.¹⁰⁰ Anlaşıldığı üzere ilim noktasında o dönemin örnek kadınlarından biri olduğu aşikârdır.

Kasım b. İsmâil'in Torunu: Muhammed b. Ahmed b. Kasım b. İsmâil el-Mehâmîlî olup, sika, sadûk ve faziletli olarak bilinir. Muhammed b. Ahmed 332-407(943-1016) yılları arasında yaşamıştır. Hâtib el- Bağdâdî şöyle der; *Onun meclisinde defalarca hazır bulundum ve ondan ders dinledim.* Dârekutnî (v.256/870) ise onun hakkında şöyle demiştir; *Muhammed b. Ahmed, Kur'an ve hesap ilmini iyi bilen, şafî mezhebi üzerine fıkıh dersleri veren, hadis yazan, ilmi zarurî olarak gören birisiydi. İlmi yayan, öğreten ve benim gözümde her gün kıymeti artan birisidir.*¹⁰¹ Bu âlimin, ilim için ciddi bir şekilde say ve gayret gösterdiği anlaşılmaktadır.

Yeğenin Torunu: Ebu-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Kasım b. İsmâil el-Mehâmîlî olup, ed-Dâbbî lâkabıyla da tanınmıştır. İbnî Hallikan (v.1282) Ahmed b. Muhammed'in 367/977'de doğduğunu söyler.¹⁰² *Şafî mezhebini çok iyi bilenler içerisindeydi. Ebu Hâmid İsfârânî'ye ders vermiştir. Kendisi fıkıh noktasında çok iyi olup, kıvrak zekâyâ sahip, meseleleri güzel anlayan ve akrabaya yardımcı olan birisiydi.* Ahmed b. Muhammed el-Mehâmîlî, Muhammed b. Muzaffer ile aynı dönemde yaşayıp ondan ders almıştır.¹⁰³ Yukarıda geçen nakil, bu âlimin fıkha olan vukufiyetinin iyi olduğunu göstermektedir.

⁹⁹ Kendisiyle fetva veren kişilerden birisi de İbn ebi Hureydir, İbnül İ'mad, *Şezeratüz Zeheb*, IV, 124.

¹⁰⁰ Hatîb, *age*, (M), XIV, 442.

¹⁰¹ Hatîb, *age*, (M), I, 333.

¹⁰² Ebü'l-Fida, İmamüddin, İsmâil b. Şihabiddin Ömer b. Kesîr b. Dav'b Kesîr el-Kureşî el-Busravî ed-Dimeşkî eş-Şafî, *el-Bidâye ven-Nihâye*, Darül fikr, 1986, II, 18

¹⁰³ Hatîb, *age*, (M) IV, 372.

Yukarıda değişik kaynaklardan hakkında bilgi vermeye çalıştığımız Mehâmilî, Bağdât'ta köklü, meşhur ve ilim ehli olan bir âilenin mensubudur. Gerek babası, kardeşi, oğlu, kızı ve kardeşinin oğlu da ehli ilim olarak bilinirler. Hadiste özellikle de fıkıhta dönemin önde gelen âlimleri içerisinde olmuşlar ve fetva vermişlerdir. Gerek o zamanki gerekse ondan sonraki âlimler, âlim olan bu âile bireyleri hakkında güvenilir ve doğru sözlü olduklarını söylemişlerdir.

2. İLMÎ HAYATI VE KÂDILIK VAZİFESİ

İlim tahsiline on yaşında iken (h.244/m.858) başlamış ve o tarihte ilk defa hadis dersini dinlemiştir. ¹⁰⁴ Mehâmilî'nin ilk hocası Ebi Hişam Rifaî (v. 253/866) olmuştur. Onun önde gelen diğer hocası İmam Malik'in öğrencisi olan Ahmed b. İsmâil es-Sehmî (v. 259/872) dir. ¹⁰⁵ İlimde yetiştiği çevre çok verimlidir. Çünkü Bağdât gibi ilim merkezlerinin birinde ilim tahsil etmek herkese nasip olmaz. Ayrıca Bağdat, fıkıhta alanında şehirlerin birincisidir.

İşte Mehâmilî böyle bir münbit çevrenin yetiştirdiği nadir şahsiyetlerden biridir. Mehâmilî yirmi yaşında iken Kûfe'de kâdılığa başlamıştır. ¹⁰⁶ Orada altmış sene boyunca kâdılık yapmıştır. ¹⁰⁷ Daha sonra istifasını istemiştir. İstifası kabul edilinceye kadar görevine devam etmiş, istifası kabul edilince görevi bırakmıştır. Evinde daha önce başlattığı ilmi faaliyetlere daha da yoğunlaşmış, vefat edinceye kadar hayatının bütünü ilme vakfetmiştir. ¹⁰⁸ İlme karşı olan hassasiyeti buaradan iyi anlaşılmaktadır

Mehâmilî'nin faziletiyle alâkalı Muhammed b. İskâfi şunları söylemiştir: *Ben rüyada iken birisi bana seslenerek, Allah Bağdâd halkını beladan defetmesi Mehâmilî'nin hürmetindedir.* ¹⁰⁹ Demek oluyor ki Mehâmilî hem ilim hem de takva noktasında çok üstün meziyetlere sahiptir. Mehâmilî'nin, hem muhaddis hem de fâkih olduğu hayatından anlaşılmaktadır.

¹⁰⁴ Es-Semâ'nî, *el-Ensâb* XII, 105. ; ez-Zehebî; *Siyer*, XII, 258.

¹⁰⁵ İbnül 'İmad, *Şezerat'üz-Zeheb fi Ahbari min Zeheb*, IV, 170.

¹⁰⁶ Es-Semâ'nî, *age*, XII, 105. ; Cevzi, *el-Muntazam*, XIV, 21. : ez-Zehebî, *Tezkiret'ül-Huffaz*, III, 3.

¹⁰⁷ İbnl Esîr, *el-Lübab*, III, 171. ; es-Safedî, *el-Vafi*, XII, 211. ez-Zehebî, *Tezkiratül Huffâz*, III, 31. ; Hatîb, *Târihu Bağdâd* (G), VIII, 19. ; es-Semâ'nî, *age*, XII, 105. ; Kettânî *er-Risale*, I, 93.

¹⁰⁸ ez-Zehebî, *Siyer*, XII, 259.

¹⁰⁹ Ez-Zehebî. *age*, XII, 259.

2.1. Hadis İlimindeki Yeri

Mehâmilî'nin yaşadığı sırada ilme teşvik edilmesi, destek verilmesi ve münazara ortamlarının hazırlanması bakımından son derece münbit bir zemin vardı. O dönemde Tefsir'de, Fıkıh'ta, Kelam'da Hadis'te Kırâat'te ve Arapça'da çok büyük alimler yetişmiştir. İlmî çalışmaların böyle yüksek seviyede olmasında, o dönemde ilimlerin teşekkül sürecinin devam etmesinden kaynaklanıyordu. Ayrıca nakillerle muhafaza edilen birçok bilginin, yazıya geçirilmesi ve tasnif edilmesi gerekiyordu. Mehâmilî'nin çevresinde Kütüb'ü Sitte müellifleri ve Ahmed b. Hanbel gibi müçtehidler o dönemde seslerini dünyanın afakına haykırıyorlardı.¹¹⁰ O dönemin âlimleri, Mehâmilî üzerinde ciddi te'sir ettiğini anlamaktayız.

Hâtib el-Bağdâdî onun hakkında şöyle der: *Mehâmilî, faziletli, doğru sözlü ve dindar biridir.*¹¹¹ Dârekutnî (v.256/870) de: *O kıymetli, asil, fıkıh ve hadis ilminde önder biri olup, yaptıkları şeyler takdire şayandır.* Kıymetli hocalardan hadisler nakletmiştir. Hocaları arasında Buhârî (v.256/870)¹¹² Dârekutnî, İbn Cüme' Da'lec ve diğer büyük muhaddissler de vardır. Ebu Muhammed Süfyan b. Üyeyne b. Meymûn el-Hilâlî'nin arkadaşından 70 kadar âlim onun imlâ meclisinde bulunmuştur. Onun hadis imlâ meclislerinde on bin kişi bulunurdu.¹¹³ Zirikli, Mehâmilî'nin çokça hadis bildiğini söyler.¹¹⁴ Aslında bu bilgi el-Mehâmilî'nin hadis nakletme gayretinin de açık bir ifadesidir.

Mehâmilî'nin ilmi kıymetini gösteren diğer önemli sebeplerden biri de, yazmış olduğu eserlerdir. Çünkü son derece değerli olan Buhârî'nin Sahîhi'ni rivâyet eden beş kişiden biridir. Ancak Sahîh'i Buhârî'yi başkalarından dinleyip yazdığından dolayı sıhhat açısından problemlili olarak görülmüştür. Bundan dolayı fazla rağbet görmemiştir.¹¹⁵ Onun dışında, yazdırmış olduğu ve aynı zamanda tezimiz konusu olan el-Emâlî adlı hadis cüz'lerinden oluşan eseridir. Emâlîsi on altı cüz'den oluşup ona

¹¹⁰ Kaysî, *Emâlî*, s. 9-10

¹¹¹ Hatîb. *Târihu Bağdâd* (G), VIII, 9.

¹¹² Hatîb. *age*, (G), VIII, 19.

¹¹³ Dehlevî, *Büstân*, 138. ; Hatîb, *age*, (G), VIII, 20. ; es-Semâ'nî, *el-Ensâb*, XII, 105. Zehebî, *Siyer*, XII, 259. ; el-Ya'fi, *Mir'at*, II, 224. ; ez-Zehebî, *Tezkiratül Huffâz*, III, 31.

¹¹⁴ Zirikli, *A'lâm*, XI, 234.

¹¹⁵ M. Fuat Sezgin, *Buhârî'inin Kaynakları*, , Ankara, Otto Yayınları, 2018, s. 186

Emâlî-i Mehâmilî ya da Ecza-ü Mehâmeliyyât da denir.¹¹⁶ Bu eseri imlâ yoluyla telif etmiştir. Bir de Kitab-ı Dua adlı bir eseri de kaderle ilgili olarak telif ettiğinden dolayı hadis alanında meşhur olmuştur.

Bir keresinde Müberrid ve Ahmet b. Yahya ikisi, Bağdat Emir'i olan Muhammed b. Tahir'in yanında bir nahiv konusu üzerinde tartışılar. Meseleyi ayrıntılı bir şekilde bütün yönleriyle ele alırlar. O esnada Ebu Abdullah el-Mehâmilî'de orada bulunuyordu. Onlar da, *acaba Ebu Abdullah el-Mehâmilî bizim aramızda hüküm vermek ister mi?* teklifi üzerine Mehâmilî, benim bilgimi aşan şeyleri konuştunuz. Bundan dolayı bu konu hakkında hüküm vermem mümkün değildir.¹¹⁷ Buradan Mehâmilî böylelikle ilim mevzusunda hassasiyetini ve inceliğini ortaya koymuştur. Mehâmilî bilmediği konularda hüküm veya fetva vermediği iyi anlaşılmaktadır. Bu husus ehli ilim için bir düstur olması açısından önemlidir. Mehâmilî bilmediği zaman bilmiyorum diyebilmiştir. Yanlış fetva vereceğine, “*bilmiyorum*” diyerek o sorumluluktan kendisini kurtarmıştır. İsteseydi orada bir fikir beyan edebilirdi, fakat böyle yapmasıyla örnek bir davranış sergilemiş oldu.

2.2. Fıkıh İlmindeki Yeri

Mehâmilî hem muhaddis hem de fâkih olarak tanınmıştır. Çünkü âlimlerin onun hakkındaki güzel sözleri, talebeleri iyi yetiştirmesi ve ilmi faaliyetleri bunu doğruluyor. Ayrıca fıkıh ilmini tahsil etmesi sonucunda kâdılık gibi bir makamda vazife görmesi de bunun diğer bir delilidir. Aynı şekilde hem Kûfe hem de Fars bölgesinde kâdılık vazifesinin ona verilmesi onun başarılı bir fâkih olduğunu da gösterir.¹¹⁸ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr ve İzzeddin İbnü'l-Esîr, Mehâmilî'nin Şâfi mezhebine mensup olduğunu ifade etmekle birlikte diğer kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹¹⁹

Mehâmilî'nin son derece zeki ve ehli ilim olduğunu şu olaydan anlıyoruz:
Kendisi Şia olan Ebu Bekir Davudî ile olan bir münakaşasıdır.

¹¹⁶ Zirikli, *age*, XI, 234.

¹¹⁷ Hatîb, *age*, (G) VIII, 21.

¹¹⁸ Es-Safedî, *el-Vafî*, XII, 211. ; Ez-Zehebî, *Tezkiratül Huffâz*, III, 31. ; Hatîb, *Târihu Bağdâd* (G), VIII, 19. ; Es-Semâ'nî, *age*, XII, 105. ; Kettânî, *er-Risale*, s. 93

¹¹⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul TDV Vakfı, 2003, XXVIII, 360-361.

Davudî şöyle dedi: *Vallahi bizler Hz. Ali'nin kıymetini ve makamını tam bilip takdir etmiyoruz.*

Mehâmilî: *Ben onun Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber günü neler yaptığını iyi biliyorum dedi.*

Bunun üzerine Davudî; *Eğer sen onun makamını bilseydin, Ebu Bekir'i ve Ömer'i Ali'ye takdim etmemen gerekirdi.*

Mehâmilî de; *Ben onun makamını bildiğim için Ebu Bekir'i ve Ömer'i ona takdim ettim. Peki onların makamı neydi?* diye Davudî yine soru sordu. Mehâmilî de; *Hz. Ebubekir savaş günü komutanın (Hz. Peygamber'in (sav)) çadırında idi. En önemli yer orasıydı. Komutanın yanında olan birinin mağlup olmasıyla ordu mağlup olur. Ancak savaşın içinde birinin mağlup olması ile ordu veya komutan mağlup olmaz. Bu makam da Hz. Ebu Bekir'in faziletini ve makamını göstermektedir. Bu ifadelerime rağmen Davudî Hz. Ali'nin faziletlerini anlatmaya devam etmekteydi. Ben de Hz. Ebubekir'in faziletlerini anlatmaya devam ediyordum. Sonra ona dedim ki, her ikisinin de fazileti ve hakları vardır. Kendilerinden Kur'an ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetini öğrendiğimiz sahâbîlerden böyle öğrendik ve bizde onu o şekilde takdim ediyoruz. Hz. Peygamber (sav) vefat ettiğinde Hz. Ebubekir'in malı, kölesi ve ne de onu koruyacak akrabaları vardı. Hz. Ebubekir malıyla canıyla Peygamber'imizi (sav) muhafaza etti. Diğer büyük sahâbîler de onu faziletli bildikleri için onu takdim edip kendisine hürmet göstermişlerdi.¹²⁰ Burada anlaşılıyor ki Ebu Abdullah el-Mehâmilî Ehli Sünnet ve-l-Cemaate olan bağlılığı çok kuvvetlidir. Şiaların itirazları karşısında verdiği bu cevaplarla onun fâkihliği anlaşılmaktadır.*

Mehâmilî, itikâd açısından Ehl-i Sünnete sıkı sıkıya bağlı bir âlimdir. Bununla beraber ehli bida't olan fırkalara güzel ve ikna edici cevaplar vermesi bakımından şayanı takdire layık biridir.

2.3. Kâdılık Vazifesinden Sonraki Hayatı ve Vefatı

Mehâmilî ömrünün son zamanlarında kâdılık görevinden ayrıldı. Kâdı iken, halkın sevgisini kazandı. Hiç kimse onu itham etmemiş, ona itirazda bulunmamıştır. Kûfe'de evini ilim ehline toplantı yeri haline getirmişti. Her gün halk, hadis dinlemek,

¹²⁰ Hatîb, *Târihu Bağdâd*, (G) s. VIII, 21. ; Cevzi, *el-Muntazam*, XIV, 21.

fıkıh ve kelâm konularını tartışıp öğrenmek için orada toplanır, ondan istifade ederlerdi.
121

Evinde fıkıh ve kelam konuları tartışılırdı. ¹²² Hadis meclislerini düzenleyen Mehâmilî, son dersini 330/942 yılı Rebiülâhirin 12. gününde hadis meclisinde verdikten sonra hastalandı. Daha sonra Rebiülâhirin 22'sinde akşam vaktinden önce vefat etti. ¹²³ Muhammed b. İshak b. Muhammedul Verrak İbn Nedim, el-Fihrist adlı kitabında onun vefatını şu ifadelerle dile getirir: *Vefat ettikten sonra onun cenaze haberi Bağdat ve çevresindeki yerlere ulaştı. Ertesi gün cenazesi defnedildi. Onun vefatından sonra yeryüzünde onun gibi doğru sözlü, güvenilir ve fıkıhı iyi bilen birisi kalmamıştır.* ¹²⁴ İbn Nedim bu sözlerle onun vefatı ve cenazesi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu ifadeler, Ebu Abdullah el-Mehâmilî'nin derin bir fıkıh ilmine ve yüksek ahlâka sahip olduğunu göstermektedir.

3. MEHÂMİLÎ'NİN ESERLERİ

Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmilî çevresine göre asrın en büyük muhaddislerinden biri sayılmıştır. Evini 60 sene boyunca ilim ve tedris için bir merkez haline getirmiştir. O dönemde medreseler olmasına rağmen evinde bu ilmi meclislerinin olması onun ilme olan hürmet ve sevgisini göstermektedir. Onun sadece dört tane eseri bize ulaşmıştır.¹²⁵

1. Eczâ-ü Mehâmilîyyat, ya da 'Emalî' diye isimlendirilmiştir.
2. Kitab-ı Sünen Fi'l fikh
3. Kitab-ı Salatü İ'deyn
4. Kitab-ı Dua.

3.1. Eczâ-ü Mehâmelîyyat

Kendisinden dinlenen hadislerin bir araya getirilmesiyle oluşan hadis cüz'üdür. Bununla beraber herhangi bir tasnife tabi tutulmayıp gelişi güzel bir biçimde

¹²¹ Dehlevî, *Büstân*, s. 138

¹²² Ez-Zehebî. *Tezkiret'ül-Huffaz*, III, 31

¹²³ Hatîb, *Târihu Bağdâd* (G) VIII, 21. ; Kettânî, *er-Risale*, 93. ; Süyûtî, *Tabakatü'l-Huffâz*, s. 345 ; Safedî, *el-Vâfi*, XII, 211. ; ez-Zehebî, *age*, III, 31. ; Ebu Bekir Muhammed b. Yahya b. Abdullah el-Sûlî, *Ahbar'ur-Razi Billahi vel-Mütekiillah Târih'u Devleti Abbasiyye*, Mısır, Matbaatul Savî, 1935, s. 230

¹²⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 284

¹²⁵ Kaysî, *Emâlî*, s. 25

yazılmıştır. Yani konularına veya râvilerine göre tasnif edilmemiştir. Bizim tezimizin konusu olan bu eseri ileride ayrıntısıyla ele alacağız.

3.2. Kitab-ı Sünen Fi'l fikh

Zehebî¹²⁶ (v.748/1348) ve İbn Nedîm bu eserden bahsetmektedir. Fakat eserin metni hakkında elimize bir kayıt ulaşmamış.¹²⁷ Onun sadece ismi günümüze ulaşmıştır.

3.3. Kitab-ı Salatü İ'deyn

Bu kitap 25 varak olup orta büyüklüktedir. Her sayfasında 18 satır vardır. Bunun aslı mevcut olup ancak nüsha üzerinde yazarın ismi ve yazılış tarihi bulunmamaktadır. Bu kitap imlâ meclisinde meydana getirilmiştir.¹²⁸ O bu eserinde hadisleri 32 *bab*'a bölmüştür. İlk babda bayram namazlarında tekbir alınması, son bab da ise tekbirin nasıl alınacağı konu edilmiştir.

Bu eserin tasnif biçimi şöyledir: Hadisler hocalara isnad edilerek yazılmış. Hadislerin altına herhangi bir talik veya haşiye düşülmemiştir. Âlimlerin görüşlerini de almamıştır. Bu kitabın kapağında *ikinci cüz*' yazdığından dolayı kitabın iki bölümden oluştuğu anlaşılıyor. Bu kitabı bize nakleden şeyh Ebi Ahmet Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Ebi Müslim el-Farzî el-Mukrirî'dir. Kitabın başında râvilerin adalet ve zabt yönünden incelenmesinden ve durumlarından bahsetmektedir. Bu rivâyetleri "*Ahberena Kâdı Ebu Abdullah Hüseyin b. İsmâil Mehâmilî*" diye ifade eder. Bu kitabın aslı Zâhiriyye Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹²⁹

3.4. Kitab-ı Dua

Bu kitap on beş varaktan oluşup orta büyüklüktedir. Her sayfasında 20 tane satır vardır. Güzel bir hatla yazılmış olup nüshanın tarihi ve müellifin imzası ya da ismi

¹²⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), 3 Rebiülâhir 673'te (6 Ekim 1274) Dımaşk'ın sayfiye köylerinden Batna'da (Kefrebâtnâ) doğdu. Türkmen asıllı olan ailesi Diyarbekir'e bağlı Meyyâfârikîn'da (Silvan) yaşamış olup Temimoğulları'nın mevlâsıdır. Zehebî özellikle hadis, tarih ve terâcim konularında emsalsiz bir âlimdir. Elliye aşkın eser üzerine yaptığı ihtisar vb. çalışmaların her biri ciddi emek, dikkat ve ilmî birikim ürünüdür. Telif, ihtisar ve tahrîc türünde 300'e yakın eser kaleme almıştır. (Tayyar Altıkulaç, *TDV İslam Ansiklopedisi "ez-Zehebî"*, İstanbul, TDV Vakfı, 2013, XXXIV, 180-188.)

¹²⁷ Kaysî, *Emâlî*, s. 25

¹²⁸ Kaysî, *age*, s. 25

¹²⁹ Kaysî, *age*, s. 25

geçmemektedir. Çok eski bir kitap olup dört yüz sene önce yazıldığı anlaşılıyor. En son nakleden râvinin 567 senesinden önce naklettiği bilinmektedir.¹³⁰

Bu kitap bablar üzerine tertip edilmiştir. On iki tane babdan oluşup Hz. Peygamber'in (sav) etkili dualarından rivâyetler içermektedir. Seferdeyken, evden çıkarken ve eve gelirken vb. durumlarda okunması icap edilen duaları kapsamaktadır.

Bu kitabı İbn Yahya el-Beyi'nin el-Mehâmîlî (v.330/942)'den aldığını anlıyoruz. Kılıfta şu yazı yazmaktadır: *Bu dua kitabından bir ve ikinci cüz'dür, yazılması Ebi Abdullah el-Hüseyin bin İsmâil el-Mehâmîlî'dendir.* On tane Hoca'dan rivâyet etmiştir. Orada “on tane” tabiri geçmektedir.¹³¹

Bu kitap üzerine ülkemizde Nevzat Sabri Akın tarafından “*Mehâmîlî ve Kitabı'd-Dua adlı Hadis Cüz'ü*” adıyla, yüksek lisans tezi olarak bir çalışma yapılmıştır.¹³²

Müellif bu cüz'de kırk dört ayrı hocasından toplam seksen yedi hadis rivâyet etmektedir. En çok kendisinden hadis nakledilen kişi: Ahmed b. Mansur 17 hadis, Yusuf b. Musa 12 hadis, İbrâhim Hani 10 hadis, el-Abbas b. Muhammed 6 hadis, ve el-Hasan b. Ebi'r Rabi'den 5 hadis, rivâyet etmiştir. Müellifimiz hadislerin tamamını tahdis sîgası ile nakletmiştir. Cüz'de Abdullah b. Ömer'den 19, Ali b. Ebi Talib'ten 11, Enes b. Malik'ten 8, Ebu Hureyre ve Abdullah b. Abbas'tan 7'şer. El-Bera b. Azib'den 6, Abdullah b. Sercis ve Süheyb er-Rumi'den 3'er, Abdullah b. Amr b. el-Ass, Kab-ul Ahbar, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. es-Saib, Naim b. Mesud ve Havle bint Hakim es-Selimiye'den (r. anhüm) ikişer ve 7 ayrı sahâbîden de birer hadis rivâyet etmiştir.¹³³

Yine Nevzat Sabri Akın'nın tespitine göre: cüz'deki hadislerin 74 tanesi merfu 8 tanesi (33, 34, 37, 38, 48, 53, 54, ve 55) numaralı hadisler mevkuף bir tanesi (23) numaralı hadis maktudur. 2, 40, 59 ve 79 numaralardaki hadislerde de sahâbî râviler atlanarak hadisler Hz. Peygamber'e (sav) irsal edilmiştir.

Hadislerdeki râvi sayısı incelenecek olursa bunların 8 tanesinin rubai (dörtlü râvi) 27 tanesinin hümasi (beşli râvi) 34 tanesinin südasi (altılı râvi) , 13 tanesinin sübai (yedili râvi), 4 tanesinin sümani (sekiz râvili), bir tanesinin de tūsai (dokuz râvili), olduğu görülür.¹³⁴ Nevzat Sabri Akın'nın üzerinde durduğu husus, hadis

¹³⁰ Kaysî, *age*, s. 25

¹³¹ Kaysî, *Emâlî*, s. 26

¹³² Bu teze hem YÖK tez merkezi üzerinden hem de İSAM'ın tez kataloğundan ulaşılabilir.

¹³³ Nevzat Sabri Akın, “*Mehâmîlî ve Kitabı'd-Dua adlı Hadis Cüz'ü*”, İstanbul, 1990 (Basılmış Tez) 75.

¹³⁴ Akın, *Mehâmîlî*, s. 76

senedlerinin Hz. Peygamber'e (sav) ittisalidir. Sadece merfu veya mevkuf hadis değil de maktu vb. hadisleri de incelemiştir.

Yine Nevzat Sabri Akın, eserin mûtemed olması açısından şunları söyler: “Kitabu-d-Dua isimli hadis cüz’ünde toplam 87 hadis yer almaktadır. Hadislerin hepsi Hz. Peygamber’in (sav) yolculuk boyunca yaptığı dualar ile ilgilidir. Bu hadislerin başta Buhârî ve Müslim olmak üzere Kütüb’ü Tis’a ve diğer mu’teber hadis kitaplarında bulunması da müellife olan itimâdı gösterir”.¹³⁵

“Kitab-ı Dua”, anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber’in (sav) tesirli dualarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu eserdeki hadislerin mûtemed hadis kitaplarında yer alması ise müellifin kendisine itimad edildiği kanaati bizde oluşmaktadır.

4. MEHÂMİLÎ’NİN HOCALARI

Yaptığımız araştırmalara göre Mehâmilî (v.330/942), çok sayıda hocadan ders almıştır. Bu hocaların çoğu sika ve sadûktur. Mehâmilî’nin hocalarından meşhuru el-Câmiu's-Sahîh’in sahibi İmam Muhammed b. İsmâil el-Buhârî’ (194/810) dir. Mehâmilî’ nin kendilerinden hadis rivâyet ettiği yaklaşık 500 hocası olmuştur.¹³⁶ Bağdat’ta Muhammed bin İsmâil el-Buhârî’ (v.256/870)den en son ders alan Mehâmilî’(v.330/942) dir.¹³⁷ Mehâmilî’nin hocaları çok olması onun ilme olan merakı ve arzusunu ortaya koymaktadır.

Bunun dışında çokça meşhur olan hocaları da vardır; İshak bin Hatim Er Razî, Hasan bin Halef bin Şazan, Zübeyir bin Bekkar ve onların döneminde yaşayan başka diğer hocalardan da dersler almıştır. Onun ilk hocası; Ebu Hişam Rifaî el-Kûfî olmuştur. Onun en önde gelen hocası İmam Malik’in öğrencisi olan Ahmed b. İsmâil es-Sehmî’dir (v.259/872).¹³⁸

¹³⁵ Akın, *Mehâmilî*, s. 80

¹³⁶ Kaysî, *Emâlî*, s. 18

¹³⁷ Kaysî, *Emâlî*, s. 18

¹³⁸ İbnül ‘İmad *age*, IV, 170. ; es-Sehmî: Vefat tarihine bakılacak olursa imamı Malik’in son talebelerinden biridir. Kendisi Bağdat’ta hicri 259’da Ramazan Bayramı gününde vefat etmiştir. Hatib el-Bağdadi bu Âlim hakkında şöyle söyler: ‘bilerek yalan söylemezdi, fakat saflığı ve dalgınlığı yüzünden bu var da düştü’gibi bir değerlendirmede bulunmuştur. Anlaşıyor ki Sehmî bilerek değil fakat yanılğanlık, dalgınlık ve saflık gibi bir takım eksikliklerin olduğunu anlıyoruz. Bu adı onun Adalet

Şimdi Mehâmîlî'nin hocalarından kendisinden en çok rivâyet eden ve meşhur olmuş birkaç tanesinin hayatını anlatacağız. Diğer hocalarının isimlerini vermekle yetineceğiz.

4.1. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî

Buhârî Şevval ayının 13 günü 194 (20 Temmuz 810) Cuma günü Buhâra'da doğmuştur. Kendisi daha küçük yaşlarda iken hadis ilmine karşı ciddi bir merak ve ilgi duymaya başlamıştır. 10 yaşından itibaren hadis ezberlemeye başlamıştır. On altı yaşına geldiğinde Abdullah b. Mübarek(v. 181/797) ve Vek'i b. el- Cerrah (v. 197/812) gibi âlimlerin kitaplarını ezberlemiştir.¹³⁹

Çevresindeki hocalardan ders aldıktan sonra, Şam, Basra, Kûfe, Bağdat, Hicaz ve Mısır gibi ilimde merkez olmuş beldeleri dolaşmıştır. Ebu Asım eş Şeybani, Muhammed b. Yusuf el-Firyabi, Ubeydullah b. Musa el-Absî Muhammed b. Abdillâh el-Ensari, ed-Dehhâk b. Mahled, Ebu Nasr İshak b. İbrahim, Mekkî b. İbrahim el-Hanzalî Yahya b. Main gibi hocalardan ve başka hocalardan da hadis rivâyet etmiştir. Hadis aldığı hocalarının sayısı 1000'i bulmuştur. 100 bin sahîh olmak üzere üçyüz bin hadis ezberlemiştir. Buhârî'den hadis nakleden birçok talebesi olmuştur. Talebeleri hadis nakletmek için Buhârî'den istifade etmişlerdir.¹⁴⁰ Buhârî'den hadis nakleden bazı kimseler şunlardır: İmam Müslim, Tirmizî, Nesai, İbrahim b. İshak el-Harbî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî ve Muhammed b. Ahmed ed-Dulâbî'dir.

İslam dininin birinci kaynağı olan Kuran-ı Kerim'den sonra en sahîh kaynak kabul edilen Buhârî'nin el-Camiu's Sahîhî'idir. Buhârî bunu altı yüz bin hadisin içinden seçmiştir. Bu hadislerin bir araya getirilip toplanması ancak 16 sene içinde mümkün olabilmıştır.¹⁴¹

Buhârî'nin hafıza gücü çok iyiydi. Buhârî'nin çağdaşı muhaddislerden Hâşid b. İsmâil şöyle diyor: “Buhârî hadis öğreniminde benim arkadaşımıdır. Birlikte o günün

yönünü değil zat yönünün eksik olduğunu bildirir. Dehlevî de Onun bu halete düşmesinin sebebi kastı olmasından dolayı değil gaflet gibi birtakım durumlardan dolayı meydana geldiğini söyler. Benü Sehm kabilesine mensup olup medine-i Münevvere de yaşıyordu. Ömrünün sonunda Bağdat'a taşındı. Yüz seneye yakın bir ömür sürdü. (Dehlevî, *Büstân*, s. 60)

¹³⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 79.

¹⁴⁰ Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâi vel-Lüğat*, Lübnan, Darul Kutubül İlmiyye, I, 73.

¹⁴¹ Hâtîb, *el-Câmi li Ahlâkir-Râvi ve Âdâbi Sâmi*, (Tahk. Mahmud Muhammed et-Tahhân) 1403/1983

şeyhi olan zatın derslerine devam ediyorduk. Buhârî hiç kalem-divit taşımaz ve hadisleri yazmazdı. Biz ona: bu gidiş-gelişten ne fayda olacak? Yazmayınca, dinlediklerin hatırından çıkar. Kulağın birinden giren diğerinden çıkar dedik. On altı gün sonra: siz beni çok daralttınız. Gelin bakalım, yazdıklarımızı getirin, benim hafızamdakilerle karşılaştıralım dedi. O güne kadar, altı bin hadis yazmıştık. Hepsini okudu o kadar doğru okudu ki biz yazdıklarımızı onun okuduklarından düzelttik. Sonra bize: Siz benim boşa gezdiğimi zannediyorsunuz değil mi? dedi. O gün kanaat getirdim ki: Bu talebe ileride büyük bir kişi olacak ve hiç kimse ona ayak uyduramayacak.”¹⁴² Daha o zaman arkadaşı Buhârî’inin ileride büyük bir âlim olacağını anlamıştı.

Yukarıdaki aktardığımız rivâyet binaen şöyle bir kanaat geldi ki, Buhârî ve ona benzer zatların hem zekâları hem de hafızaları çok keskin ve kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Bu zatlar eserlerini meydana getirmeden önce bazı hususiyetlerin onlarda mevcut olduğu görülmektedir. Sadece çalışmakla olmadığını Cenabı Hakk’ın verdiği istidatlar sayesinde onların bu ilmî eserleri meydana getirdikleri anlıyoruz. Buhârî ve onun mesâbesindeki zatlar hem ilmen hem de amelen Müslümanlara birer rehber olmuşlardır.

Birinden hadis yazarken ismini, künyesini, nisbesini ve hadisi nasıl öğrendiğini mutlaka sormuştur. Aldığı cevaplar sonunda eğer o kişiyi yeterli bulursa ondan hadis rivâyet etmiştir. Aksi takdirde onun şeyhinden yazdığı aslı gördükten sonra hadislerini yazdığını ifade etmektedir. Fakat bazı hadis talebelerinin ne yazdıklarına ne de nasıl yazdıklarına dikkat etmediklerinden yakınmaktadır.¹⁴³ Buhârî 256/870 senesinin Ramazan ayının bayram gecesinde vefat etmiştir.¹⁴⁴

el-Câmiu's-Sahîh'i binlerce kişi Buhârî'den ders almasına rağmen sadece beş kişinin ismi elimize ulaşmıştır. Bunlar; el-Firebri, en-Nesefi, en-Nesevî, el-Bezdevî, ve el-Mehâmîlî'dir.¹⁴⁵ Müellifimiz el-Mehâmîlî, bu beş kişinin içinde yer almaktadır.

el-Câmiu's-Sahîh'i dışında diğer eserleri şunlardır: Târihu'l Kebîr, Târihu'l Evsat, Târihu'l Sağîr, Kitâbü'd-Du'afai's-Sağîr, Kitâbu'l-Küna, et-Târih fi Marifeti Ruvati'l-Hâdis, et-Tevârih vel-Ensab, Edebü'l-Müfred, Halku Ef'alil-İ'bad, Ref'ul

¹⁴² Dehlevî, *Büstân*, s. 185

¹⁴³ Zehebî, *Siyer*, X, 79.

¹⁴⁴ Dehlevî, *Büstân*, s. 184

¹⁴⁵ Sezgin, *Buhârî*, s. 186

Yedeyn Fi's-Sâlat, Kitâbu'l Kırâati Halfel-İmam gibi eserler Buhârî'ye aittir.¹⁴⁶ Yukarıda verilen bilgilere göre Buhârî; Tarih, Rical , Neseb, Kelâm, Hadis, Fıkıh ve Kırâat ilimleriyle alakâli eserler te'lif etmiştir.

Tirmizî'nin Buhârî hakkında: “Hadislerin illetini ve râvilerin hallerini Buhârî'den daha iyi bilen birini görmedim” demektedir. Müslim sahîh bildiği bir hadisin müzakeresinde, Buhârî onun bilmediği bir illeti, hadisin senesinde gösterdiğinde Müslim hemen ayağa kalkıp iki gözünün arasından öpmüş ve; “üstadların üstadı, muhaddislerin efendisi, hadis iletinin doktoru, bırak ayaklarını öpeyim” demiştir. İbn Hacer (d.773/1372) de onun hakkında şunları söylemektedir: Gök kubbenin altında Resulullah sallallahu aleyhisselamin hadislerini Buhârî'den daha iyi bilen birini görmedim.¹⁴⁷ Tirmizi ve İbn Hacer gibi âlimlerin Buhârî'yi böyle tavsif etmeleri, Buhârî'nin Hadis ilmine olan vukûfiyetinin ne denli iyi olduğunun güzel bir izahıdır.

4.2. Ebu Hişam Rifaî el-Kûfi:

Yusuf b. Musa Raşid b. Bilal el-Kattanî, Ebu Yakup el-Kufî, Rey'de yaşamaktaydı ve ona, er-Râzî denilirdi. Daha sonra Bağdat'a geçti. Hadis elde etmek için çok gezdiği bilinmektedir. Müslim hariç, Kütüb'ü- Sitte yazarları ondan hadisler nakletmiştir. Ebu Hişam Rifaî el Kûfi, Ebu Zur'a, Hatim Razıyîn, İbn ebi Dünya, Beğâvi, İbn Sâid ve başka hocalardan da ders almıştır. Mehâmilî (v.330/942), Emâlî adlı eserinde en çok kendilerinden hadis naklettiği hocasıdır. Onan yetmiş yedi tane hadis nakletmiştir. İbn Ebi Mayyen ondan şöyle haber verir: “*Ebu Hişam Rifaî, doğru sözlü (sâdûk)'dür*”. İbn ebi Hibban da onun hakkında; “*güvenilir biridir (sika).*” tabirini kullanmıştır. Hâtib el-Bağdâdî de onu “*sika*” olarak tarif etmiştir. Ebi Hişam Rifaî el-Kûfi 253/866 senesinde Bağdât'ta vefa etmiştir.¹⁴⁸

4.3. Hâfız Devrâkî

160-252 (776-865) yılları arasında yaşamıştır. İsmi, Yâkup b. İbrahim b. Kesîr, Ebu Yusuf Devrakî el-Bağdâdî el-Hâfızdır. Hocaları: İbn Ebi Hâzim, Havs b. Giyas, Hişam, Yahya Kattanî ve İbn Uleyye, İbn Mehdî'dir. Talebeleri: İbn Zur'a, Ebu

¹⁴⁶ Muhammed Mustafa el- A'zamî, *TDV islam Ansiklopedisi “Buhârî”*, İstanbul, TDV Vakfi, 1992, VI, 375-376.

¹⁴⁷ Nevevî, *Tehzîb*, I, 70.

¹⁴⁸ Hatîb, *Târihu Bağdâd*,(G) XIV, 304.

Hâtim, el-Beğavî, İbn Sâid, İbn Huzeyme ve Sirac'dır. Nesaî, İbn Hibban ve Ebu Hatim onun hakkında: sika, müttâkî ve hâfız olup çokça hadis naklettiğini söylemişlerdir.¹⁴⁹

4.4. Muhammed b. Hidâş

Muhammed b. Hidâş ed-Dalikânî Ebu Ahmed, Bağdat'a sonra gelmiştir. ed-Dalikânî muhaddis olup birkaç hocasının ismi şöyledir: Bunlar Hüseyma, İbn Mübarek, Fudayl b. 'İyaz ve Veki'dir. Talebelerinden bazıları da şunlardır; et-Tirmizî , en-Nesaî, İbn Mâce, Ebu Ya'la el-Mevsilî ve İbn Sâid ve daha bir çok talebesi vardır. Muhammed b. Hidâş kendisi doğru sözlü ve güvenilir biridir. 250/863'te vefat etmiştir. Doksan yaşındayken vefat etmiştir.¹⁵⁰ Mehâmilî, Emâlî'sinde Muhammed b. Hidâş'tan yirmi sekiz tane hadis nakletmiştir.¹⁵¹

4.5. Ebu Sâib el-Kûfî

Ebu Sâib 174-254 (790-867) seneleri arasında yaşamıştır. İsmi: Selm b. Cünâde b. Selm b. Hâlid b. Câbir b. Semûre es-Suvâî el-Âmirî Ebu Sâib el-Kûfî'dir. Babasının isimi Ebu Sâib'dir. Abdullah b. İdris, İbn Numeyr, Hafs b. Giyas ve Veki'den hadisler nakletmiştir. Kendisinden: Tirmizî, İbn Mâce, Buhârî, Ebu Hatim, Ebu Ca'fer et-Taberî, Mûsa b. Hârûn ve İbn Sâid gibi âlimler de ondan nakiller yapmıştır. Ebu Sâib kendisi sika olup çokça hadis nakletmiştir.¹⁵² Mehâmilî, Ebu Sâib'den on sekiz hadis nakletmiştir.¹⁵³

Yukarıda hayatlarını zikrettiğimiz muhaddisler Mehâmilî'ye hadis nakletme konusunda ilk sıralarda yer almışlardır.

4.6. Diğer Hocaları

Eba Hişam el-Rifâ'

Hasan b. Sabbah b. Bezzar

Amr b. Ali el-Fellas

Muhammed b. Müsenna el-Anzî

Eba Eş'as Ahmed b. Mikdam el-İclî

¹⁴⁹ Ebu Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el- Askalanî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Hindistan, Dairetu maaraifu Nizamiyye Matbaası, 1326/1908, XI, 381.

¹⁵⁰ İbn Hacer el-Askalanî, *Tehzîb*, s. 381

¹⁵¹ Kaysî, *Emâlî*, s. 19

¹⁵² İbn Hacer el- Askalanî, *Tehzîb*, IV, 168.

¹⁵³ Kaysî, *Emâlî*, s. 20

İshâk b. Behlûl et-Tenûhî
Hafs b. Amr er-Ribâl,
Hasan b. Halef,
Hasan b. Şâzân el- Vâsîtî,
İshâk b. Hâtîm el-Medâînî,
Abdurraman b. Yûnus Rakiyyî es-Serâcî,
Eba Huzâfe Ahmed b. İsmâil es-Sehmî,
Fazl b. Yakûb er-Rehâmî,
Fazl b. Sehl el-A'rac,
Ebi Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-Muharimî,
Muhammed b. İşkâb,
Muhammd b. Amr b. Ebi Mez'ur,
Ziyâd b. Eyyûb
Muhammed b. Vâsıl,
Recâ b. Mürecca el-Hâfız,
Saîd b. Yahya el-Ümeviyye,
Hasan b. Ahmed b. Ebi Şu'ayb el-Harrânîyyu,
Ömer b. Muhammed b. et-Tel,
Muhammed b. Osman b. Kerâme,
Ahmed b. Masûr Zâci,
Hasan b. Arafe,
İsmâil b. Ebi Hâris,
Hümejd b. er-Rebi'
Abbas b. Yezid el-Behrânî,
Muhammed b. Cevân b. Şu'be,
Muhammed b. Abdülmelik b. Zencevey,
Hasan b. Muhammed ez-Ze'râfanî,
İbrâhim b. Hânî en-Nîsâbûrî,
Abbas et-Terkafî,
Zübeyr b. Bekkâr,

Yukarıda isimleri zikredilenler Mehâmilî'nin hocalarından olup, Mehâmilî bunlardan hadis nakletmiştir.¹⁵⁴

Mehâmilî (v.330/942) bu hocalardan ders almış ve onların rahle-i tedrisatlarından geçmiştir. Bazılarından bir hadis, bazılarından çokça hadis rivâyet etmiştir. Bazılarından da fıkıh konularını öğrenmiştir. Mehâmilî'nin daha saymadığımız birçok hocası vardır. Onların hepsine Emâlî'sini anlatırken değineceğiz.

5. MEHÂMİLÎ'NİN TALEBELERİ

Mehâmilî (v.330/942) ne kadar öğrenci olmuşsa bir o kadar da öğreten konumunda yer almıştır. Çünkü kendisi hem kâdılık yapmıştır hem de evinde hadis, fıkıh ve kelâm konularını tartışıp müzakere ortamında dersler vermiştir.¹⁵⁵ Doğal olarak, ders verirken o zaman içerisinde bir çok talebesi olmuştur. Gerek fıkıh gerek hadis derslerini ondan nakleden talebeleri olmuştur. Kendisinin hadis imlâ meclislerinde on bin kişi bulunurdu.¹⁵⁶ Şimdi hakkında bilgi vereceğimiz kişiler onun meşhur talebeleri olup ondan çokça hadis nakledenler arasında yer almaktadır.

5.1. Halil b. Ömer el-Mehdî, Ebu'l Hasan Dârekutnî

306'da (918) Bağdat'ın bir semti olan Dârülkutn'da doğdu. Babası da bir muhaddis olduğu için daha çocukken ilim meclislerinde bulunmaya başladı ve hıfzını tamamladı. Bağdat, Basra, Kûfe ve Vâsıt gibi ilim merkezlerini dolaşarak bu yerlerdeki âlimlerden ders aldı. Hocaları arasında Ebü'l-Kâsım el-Begavî, İbn Ebû Dâvûd, Mehâmilî gibi devrin meşhur muhaddisleri bulunmaktadır. Ebû Saîd el-İstahrî'den Şâfiî fikhını, Ebû Bekir en-Nakkâş ve İbn Mücâhid'den kıraat ilmini okudu.¹⁵⁷

Güçlü hâfızası ve zekâsı, derin anlayışı ve takvâsıyla devrinin en önde gelen simalarından biri olan Dârekutnî'ye pek az kişiye nasip olan “*emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadis*” pâyesi verilmiştir. Ancak Dârekutnî, yaşadığı yüzyılda kendisi gibi başka bir muhaddisin bulunup bulunmadığını soran birine, “Kendinizi beğenip temize çıkarmayın” (en-Necm 53/32) meâlindeki âyeti okuyarak cevap vermiştir. Abdülganî el-

¹⁵⁴ Hatîb, *Târihu Bağdâd*, (G) VIII, 19. ; Es-Semâ'nî , *el-Ensâb*, XII, 104. ; Kettânî, *er-Risale*, s. 93 ; Cevzî, *Muntazam*, XIV, 21. ; Safedî *el-Vafî*, XII, 211. ; Zehebî, *Siyer*, XII, 258.

¹⁵⁵ Dehlevî, *Büstân*, s. 185

¹⁵⁶ Dehlevî, *Büstân*, s. 138 Hatîb. *age*, (G) VIII, 20. ; es-Semâ'nî, *el-Ensâb*, XII, 105. ; Zehebî, *Siyer*, XII, 259. ; el-Ya'fî, *Mir'at*, II, 224. ; ez-Zehebî; *Tezkiratül Huffâz*, III, 31.

¹⁵⁷ İsmail L. Çakan, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Vakfı, 1993, s. 488-490

Ezdî ondan hocam diye söz eder; Ali b. Medînî ve Mûsâ b. Hârûn kendi devirlerinde nasıl birer hadis otoritesi iseler Dârekutnî de kendi zamanında öyledir, derdi. Dârekutnî kıraat ve nahiv ilimlerinde de üstat kabul edilmiş, fıkhıta Şâfiî mezhebini benimsemiş görünmekle beraber fikhın inceliklerini bütünüyle kavrayan bir âlim olarak taklit yoluna gitmemiştir.¹⁵⁸ Bu tespit, Dârekutnî'nin derece-i iliminin fevkalade olduğunu göstermektedir.

Dârekutnî, devrine göre en kısa sened kabul edilen ve dört râvisi olan (rubâî) rivâyetlere de sahipti. Aynî onun zayıf sayılması gerektiğini ileri sürmüştü de ne Dârekutnî'nin çağdaşı olan âlimler ne de daha sonrakiler böyle bir görüş belirtmemiş, herkes onu güvenilir bir muhaddis olarak kabul etmiştir. Ömrünün sonlarında hacca giden Dârekutnî 8 Zilkade 385'te (4 Aralık 995) Bağdat'ta vefat etmiş ve Bâbüddeyr Kabristanı'nda¹⁵⁹ Ma'rûf-i Kerhî'nin yanına defnedilmiştir.¹⁶⁰ Dârekutnî Bağdat'ın meşhur âlimlerinden biri olarak bilinmektedir.

Dârekutnî'nin, büyük kısmı hadis ilimlerine ait olmak üzere otuzdan fazla eser ve risâlesi günümüze ulaşmış bulunmaktadır.

1. *es-Sünen*: Fıkıh konularına dair hadislerin muhtelif rivâyetlerini bir araya toplayan eser Kütüb'ü Sitte'den farklı bir yapıya sahiptir. Meselâ es-Sünen'in ilk bahsi olup "Kulleteyn" hadisi diye bilinen rivâyetin beş değişik şekline dair elli dört farklı senedi zikretmiştir.

2. *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*,

3. *Su'âlât*,

4. *İlelü'l-hadîs*,

5. *Garîbü'l-hadîs*,

6. *el-İlzâmât 'ale's-Sahîhayn*,

7. *Kitâbü't-Tetebbu'*,

8. *Zikru esmâ'i't-tâbi'in ve men ba'dehüm mimmen sahat rivâyetühû 'inde'l-Buhârî ve Müslim* gibi hadis, fıkıh ve başka ilim sahalarında yazdığı bir çok eseri bulunmaktadır.¹⁶¹

¹⁵⁸ Çakan, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 488-490

¹⁵⁹ Dârekutnî'nin defnedildiği "Bâbüddeyr", Bağdat'ta bulunan kabristanın adıdır.

¹⁶⁰ Çakan, *age*, s. 488-490

¹⁶¹ Çakan, *age*, s. 488-490

5.2. Süleyman b. Ahmed, Ebu Kasım et-Taberânî

Safer 260'ta (Aralık 873) Akkâ'da doğdu. Erken yaşta öğrenim amacıyla Şam'daki Taberiye'ye gittiğinden Taberânî diye şöhret buldu. Hadis tahsili maksadıyla 274 (887) yılından itibaren yaklaşık yirmi beş yıl boyunca pek çok ilim merkezine seyahat etti. Kudüs, Remle, Akdeniz kıyısındaki Kaysâriye, Humus, Halep, Tarsus, Dımaşk, Mısır, Yemen, Mekke, Medine, Bağdat, Basra, Kûfe ve İsfahan onun dolaştığı belli başlı yerlerdir.¹⁶²

Taberânî, hadis tahsilinde hayli meşakkat ve mihnet çekmiş; 30 yıl hasır üzerinde uyumuştur. Rahat ve istirahat yüzü görmemiştir. Deylemî'lerin eşsiz veziri, Arapça, şiir ve dil bilgilerinde asrının ileri gelen âlimi İbnü'l Amidî'nin hocalarındandı.¹⁶³ Bir âlimin büyüklüğü onun yetiştirdiği talebelerine bakıldığı zaman daha iyi anlaşılacaktır. Böylelikle Taberânî'nin ilmi derecesi çok yüksek olduğu bu misâlden anlaşılacaktır.

Çok uzun yaşadığı için dedelerle torunların aynı kaynaktan hadis almalarına ve isnadın Resûlullah'a daha kısa yoldan ulaşmasına vesile teşkil etmiştir.¹⁶⁴ et-Taberânî el-Hâfiz diye isimlendirilmiştir. Meşhur üç mu'cemin sahibidir. Bunlar: Mu'cemu-l Kebir, Mu'cemu-l Evsad ve Mu'cemu-l Sağîr diye şöhret bulmuşlardır. Müsned-i Şam'ıyyîn ve diğer kitapları da vardır. Cenab-ı Hak uzun ömürler kendisine ihsan etmiş olup 100 sene ömür geçirmiştir. Bu uzun ve bereketli ömür güzel meyve vermiş olup, 1000 hocasının olmasına vesile olmuştur. 360'ta Sicistan da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹⁶⁵ Hadis ve rical ilmini çok iyi bilen bir âlimdir.

5.3. Abdullah b. Ubeydullah b. Yahya el-Beyyi'

el-Beyyi' olduğu gibi İbn Beyyi' de denilir. Ebu Muhammed, eş-Şeyh Mamer el-Bağdâd, Müeddîd veya Muâllim de denilirdi.

El-Beyyi' Mehâmilî'den Emâlî'sini naklettiği gibi 'Dua' adlı kitabını da bize nakleden kişidir.

Ondan hadis nakleden talebelerinden bazıları şunlardır:

¹⁶² Mehmet Görmez, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Vakfı, XXXIX, 310-312.

¹⁶³ Dehlevî, *Büstân*, s. 108

¹⁶⁴ Görmez, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 310-312

¹⁶⁵ Ebü'l-Fida, *el-Bidâye*, XI, 270.

Ebu Ğanâim Muhammed b. Ebi Osman,
Onun kardeşi Muhammed b. Ahmed,
Ebu Fazıl b. Bakkâl Ömer b. Ubeydullah,
Abdurrahman b. Ahmet ed-Deccacî,
Muhammed b. Muhammed Ukberî,
Ebu Hattâb Nasr b. Badr gibi talebeleri ondan hadis nakletmişlerdir.

Hatib el-Bağdâdi onun hakkında şöyle der: O sîkâ olup onun sohbetine dahil olamadım. Cumartesi günü Recep ayının 14. gününde 480/1086'da vefat etmiştir. Bağdat'ta vefat edip onun kabri 'Bab-u Harb' denilen yerdedir.¹⁶⁶

5.4. Ahmed b. İbrahim Ebu Bekr b. Şâzân el-Bezzar

el-Bezzar, Bağdat'lı bir muhaddistir. Ebi Ali b. Şâzân Irak'lı olması hasebiyle, Irakî olarak anılmıştır. Ebi Ali b. Şâzân babasıdır. Ahmed b. İbrahim Ebu Bekr 383/992'de vefat etmiştir.¹⁶⁷ Bu kişi Bağdat'lı olması dolayısıyla Mehâmilî ile aynı şehirde yaşadığı anlaşılmaktadır.

5.5. Da'lec b. Ahmed Ebu Muhammed Sicistanî

Ebu Muhammed Sicistanî, sika, emîn ve doğru sözlü kişidir. Kendisinin sadûk kızları olmuştur. Onlardan: Bağdât, Mekke ve Sicistan âlimleri, hadis rivâyet etmişlerdir. Meşhur Dârekutnî (v.256/870) de Sicistanî'den rivâyette bulunmuştur. Ebu Muhammed Sicistanî 351/961'de vefat etmiştir.¹⁶⁸ Hocası olan Mehâmilî'den sonra vefet ettiği anlaşılmaktadır.

5.6. Ebu Hüseyin Muhammed b. Ahmed es-Seydâvî

Muhaddis olup Rehhaldir. (hadis almak için çok dolaşan). Ebu Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cümeý' el-Ğassânî es-Seydâvî, Mu'cemu-ş-eş-Şuyuh'n müellifidir. es-Seydâvî büyük bir hoca, sîkâ ve emin bir kişidir. Vefatı yılı 402/1011'dir.¹⁶⁹ Bu talebesinin yaşadığı döneme bakıldığında, Mehâmilî'nin son dönemlerine yetişmiştir.

¹⁶⁶ Kaysî, *Emâlî*, s. 21

¹⁶⁷ Kettânî, *er-Risale*, s. 62

¹⁶⁸ Hatîb, *Târihu Bağdâd* (M), VIII, 387.

¹⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 330.

5.7. Abdullah b. Hüseyin b. İsmâil, Ebu Bekir Mehâmilî

Ebu Bekir Mehâmilî, babası Hüseyin'den çok hadis dinlemiştir. Bu dinlediği hadisleri rivâyet etmiştir ve aynı zamanda yazmıştır. Bu faaliyetlerini Abbasi halifeleri döneminde gerçekleştirmiştir. Kendisi çok iffetli, temiz, güzel âhlaklı ve zeki biridir.¹⁷⁰ 371/981'de vefat etmiştir.¹⁷¹ Anlaşıldığı üzere Mehâmilî oğluna hocalık yapmıştır.

5.8. Abdülvahid b. Muhammed b. Mehdî el-Fârisî

el-Fârisî, Ebu Ömer eş-Şeyh, sadûk olup, Müsnedü'l-Vaktî onundur. el-Fârisî sika ve emin olarak bilinmiştir. Mehâmilî'den ayrı ayrı 5 cüz' nakil yapmıştır. Ondakiller yapan kişiler şunlardır: Hatib el-Bağdâdî, Ebu Ğanâim Muhammed b. Ebi Osman, Ebu Yusuf Abdüsselam b. Muhammed Kazvinî (Mu'tezile'nin büyüklerinden) dir. Hâfız Zehebî (v.748/1348) şöyle der: Onun vesilesiyle Mehâmilî'nin cüz'leri âli senetlerle ve onun dışındakiler onun vesilesiyle elimize ulaşmıştır. Abdülvahid b. Muhammed'in vefatı 410/1019 senesine denk gelmektedir.¹⁷² Yukarıdaki bilgiye göre bu kişi Mehâmilî'nin önde gelen talebeleri arasına girmiştir.

5.9. Abdullah b. Sâid b. İbrâhîm, ez-Zührî

Hatib el-Bağdâdî onun hakkında şöyle der: “*Mehâmilî'den ve başkalarından nakiller yapmıştır. Mehâmilî'de ondan hadis nakletmiştir. Buhârî de kendi sahîhinde ondan nakil yapmıştır*”. Abdullah b. Sâid 206/821'de vefat etmiştir.¹⁷³ Bu bilgiden anlaşıldığı üzere, Mehâmilî talebelerinden rivâyette bulunmuştur.

5.10. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Farâzî

el-Farâzî, Mehâmilî'den 'Salatü İ'deyn' adlı eserini nakletmiştir. Kendisi sika, sâduk, mütedeyyin ve ağırbaşlı kabul edilmiştir. Abdullah b. Muhammed kendisini Kur'an ve Hadis derslerine vermiştir. Hatib el-Bağdâdî Kerhi'den rivâyetle şöyle der: Ben, onun kadar, Allahı'nın ilmini samimi öğretene daha görmedim. Dünyada onun benzerini de görmedim. Çünkü Ebu Ahmed b. Ebi Müslim el-Farâzî en küçük şeye dikkat eder, ilmin seviyesini ve şerefini korumak için elinden geleni yapardı. el-

¹⁷⁰ Hatîb, el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, Medinet'ül Münevvere, Mektebet'ül Selefiyye, IX, 440.

¹⁷¹ Kaysî, *Emâlî*, s. 16

¹⁷² Hatîb, *Târihu Bağdâd* (M), X, 113.

¹⁷³ Hatîb, *Târihu Bağdâd* (M), X, 324.

Farâzî 406/1015'te vefat etmiştir.¹⁷⁴ Yukarıda geçen malumata bakıldığında, Mehâmilî'nin telebesi takva ve rızay-ı ilahi hususunda hassas davandığı anlaşılmaktadır.

5.11. Kasım b. İsmâil el-Mehâmilî

Kasım b. İsmâil, Mehâmilî'in kardeşidir ve 238/852 yılında doğmuştur. Kardeşi Hüseyin b. İsmâil'den iki yaş küçüktür. 323/934 senesinde Bağdât'ta vefat etmiştir. Kardeşinin hocalarından rivâyet etmiştir. Sika ve sadûk bir râvidir. 323/934'te vefat etmiştir.¹⁷⁵ Kardeşinin ondan rivâyette bulunmasına istinaden, Mehâmilî nin âilesi, Mehâmilî'ye güven duydukları içindir ki ondan rivâyette bulunmuşlardır.

5.12. Muhammed b. Ömer b. Muhammed et-Temîmî

et-Temîmî, Mûsul Kâdısı, İbn Cua'bi diye bilinmektedir. Ahmed el-Huffaz el-Muksirîn de onun lâkabıdır. Kendisinden Dârekutnî, İbn Şahin ve başka kişiler rivâyet etmişlerdir. Muhammed b. Ömer hadislerin ileli, ricâlin güvenilirliği ve durumları konusunda imam idi. Aynı zamanda Şia mensublu biriydi. Hicri 355/965'te vefat etmiştir.¹⁷⁶

5.13. Muhammed b. Muzaffer, Ebu Hüseyin el-Bezzar

el-Bezzar, kendisi İbn Sâid'ten rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Dârekutnî (v.256/870) rivâyette bulunmuştur. el-Bezzar'ın; sîkâ, me'mûn ve iyi bir hafızaya sahip olduğunu Hâtib el-Bağdâdî'den öğreniyoruz. Vefatı 379/989'dadır.¹⁷⁷ Yukarıda verilen bilgiye göre, bu telebenin ahlâkı ve hafızası iyi olduğu anlaşılmaktadır .

5.14. Süteyte bt. Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmilî

el-Mehâmilî, babasından ve diğer başka kişilerden de hadis dinleyip nakletmiştir. Şâfiî mezhebinden olan Süteyte bt. Hüseyin fazietli ve âlime olup fıkıh noktasında insanların en iyilerindendi. Âlimler arasında fetva veren kişilerden biriydi.¹⁷⁸ Dârekutnî (v.256/870) şöyle der: O son derece sâliha olup, Kur'an, fıkıh, feraiz, hesap ve nahiv ilimlerini bilmesiyle beraber diğer ilimleri de çok iyi bilen birisiydi. Kendisi hadis yazan birisiydi. Süteyte bt. Hüseyin 337/948'de vefat etmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Hatîb, *Târihu Bağdâd* (M), X, 38.

¹⁷⁵ Es-Semâ'nî, *age*, IXII, 104.

¹⁷⁶ Hatîb, *Târihu Bağdâd* (M), III, 26.

¹⁷⁷ Hatîb, *Târihu Bağdâd* (M), III, 263.

¹⁷⁸ Kendisiyle fetva veren kişilerden birisi de İbn abi Hureydir: İbnül İ'mad, *Şezerat'üz-Zeheb*, IV, 124.

¹⁷⁹ Hatîb, *Târihu Bağdâd* (M), XIV, 442.

Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî'nin âilesi, kızı, oğlu, babası, kardeşi ve yeğenleri hem hadiste hem fıkihta (özellikle Şafii hakkında) son derece muteberdirler. Bu âlim ve âlimeler kadîm, büyük ve şerefli bir âilenin memsuplarıdır. Yani bu âileden hem ilim yönünden hem de takva bakımından güzel zatlar çıkmıştır.

Yukarıda kendilerini tanıtmaya çalıştığımız Mehâmîlî'nin talebeleri hakkında bilgi verdik. Tâbi bunlar dışında birçok talebesi de mevcuttur.

Diğer bazı talebeleri şunlardır;

5.15. Diğer Talebeleri

Da'lec b. Ahmed,

Muhammed b. Ömer b. Ceâ'bî

Ebu Fazl ez-Zührî,

Ebu Hafs el-Kettânî,

İbrâhîm b. Abdullah b. Hurşiz,

İbn Salte Ehvâzî,

Ebu Muhammed b. Beyi',

Ebu Ömer b. Mehdî

Bunlar da Mehâmîlî'den nakil yapan diğer talebeleridir¹⁸⁰

Yukarıda el-Mehâmîlî'nin bazı talebelerini kaydetmiş olduk. Onların dışında başka talebeleri de vardır. Emâlî'sinden bahsederken onların da isimleri verilecektir.

¹⁸⁰ Hatîb, *Târihu Bağdâd* (G) VIII, 19. ; es-Semâ'nî, *el-Ensâb*, XII, 104. ; Cevzî, *Muntazam*, XIV, 21. ; Safedî, *el-Vafî*, XII, 211. ; Zehebî, *Siyer*, XII, 258. ; ez-Zehebî, *Tezkiratül Huffâz*, III, 31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. MEHÂMİLÎ'NİN EMÂLİSİ

Bu son bölümde, Mehâmilî'nin imlâ' meclislerinde rivâyet ettiği hadislerin cem' edilmesiyle oluşan "*Ecza-ü Mehâmiliyyât*" adlı eseri üzerinde çalışma yapılmıştır. Öncelikle eserin ismi ve içeriği üzerinde durulduktan sonra eserde geçen konular, kullanılan sîgalar ve râviler de incelenmiştir.

Emâlî kelimesinin ıstılahî manası şöyledir:

(أَمَالِي): *İlim meclislerinde, âlimin/hocanın, ilimden bir şeyler söyleyip, talebinin de yazı araç ve gereçlerini hazırlayıp, dinlediğini yazması sonucu oluşan eserlere "Emâlî" denilmektedir.*¹⁸¹ Bu surette meydana gelen bir emâlî örneği de "*Ecza-ü Mehâmiliyyât*"'tır". Şimdi bu Emâlî inceleyeceğiz.

1.1. Ecza-ü Mehâmiliyyât

Bu Emâlî'nin ismi şöyledir: "الأجزاء المخامليات بفتح الميم الأولى وكسر الثانية هي ستة عشر" "جزءاً من رواية *Ecza-ü Mehâmiliyyât*" birinci mimim fethasıyla, ikincisinin kesresiyle yazılmaktadır. Aynı zamanda bu esere أمالي المحاملي Emâlîü'l-Mehâmilî'de denilmektedir.¹⁸² Hüseyin b. İsmail el-Mehâmilî'den imlâ/rivâyet edilen hadis kitabı manasına gelmektedir.

İsbehanlı ve Bağdâd'luların kendisinden rivâyet ettiği 16 cüz'den oluşan hadis kitabıdır. el-Kaysî'nin tespitine göre, *Mehâmilî*'nin 3 yerde hadis cüz'leri bulunmaktadır.

1. Darul Kütübi'l Mısriyye 1- 91 sayısında 17. kısmında bulunmaktadır. Mısır'da bulunan bu cüz' sadece 5. Meclis olup, İbn Beyyi'in rivâyetini esas alan cüz'dür.¹⁸³

2. Emâlî-i Mısriyye Vakıflar Kütüphanesinde Rabat, 114 sayıda bulunur (Hicri üçüncü asır). Mağripte bulunan bu cüz' İbn Hacer el-Askalanî'nin

¹⁸¹ Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, I, 160. ; Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 64

¹⁸² Zirikli, *A'lam*, XI, 234. ; ez-Zehebî, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, XII, 259. ; Kettânî, *er-Risaletü'l Müstedrife*, s. 93

¹⁸³ Kaysî, *Emâlî*, s. 35

(v.852/1449), İmam'ı Nevevi (v.676/1277) el-Ezkar adlı kitabının hadislerini tahric ederken *el-Emâlî-i Misriyye* diye bahsetmektedir.¹⁸⁴

3. Şam'da Zahiriyye Kütüphanesinde bulunan birkaç farklı ucuz olan kitaplardan oluşur. Zahiriyye kütüphanesinde bulunan nüsha tam olan tek nüshadır. el-Kaysî bunun nüshalarının iki yerde olduğunu söyler: *Bir tanesi Mekke-i Mükerrerme'de diğeri Şam'ın Zahiriyye Kütüphanesindedir.*¹⁸⁵ Anlaşıldığı üzere nüshaların içerisinde tam olan sadece Zahiriyye kütüphanesindeki nüshadır.

Yine el-Kaysî'nin tespitine göre, zikri geçen cüz'lerin dışında, Zahiriyye Kütüphanesinde bulunan bazı diğer parçalar da mevcuttur:

1. *Tek meclisten oluşan İbn Beyyi'in 6. cüz'ü*

2. *Dokuzuncü cüz'ün tamamı.*

Biz tezimizde Mehâmilî'den nakleden *İbn Beyyi'in (v.480/1086)* rivâyeti üzerinde duracağız. Onunla beraber Abdülvâhid İbn Mehdi el-Farisî'den de kısaca bilgi vereceğiz.¹⁸⁶ Mehamili'den en çok hadis nakleden, talebeleri kısmında tanıttığımız süneni ile meşhur olan Dârekutnî (306/918) ve Ubeydullah Muhammed farazi el-Mukrî'dir. Bunlarla beraber Abdülvahid İbn Mehdi el-Farisî ve onun dışındaki muhaddisler de el-Mehâmilî'den rivâyette bulunmuşlardır.¹⁸⁷ Mehâmilî'nin rivâyet ettiği hadislerin korunması, bu talebelerinin gayretiyle olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁸⁴ Kaysî, *Emâlî*, s. 35

¹⁸⁵ Kaysî, *Emâlî*, s. 35

¹⁸⁶ Abdülvahid b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Mehdî el-Fârisî, Ebu Ömer eş-Şeyh, sadûk olup, Müsned'ül -Vaktî onundur. el-Bağdadi el-Bezzar kendisini Sika ve emin olarak bildirmiştir. Mehâmilî'den ayrı ayrı 5 cüz' nakil yapmıştır. Ondan nakiller yapan kişiler şunlardır: Hatib el-Bağdadi, Ebu Ğanâim Muhammed b. Ebi Osman, Ebu Yusuf Abdüsselam b. Muhammed Kazvinî (Mu'tezile'nin büyüklerinden)dir. Hâfız Zehebî (v.748/1348) şöyle der: Onun vesilesiyle Mehâmilî'nin cüz'leri âli senetlerle ve onun dışındakiler onun vesilesiyle elimize ulaşmıştır. Abdülvahid b. Muhammed'in vefat yılı 410 senesine denk gelmektedir. Abdülvahid b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Mehdî el-Fârisî, Mehâmilî'den rivâyet eden diğer bir öğrencisidir. Farisi'nin naklettiği hadise kitabında 5 tane cüz' vardır. Farisi'nin naklettiği hadisler İbn Beyyi'nin naklettiği ile 16 tane hariç diğerleri farklıdır. On altı tanenin de metni aynıdır ancak isnadı farklıdır. Kendilerinin çok ortak hocalarına olduğunu görmekteyiz. En son naklettiği günün sonunda; bu beşinci cüz'ün sonu olup Ömer b. Mehdî nin Mehâmilî'nin yanındaki son meclisidir. (Kaysî, *Emâlî*, s. 36)

¹⁸⁷ Kaysî, *Emâlî*, s. 25-26

1.2. Emâlî'nin İçeriği

İbn Beyyi'in (v.480/1086) el-Mehâmîlî'den naklettiği rivâyette dokuz cüz' mevcuttur. Bu nakilde hadislerin kenarlarında haşiye, talik veya herhangi bir ek açıklama yoktur. Ayrıca tasnif açısından bakıldığında: Hadis kitapları, müsnedlerde râvi adlarına, sünen ve camilerde, konularına göre tasnif edildiği halde, emâlîlerde genellikle böyle bir sıra gözetilmemiştir. Mümlî'nin hadis imlâ ettiği sırada yazdırdığı hadislerin kaydedilmesiyle emâlîler meydana gelmiştir. Aynı şekilde Mehâmîlî'nin Emâlî'si de, konuları arasında ilgi bulunmayan 533 hadisten meydana gelmiştir.¹⁸⁸ Hadisler alındığı gibi direk yazılmış ve herhangi bir konuya göre tasnif edilmemiştir. Mesela: Emâlî'nin *sünenler* gibi fıkıh bablarına ve mucemler/müsnedler gibi de râvilerin isim ve belde ve faziletlerine gibi bir tasnifi yoktur.

Emâlî-i 56 varaktan oluşup, cüz'lerdeki ortalama satır sayısı şöyledir; 1. 2. 3. 7. 8. cüz'lerde 27 satır vardır. 4. 5. 9. cüz'lerde de 17'şer satır bulunmaktadır. 6. cüz'de ise 12 satır mevcuttur. Cüz'lerde her satırdaki ortalama kelime sayısı 14 tür. Bu cüz'lerin yazılışı aynı hatla olmayıp 3 farklı hat karşımıza çıkıyor; 1.2.3.7. cüz'ler aynı hatta 4.5.8. da aynı hatla olup 6 cüz'ün hattı ise önceki ikisinden farklı olup güzel bir hatla yazılmıştır.¹⁸⁹ Cüzlerin hepsi aynı hatla yazılmadığı anlaşılmaktadır.

Bu Emâlî Hüseyin b. İsmâîl'e ait olduğuna dair herhangi bir şüphe yoktur. Bununla beraber meşhur âlimler bu Emâlî'den rivâyette bulunmuşlardır. Mesela: Dârekutnî'nin Süneni, İbn Asakir'in Tarihi Dımeşki, Camius Sağır, Fethul Bâri ve Ed-Dürer-ül Mensur gibi meşhur âlimler bu Emâlî'den rivâyette bulunmuşlardır.¹⁹⁰ Mehâmîlî'ye isnadla bu kadar çok rivâyetlerin bulunması Emâlî'nin Mehâmîlî'ye aitliğini tespit etmektedir.

¹⁸⁸ M. Yaşar Kandemir, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Vakfı, II, 70-72.

¹⁸⁹ Kaysî, *Emâlî*, s. 38

¹⁹⁰ Kaysî, *age*, s. 41

Emâlî-ül-Mehâmilî, şu tarikle günümüze ulaşmıştır:

Ebu Abdullah Hüseyin bin İsmâil el-Mehâmilî(v.330/942)

İbn Yahya el-Beyyi'(v.480/1086)

Ebi Ğanâim Muhammed bin Ali

Bint Hasan Ahmed Ebnûsi

İbn Beyyi'den gelen rivâyetin birinci râvi tariki bu şekildedir. İkinci tariki de şöyledir:

Ebu Abdullah Hüseyin bin İsmâil el-Mehâmilî(v.330/942)

İbn Yahya el-Beyyi'(v.480/1086)

Ebi Hattab Nasr b. Battar

Şühde bint ebi-Nasr ed-Dinûrî, Hâfız ebi-Tâhir es-Silefî

Şühde bint ebi-Nasr ed-Dinûrî ve Hâfız ebi Tâhir es-Silefî bu rivâyetleri dinlemişlerdir. Birçok ehli ilim bu rivâyetlerini almışlardır.¹⁹¹ Bu rivâyetlerin itibâr görmesi Emâlî için iyi bir tespittir.

¹⁹¹ Kaysî, *Emâlî*, s. 45-46

1.3. Hadis Rivâyet Ettiği Hocaları

Hocalarının zabt ve adalet kriterlerine uygunluğu bir eserin mûtemed olması bakımından önemlidir. Tıpkı birinin şahittik yapabilmesi için ahlâki bazı şartlar arandığı gibi râvide de adalet şart koşulmuştur. Râvinin vasıfları son derece önem arz etmektedir. Sika râvi¹⁹², rivâyeti koruma(zabt) ve prensipleri tam uygulama(itkân) bakımından iyi olmalıdır. Eğer buna tanınma(marifet) ve çok rivâyette bulunma(iksâr) unsurları da eklenirse, o hafız diye nitelenir.¹⁹³ Yukarıdaki bigiye istinâden râvinin sika sayılması için bir takım şartlara sahip olması gerekmektedir.

“Hıfz” ve “Zabt” bu iki kavram, İslam toplumunun emekleme dönemine aittir. Anlamayı değil anlamanın ilk basamağını, bilgiyi değil bilginin hammaddesini elde etme işlemini ifade eder. Henüz bildirim işlemindeki amaç gerçekleşmediği gibi, elde edilen ifadelerin yüklü oldukları anlamında üzerinde düşünülmemektedir. Ortada bir çabanın var olduğu doğrudur. Ancak bu çaba anlamaya yönelik değil, bilgi ve anlamının göstergeleri olan kelime ve cümleleri veya fiillerin sözlü aktarımını korumaya yöneliktir.¹⁹⁴ “Hıfz” ve “Zabt” kavramı rivâyeti koruma bakımından mühim bir işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

Cerhin çeşitli mertebeleri vardır. Bunlardan en kötüsü, hakkında mübalağaya delalet eden ifadelerin kullanılmasıdır. Bunun en açık ifadesi râvinin “efa’l” veznindeki bir sıfatla vasıflandırılmasıdır. Mesela: “*ekzebün nas*” (İnsanların en yalancısı), “*ileyhi’l münteha fi-l vad’i*” (hadis uydurmada son mertebeye ulaştı) ve “*huve ruknu’l-kezibi*” (o yalancılığın rüknüdür) ifadeleri en kötü cerhe örnektir. Cerhin en hafif mertebelerinden olan seyyiü-l hıfz(hafızası kötü) sözüdür.¹⁹⁵ Anlaşıldığı gibi cerhin derecesi râvinin yaptığı hataya göre değişmektedir.

¹⁹² *Sika* “güvenilir” demektir. Adalet ve zabt özelliklerini taşıyan râvi tevsik edilir. Bu ikili ayrımada adalet, kişinin günlük yaşayışında dini kural ve değerlere açıkça aykırı davranmaktan(fisk, bid’at) kaçınması, özellikle de konuşmalarında yalana başvurmamasıdır. *Zabt* ise hadis alanındaki mesleki yeterliliği ifade etmekte olup, dalgınlık veya unutma gibi faktörlere bağlı olarak aşırı hataya düşmemek anlamındadır. (Zehebî, *Mûkıza*, s. 79)

¹⁹³ Zehebî, *Mûkıza*, aynı yer.

¹⁹⁴ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, Otto Yayın, 2017, s. 39

¹⁹⁵ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhëtü-n Nazar fi tavdihi Nuhbetü’l Fiker fi Mustalahu’l Ehli’l-Hadis* (trc. Abdullah Samed Afaracı), Ankara, İtisam Yayınları, s. 119-120

Hadis ilmindeki mühim konulardan bir diğeri ise ta'dil mertebelerini bilmektir. Ta'dil'de bu mertebelerin en yükseği, cerhte olduğu gibi hakkında mübalağaya delalet eden ifadelerin kullanılmasıdır. Bunun en açık ifadesi râvinin “efal” vezninde bir sıfatla vasıflandırılmasıdır. Tıpkı “*evsaku-n nas*” (insanların en güvenilir) , “*esbetu-n nas*” (hadiste İnsanların en sağlamı) gibi ifadelerin kullanılmasıdır. Sonraki mertebede “*sikatun sikatun*” gibi ve en son mertebede ise “*yu'teberu bihi*” gibi lafızlarla ifade edilir.¹⁹⁶ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere râvinin adalet yönünün kuvvetlilik derecesine göre vasıflanmaktadır.

Mehâmilî, hocalından farklı sayıda hadis rivâyet etmiştir. Mehâmilî, hocalarından naklettiği hadis sayısına göre bir sıralama yapıldı. Bu sıralamada hadis sayısı azalmak suretiyle dizayn edildi. Bu râvilerin zabt ve adalet kriterlerine uygunluğu da kaydedildi. Ayrıca bunların devamında hocalarını cerh¹⁹⁷ ve tadil¹⁹⁸ kıstasına göre halleri de beyan edildi. Bu hallerini kısaca ifade etmek için harflerle simgeler kullanıldı.

s: Sika¹⁹⁹ (güvenilir)

d: Sadûk (özellikle adalet yönünden durumu iyi olan)

hfz: Hâfız (çok sayıda/100.000 hadisi hafızasında tutabilen)

ç: Çürük (çok kusurlu olan)

z: Zayıf (adalet veya zabt bakımından kusurlu olan)

gs: Gereksiz (kendisinden hadis alınması, tavsiye edilmeyen)

sui hfz: Hafızası kötü (hadisleri hafızasında iyi tutamayan)

yd: Hadis uyduran (Hz. Peygamber'e (sav) ait olmayan bir sözü ona isnad eden)

mkb: Makbul²⁰⁰ (Kendisinden hadis alınmasında sakınca olmayan)

¹⁹⁶ el-Askalânî, *age*, s. 120

¹⁹⁷ Cerh: Râviyi, adalet ve zabt sıfatlarının birini veya her ikisini tam olarak taşımadığını söyleyerek tenkit etmektir. bunun sonucunda duruma göre râvinin rivâyet ettiği hadisler değer bulur, hadis kabul veya reddedilir. (Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s.48); Râviler hakkındaki cerh ve tad'il işlemi, esas itibariyle hadis âlimlerinin içtihadına dayanmaktadır. (İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara, DİB. Yn, 2012, s. 258)

¹⁹⁸ Ta'dil: Bir kimsenin/ bir râvinin adalet ve zabt niteliklerinin taşıdığını, sika/ güvenilir biri olduğunu belirtme, buna hükmetmektir. (Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 299)

¹⁹⁹ Adalet ve zabt özellikleri taşıyan râvi tevsik edilir. Bu ikili ayırmda adalet, kişinin günlük yaşayışında dini kural ve değerlere açıkça aykırı davranmaktan (fisk, bida't) kaçınması, Özellikle de konuşmalarında yalana başvurmamasıdır. Zabıt ise hadis alanındaki mesleki yeterliliği ifade etmekte olup, dalgınlık veya unutma gibi faktörlere bağlı olarak aşırı hataya düşmemek anlamındadır. (Zehebî, *Mûkız*, s. 79)

²⁰⁰ Sözlükte “kabul edilmiş” mânasına gelen makbûl kelimesi hadis terimi olarak genellikle, “adâlet ve zabıt sahibi râvilerin baştan sona muttasıl bir isnadla rivâyet ettikleri, illetli ve şâz olmayan haberler”

Emâlî'de İsmi Yer Alan Hocaları:

(Hocası), (zabt ve adalet durumu), (hadis sayısı)

Yusuf b. Musa Raşid b. Bilal el-Kattanî, d...77

Abdullah b. Şebîb Ebu Sâid Rab'i, z...32

Yakup b. İbrahim Zevrâkî, s...30

Mahmud b. Hadaş, d...28

Selm b. Cünâde Ebu Saib, s...18

Fazıl b. Sehl b. İbrahim A'rac, s hfz...16

Muhammed b. Yezid, s...13

Ahmet b. Muhammed b. Vasitî Yahya b Sâid Kattanî, s...10

Ali b. Müslim et-Tavsî, d...10

Harûn b.İshak Hemedanî, d...10

Ziyad b. Eyyüb b. Ziyad el-Bağdâdî, s hfz...9

Ali b. Şuayib b. A'di Simsar, s...9

Ebu Hasan Rufaî Muhammed b. Yezid A'cli, z... 9

Ali b. Ahmed Civari Ebu Hasan Vasitî, s...9

Ahmed b. Muhammed el-Mikdam, d... 8

Sâid b. Yahya Emevî, s...8

Ahmed b. Osman b. Hakim Evdî, s...7

Ahmet b. Mansur Zacî, d...7

Muhammed b. Amr b. ebi-Mazu'r, s...7

Muhammed b. Velid Basrî, s...7

Ubeydullah b. Cerîr b. Cebel, s...6

Muhammed b. Hasan Firûzî Şeybanî Ebu Ca'fer Ezrak, s...6

Muhammed b. Hüseyin b. Eşkab, d...6

Muhammed b. Halef el-Haddadî Ebubekir Bağdâdî Mukirri, s fzl...6

Hasan bin Muhammed b Sabbah Ze'refanî, s...5

Hasan b. Yusuf Ziyad, s...5

anlamında kullanılmaktadır. Buna göre makbul sahîh lizâtihi, sahîh ligayrihi, hasen lizâtihi, hasen ligayrihi hadis çeşitlerini ihtiva etmektedir. (Ahmet Yücel, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Vakfı, 2003, XXVII, 429.)

Adalet ve zabt sıfatlarını tamolarak taşıyan râvi manasına gelmektedir. (Aydınlı, *Hadis İstihlaları*, s. 93)

Abdullah b. Eyüb b. Muharrim'i, d...5
Muhammed b. Abdullah b. Mübarek Muharrim'i, s hfz...5
Muhammed b. Amr b. Hannan Kelbî, d... 5
İbrahim b. Hani Ebu İshak Nisaburî, s...4
İshak b. Behlül Tenviği, s...4
Eyyüp b. Velid Ebu-Süleyman Darir, -- 4
Zeyd b. Ahzam, s hfz...4
Abbas b. Yezid b. ebi-Habîb Behranî, d...4
Ali b Harb Taî, s...4
Muhammed b. Abdurrahim b. ebi Züheyr, s. hfz...4
Muhammed b. Amr Bin Abbas Ebubekir Bahilî Basrî, s...4
Muhammed b. Musa b. Ubeyd Anzavî Ebu Musa, s...4
Yahya b. Mali b. Mansur Ebu Zekeriyya Razî, d...4
Muhammed b. İsmâil Buhârî, s hffz...4
Muhammed b. İbrahim Sehmî Medenî, z...3
Hafs b. Amr b. Ribal Rukkaşî, s...3
Hamedan b. Ömer Ebu Cafer el-Hamirî Muharrim'i, d 3
Sâid b. Muhammed b. Sevab, ---3
Şuayb b. Eyüb b. arik el-Kadî, d...3
Abdula'la b. Vasil, d...3
Abdülvehhab b. Hâkim Verrak, s...3
Ali b. İsa Kerackî, mkb...3
Muhammed b. Muhammed b. Avn Ebubekir Bağdâdî, s...3
Muhammed b. Müslim b. Vara, s. hfz...3
Musa b. Hakan eb- İmran Nahvi, s...3
Vehb b Hafs el-Beclî Harrani, yd...3
İbrahim b. Müceşşer b. İshak Kâtib, z...2
Ahmet b. Ferec Hamsi el-Hicazi, z...2
Ahmed b. Muhammed, z...2
Haccac b. Yusuf Sakfi el-Bağdâdî, s...2
Hasan b. Ahmet b. Ebi Şuayb, s...2
Hasan b. a'refe b. Yezid el Abdi, d... 2

Hüseyin b, Ali Sundai, d...2
Hallad b. Eslem, s...2
Ubeydullah b. Sad ez-Zühri, s...2
Ali b. Heysem, mkb...2
İsa b. ebil-Harb Ebu Yahya es-Saffar, s...2
Kasım b. Muhammed b Abbâd Mühlî, s...2
Malik b. Halid b. Davud el Vasıfî, s...2
Muhammed b. Ahmed b. Cüneyd Ebu Cafer Dekkak, d...2
Muhammed b. Osman b. Kerame, s...2
Muhammed b. Ebi'l Kasım Ebü'l-Ahvaz Kadin Ukbera, s... fzl.. 2
Yezid b. Amr b. Berra, ...2
Ebu Hatim Razi, s. Hfz...2
Humeyd b. Mahleb, s...2
Sâid b. Bahr Karatisî, s... 2
İbrahim b. Sabbah eb-İshak ed-Dekak,... 1
Ahmet b. İbrahim b. Mihran el- Buşencî, gs...1
Ahmed b. Ömer es-Simsar Hemedan, d ...1
Ahmed b. Muhammed Bence A'it et tûb'i, s...1
İshak b. ebi İshak,...1
İshak b. ebi Haris, d...1
Hasan b. Şebîb el-Muallimî, z...1
Hüseyin b. ebi Zeyd Ebu Ali Dibağ, s...1
Hümejd b. Rebi', s...11
Ravh b. Ferec el-Bezzar, d...1
Züheyr b. Muhammed b. Kumir, s...1
Abdurrahman b. Yunus Ebu Muhammed Serrac, gs...1
Abdülmelik b. Muhammed Ebu Kalabe er-Rakkaşi, z...1
Ubeyd b. Muhammed b. Kasım el-Verraki, s...1
Ali b.Hüseyin b. Muğire, s...1
Ali b. Muhammed b. Muaviye,---1
Ömer b.Hüseyin Ebu-Hafs el-Kettanî, d...1
Ömer b. Ş'ube, d...1

Ömer b. Esedî, d...1
Amr b. Ali b Bahr Ebu Hafs Fellas, s hfz...1
Fadıl b.Yakûb Ruhhamî, s hfz...1
Kasım b.Sâid Müseyyeb b Şerik, s...1
Muhammed b. İbrahim et-Tusî, d...1
Ahmed b. İsmâil Ahmesî, s...1
Muhammed b. Şu'be b. Cuvvan, s...1
Muhammed b. Abdullah b. Yezid Mukrî Ebu Yahya Mukrî, s...1
Muhammed b. Abdülmelik Zenceviyye el-Bağdâdî Ebubekir Gazzalî, s...1
Muhammed b. Amr b. Abbas Ebu Abbas Kalverî İsfiranî, s...1
Muhammed b. Mesud Acemî, s...1
Muhammed b.Mensur et-Tusî, s...1
Muhammed b. Yahya Ezdî, s...1
Mihran b. ebi Ömer Attar, s. hfz...1
Yahya b. İshak Saferî, s...1
Ebubekir Zuheyrî, s...1
Ebu Hümejd ec-Cellab, ...1

Tek tek râvilerin durumunun ortaya konulmasıyla, hadis senedinin sıhhati de ortaya konmuş olunur. Böylece hadisin sahîh, zayıf, metruk, münker gibi sıhhat bakımından tasnifi de yapılır.²⁰¹ Hadis âlimleri, naklettiği rivâyetin kabul edilebilmesi için râvinin adil olmasını şart koşmuşlardır. Çünkü kendilerine nakledilen söz alelade bir kimsenin sözü değil, bir Hz. Peygamber'in (sav) kelimidir. Bu sebeple, böyle bir kimsenin sözleri de bu konuma uygun niteliklere sahip olması gerekir.²⁰² Yukarıda ismi verilen Mehâmilî'nin hocalarının hemen hepsi sika²⁰³ râvi olduğu / görülmektedir.

Bir kimsenin mevzu/uydurma hadisi senediyle vermesi, onun diğer rivâyetlerine karşı teyakkuzda olmayı gerektirir. Eğer âlimler hadisin senedine temas etmeden,

²⁰¹ Nuri Tuğlu, *Mâturîdîlik ve Hadîs*, İstanbul, Rağbet Yn. 2016, s. 184-185

²⁰² Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi* (Tarihi Süreç Yeni Yaklaşımlar), Ankara, Otto Yayın, 2015, s. 119-120

²⁰³ Sika: Adalet ve zabt nitelilerini tam olarak taşıyan, hadis rivâyetinde güvenilir râvi demektir. (Aydınlı, *Hadis İstılahları*, s. 277)

sadece metin üzerinde durmuş olsalardı, bu durumda hadis uydurancının diğer rivâyetleri üzerinde de çalışmak gerekecekti. Halbuki bir kimsenin uydurucu olduğu tespit edildiğinde, diğer hadislerini değerlendirmek daha kolay olmaktadır. Ayrıca hadis uyduran kimsenin ismi tespit edilip diğer kimselere sunulmadığı takdirde, başkalarının onun hadislerinden sakıncalarını sağlamak da mümkün olmayacaktı. Bu nedenle, *sened tenkidi metin tenkidinde önce gelmektedir*. Bugün elimizde bulunan rical kitapları, hadisleri değerlendirme hususunda bizler için çok değerli kaynaklardır.²⁰⁴ Hadisin metin kısmının güvenilirliği, senedin sahîh/sağlam olmasına bağlıdır. Sened kısmı sağlam olursa, metin kısmı da o nisbette sağlamlığı ve tespiti daha kolaylaşır.

Hadisçilerin rivâyete bakışının, fukâha ile kıyaslandığında, daha ziyade sened merkezli olduğu görülür. Bu sebeple eski ve yeni pek çok araştırmacı ve ilim adamının rivâyet metinlerinin hadisçiler tarafından nâdiren tetkike tabi tutuldukları yönünde çeşitli tespit ve tenkitlerine rastlanılır.²⁰⁵ Yukarıda anlaşıldığı üzere, muhaddislerin, ağırlık verdikleri hususun daha çok hadisin sened kısmı olduğu anlaşılmaktadır.

Mehâmilî (v.330/942), bu hocalardan farklı sayılarda hadis nakletmiştir. Onların içerisinde kendisinden en çok hadis naklettiği hocası Yusuf b. Musa Raşid b. Bilal el-Kattanî olmuştur. Ondan naklettiği hadis sayısı 77'dir. Diğer hocalarından naklettği hadis sayısı giderek azalır ve bu sayı bire kadar iner. Çoğu hocasından birer hadis nakletmiştir.

Kendisinden en çok hadis naklettiği Yusuf b. Musa Raşid b. Bilal el-Kattanî'nin bir hadisi şöyledir:

حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: «صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَاتَيْنِ جَمِيعًا بِالْمُزْدَلِفَةِ»²⁰⁶

el-Kattanî'den gelen bu hadis-i şerif Hz. Peygamber'in (sav) Müzdelife'de sahâbîleri ile beraber iki namazı cem etmesi günümüze kadar devam etmektedir. Müzdelife'de namazı cem etme bir metod olarak hâla devam etmektedir. Bu hadis-i şerif

²⁰⁴ Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 128

²⁰⁵ Mutlu Gül, *Hanife Usûlünde Hadis Tenkidi*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yn, 2018, s. 267

²⁰⁶ Kaysî, *Emâlî*, s. 92

fıkıh alanına girdiği için müçtehidler bunda namazı cemi'ne dair muhtelif hükümler çıkarmışlardır.

el-Kattanî'nin, âdâb ile ilgili naklettiği başka bir hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ ثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى، ثَنَا جَرِيرٌ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ
بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الرُّؤْيَا مِنَ اللَّهِ، وَالْحُلْمُ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا
رَأَى أَحَدُكُمْ شَيْئًا يَكْرَهُهُ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ عَنِ يَسَارِهِ ثَلَاثًا، وَلْيَتَّقِ اللَّهَ إِذَا اسْتَيْقَظَ مِنْ شَرِّ مَا رَأَى؛ فَإِنَّهَا لَنْ تَضُرَّهُ»²⁰⁷

Âdâb ile alakalı olan bu hadis-i şerif, kötü rüya görüldüğünde ne yapılacağına dair durumu izah eder. “Rüya Allah'tan olup kötü şeylerin görülmesi ise şeytandır. Şayet kişinin hoşuna gitmeyen bir şeyi rüyada görürse, uyandığında üç defa soluna tükürsün ve şeytanın şerrinden Allah'a sığınsın. Kişi şayet bunu yaparsa gördüğü kötü şey ona hiçbir şekilde zarar veremez.” diye konuyu izah eder.

Yukarıdaki hadiste geçtiği üzere, Peygamber'imiz (sav), rüyayla alâklalı; şeytan, insanın uyku esnasında zihne çirkin görüntüler getirebildiğini ve psikolojik olarak da etkileyebildiğini söylemektedir. Ancak böyle bir şey yaşayan mü'min, Allah'a sığınırsa Allah'ta onu o durumdan zarar görmesini engelleyeceğini ifade etmektedir.

1.4. Mehâmilî'nin Rivâyette Kullandığı Edâ Sîgası

Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî(d.831/1428-v.902/1497),²⁰⁸ tahammül yolunun en sağlamını şöyle izah etmektedir: Bazı usûlcüler, hoca ve talebeyi gafletten alıkoyduğu ve sonradan karşılaştırma yaparak hata ve eksikliklerini kontrol etme imkanı verdiği için, imlâ'yı en güvenilir hadis alma yöntemi saymıştır.²⁰⁹ Serahsî (v.483/1090) ise, şeyhin talibe okumasının hadis âlimlerine göre en sağlam yol olduğunu belirtmektedir. Çünkü hatâ ve unutmadan en uzak yol olduğunu, hatta Hz.

²⁰⁷ Kaysî, *Emâlî*, s. 270

²⁰⁸ *Sehâvî*: Rebîülevvel 831'de (Ocak 1428) Kahire'de doğdu. Ailesi Mısır'ın Garbiye bölgesindeki Sehâ kasabasından Kahire'ye göç ettiğinden Sehâvî nisbesiyle anılır. İsmâ b. Ahmed el-Kâhîrî ve Hüseyin b. Ahmed el-Ezherî'den ilk dinî bilgileri aldı ve Kur'an'ı ezberledi. Fakih Şemseddin Muhammed b. Ahmed ed-Darîr'den tilâvet dersleri aldı. Yedi yaşından itibaren İbn Hacer'in ilim meclislerine devam etti ve onun ölümüne kadar Kahire'den ayrılmadı. Vefat tarihi hakkında çeşitli rivâyetler bulunmakla birlikte Şâban 902'de (Nisan 1497) Medine'de öldüğü görüşü ağırlık kazanmaktadır. Hadis ilminde olduğu kadar fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, Arap dili ve edebiyatı, şiir ve tarih gibi alanlarda derin bilgiye sahipti. (Cengiz Tomar, *TDV İslam Ansiklopedisi "Sehâvî"*, İstanbul, TDV Vakfı, 2009, XXXVI, 313-316.)

²⁰⁹ es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, II,157.

Peygamber'in (sav) metodu da bu olduğunu ifade etmektedir.²¹⁰ Görüldüğü üzere hadis âlimleri imlâ'nın en güvenilir yol olduğunu ifade etmektedirler.

Rivâyetleri hocadan usûlüne uygun olarak almaya *tahammül*,²¹¹ talebeye aktarmaya da *edâ*²¹² denilmektedir. أَخْبَارَنَا “Ahberana” sîgası ile حَدَّثَنَا “Haddesena” sîgası aralarında fark olup, haddesena, ahbera'dan daha sıhhatlidir. Bu iki edâ sîgası *Semâ*' metodu için kullanılır.²¹³ Eğer râvi, edâ sîgasını çoğunluk ifade etmek için kullanıyorsa حَدَّثَنَا sîgasını kullanır. Eğer sadece müfret manayı kastediyorsa حَدَّثَنِي sîgasıyla dile getirir.²¹⁴ Müfret veya cem' olduğunu belirtmek için ihtiyaç duyulmuştur.

Rivâyetlerin ittisali (râviden şeyhe ulaşma) genel olarak iki biçimde telaffuz edilir:

- İttisali kesin olarak ifade eden lafızlar حَدَّثَنَا,²¹⁵ سَمِعْتُ sîgalarıdır.
- İttisal konusunda olumlu- olumsuz her iki anlama gelebilecek lafızlar قَالَ²¹⁶, عَنْ gibi sîgalarla ifade edilir.²¹⁷ Bu sayede senedin ittisali bu lafızlardan anlaşılmaktadır.

“Haddesena” sîgasına şu hadis örnektir:

حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ إِمْلَاءً ثَنَا²¹⁸ زِيَادُ بْنُ أَبِي بَرْزَةَ، ثَنَا هُثَيْمٌ، أَنبَأَ²¹⁹ عَلِيُّ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ
يُوسُفَ بْنِ مَهْرَانَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: خَطَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ²²⁰ ...

²¹⁰ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü-s-Serahsî*, Beyrut, Darul Mâ'rife, I, 375.

²¹¹ Aydınli, *Hadis Istılahları*, s. 300

²¹² Aydınli, *age*, s. 59

²¹³ Naim, *Hadis Usûlü*, s. 400

²¹⁴ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 382-383

²¹⁵ سَمِعْتُ (Semi'tu): Hadisi bizzat hocasından işitmek veya çok nadir de olsa Kırât esnasında hocanın kullandığı sîgadır. (Aydınli, *age*, s. 275)

²¹⁶ قَالَ (Kâle): Semâ' yolu için kullanılan en düşük sîga olmakla beraber hangi yolla alındığı kesin ifade etmez. (Naim, *age*, s. 183-185)

²¹⁷ Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi*, İstanbul, Elif Yayınları, 2015, s. 87

²¹⁸ ثَنَا (Sena): lafzı, حَدَّثَنَا “Haddesena 'ın” kısaltılmış halidir. (Aydınli, *Hadis Istılahları*, 275.)

²¹⁹ أَنبَأَ (Enbe'): Mütakaddimûn döneminde, Semâ' ve İcâzet tahammül yolu için kullanıldığı, Mütahirûn döneminde ise Münavele Usûlü için kullanılan sîgadır. (Aydınli, *Hadis Istılahları*, s. 65)

²²⁰ Kaysî, *age*, s. 230

“Hüseyin b. İsmail bize bildirdi ona da Zeyd b. Eyyüb’den o da Hüşeym’den o da Ali b. Zeyd’den o da Yusuf b. Mihran’dan o da Ömer b. Hattab’dan bize bildirdi.”

Tahammül yollarının en güvenilirini kabul edilen imlâ yolu, hadislerin bu yolla alınması, senedi kuvvetli kılar. Hz. Ömer’e dayandırılan bu hadis, İbn Beyyi’in (v.480/1086) imlâ yoluyla naklettiğine dair güzel bir örnektir. Sened “*Haddesena ve İmlâen*” telaffuzları ile ifade edilmiştir.

Başka bir hadis-i şerifin edâ sîgasını Hz. Ali’den gelen bir rivâyet üzerinden inceleyecek olursak, yine “*haddesena*” sîgası ile telaffuz edildiğini görmekteyiz.

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ ثَنَا مِهْرَانُ، ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ حُنَيْنٍ، عَنْ عَلِيٍّ.....²²¹

“Hüseyin bize bildirdi o da Mihran’dan bize bildirdi o da Süfyan’dan o da Ubeydullah b. Ömer’den o da Amr’dan o da Nafi’i’den o da Huneyn’den o da Ali’den bize bildirdi.”

Yukarıda geçtiği gibi bu hadis cüz’ü’ne baktığımız zaman cüz’de kullanılan sîgalardan bir kısmı *Haddesena* sîgası olduğunu görebiliyoruz. Başka bir hadisin sîgasını inceleyecek olursak şöyleki:

ثَنَا الْحُسَيْنُ ثَنَا الْعَبَّاسِيُّ بْنُ يَزِيدَ، ثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، ثَنَا فِطْرُ بْنُ خَلِيفَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ.....²²³

“Hüseyin bize bildirdi o da Abbas b. Yezid’den o da İbn Nümeyr’den o da Fidr b. Halife’den o da Muhammed b. Abdurrahman’dan o da Amr’dan o da Aişe’den bize bildirdi.”

Hz. Aişe’ye nisbet edilen bu hadis, “*haddesena*” ve *A’n* sîgasıyla nakledilmiştir.

²²¹ Kaysî, *age*, s. 225-226

²²² عن (A’n): A’n, hadisin hangi yolla alındığı kesin ifade etmemekle beraber, “Sema’ ve Kıraât gibi muteber yolla alınmış hadisin naklinde de kullanılan sîgadır”. (Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 24)

²²³ Kaysî, *age*, s. 409

1.5. Âli Senedlerle²²⁴ Naklettiği Rubâî Hadisler²²⁵

Bir sözün veya davranışın Hz. Peygamber'e (sav) ait olup olmayacağına karar vermek açısından isnad, bugün de belirleyici bir role sahiptir. Böyle bir söz ve davranış herhangi bir hadis kaynağının musannifi tarafından bir isnadla Hz. Peygamber'e (sav) kadar dayandırılmıyorsa, onun hadis olma ihtimalini araştırmak için ciddiye alınıp incelenmesi bile doğru değildir.²²⁶ Abdullah b. Mübarek(v. 181/797) senedin ehemmiyetini şöyle ifade etmiştir: “*İsnad dindedir. Eğer isnad olmasaydı, herkes aklına geleni rastgele rivâyet ederdi.*”²²⁷ Dolayısıyla, bugün bir hadis rivâyeti söz konusu olduğunda ilk yapılması gereken, onun bir isnadının olup olmadığını araştırmak ancak ortada bir isnad varsa, onu ciddiye alıp incelemenin diğer safhalarına geçmektir.²²⁸ Anlaşıldığı gibi sened hadisın güvenilirliği için bir zorunluluktur.

İsnadla ilgili olarak bilhassa belirtilmesi gereken nokta, hadislerin birer muhafızı durumunda olan muhaddislerin hadis uydurma hareketine karşı mücadele bayrağını açtıkları zaman, hadislerin sıhhatini ilk planda garanti edecek olan isnadı daha çok aramaya ve daha metotlu bir tarzda kullanmaya başlamış olduklarıdır.²²⁹ Bu açıdan Mehâmilî'nin naklettikleri hadislere baktığımızda isnadların Hz. Peygamber'e (sav) ittisali/ulaşması, Emâlî'deki hadislerin değerlendirmesi ve hadis isnad tenkidi bakımından son derece önemli bir husustur.

Uluv isnad, sıhate daha yakın ve hatası daha az olması nedeniyle rağbet edilmiştir. Bununla birlikte her isnadtaki râvinin hata ihtimali de vardır. Bir hadisın rivâyetinde her ne zaman vasıtalar çok olur ve sened ne kadar uzarsa, hata ihtimali o

²²⁴ Biri diğerinden almak ve nakletmek şartıyla hadisi rivâyet eden kişilerin Resulullah'a kadar-sıralandığı kısma sened denir. (Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 29)

²²⁵ Âli Sened: Aynı metnin birkaç isnadından veya metinleri farklı da olsa birkaç isnaddan ilk kaynağa, diğerlerine oranla daha az râvi ile ulaşan isnaddir. (Aydın, *Hadis İstılahları*, 141.), İbn Hacer bu hadislerin senetlerinin kısa olması gerektiğini ifade etmekle beraber bu senetlerin müntehası adalet ve zabt yönünden kuvvetli olan imamlara dayanılan senetler olduğunu da vurgular. Mesela bunlar: Şu'be, Mâlik, Süfyan, eş-Şafi, el-Buhârî, Müslim ve onlar gibi Hâfiz ve fıkıh yönünden kuvvetli olan kişileri sayıyor. (Koçyiğit, *Nuhbe*, s. 78-79)

²²⁶ M. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara, Otto Yayın, 2015, s. 154

²²⁷ Müslim b. Haccac Ebu'l Hasan el-Kuşeyri en-Nisabûrî (Tahk. Muhammed Fuad Abdülbakî), *Müsnedü'l Sahîhi'l Muhtasar bi Nakli Adl Anil Adl İlâ Rasulullahi Sallahu Aleyhi ve Sellem*, Beyrut, Daru İhyai Türası'l Arabî, I, 15.

²²⁸ Kırbasoğlu, *age*, s. 154

²²⁹ M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, s. 96

kadar çok olur. Ama bu ne zaman az olursa, hata ihtimali de o nisbette az olur.²³⁰ Örnek olarak aşağıda vereceğimiz âli senedli hadisler el-Kaysî'nin tespitine göre muttasıl²³¹ bir senedle Hz. Peygamber'e (sav) ulaşmıştır.

Uluv hadisin mukabili olan nuzûlde, râvilerin daha güvenilir veya daha hafız veya daha fakih olması veya ittisalin daha açık olması, nuzûlün daha evla olacağına tereddüt olunmaz.²³² el-Mehâmilî'nin âli senedlerle aktardığı dört tane hadis aşağıda verildi.

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ ثنا يَعْقُوبُ الدَّورَقِيُّ، ثنا الدَّرَّاورِدِيُّ ، عَنْ زَيْدٍ قَالَ²³³.....

Bu rivâyette sadece dört tane râvi vardır. Zeyd b. Ebi Eslem, Ebu Abdullah (132/749), Deraverdî (İran'nın bir köyüne nisbet edilmiş.), Yâkûb Devrâkî ve Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmilî (235-330/ 849-942) tarafından nakledilmiştir.

Görüldüğü üzere el-Mehâmilî ile Hz. Peygamber (sav) arasında sadece dört tane râvi bulunmaktadır. Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmilî'den bize dedi, o da Yâkûb Devrâkî'den, o da Deraverdî'den, o da Zeyd'den, o da Hz. Peygamber'den (sav) bu hadisi nakletti. Bu şekilde gelen isnad zinciri, râvi sayısının az olması hasebiyle uluv hadis içerisinde yer almaktadır.

Âli senedlere örnek olarak başka bir rivâyet şöyledir:

ثَنَا الْحُسَيْنُ ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ حَنَّانٍ، ثنا بَقِيَّةٌ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ
قَالَ²³⁴.....

Muhammed b. Ziyad, Bakiyye, Muhammed b. Amr b. Hannan, Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmilî (235-330) ile tahammül edilmiştir.

Aynı şekilde bu rivâyet de dört râviden nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ ثنا يَعْقُوبُ بْنُ إِبرَاهِيمَ، ثنا السَّهْمِيُّ، ثنا فَاوِدُ أَبُو الْوَرَقَاءِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي
أَوْفَى²³⁵.....

²³⁰ el-Askalânî, *Nüzhe*, s. 99

²³¹ *Muttasıl Hadis*: Senedi eksiksiz ve kopukluktan (inkıta') uzak olan hadistir. Bu kullanım merfu ve mevkuf hadisler için geçerlidir. (ez-Zehebî, *Mukıza*, s. 41)

²³² el-Askalânî, *age*, aynı yer

²³³ Kaysî, *Emâlî*, s. 255

²³⁴ Kaysî, *Emâlî*, s. 377

Fâide Ebu Veka, es-Sehmî(v.259/872), Yakub b. İbrahim, Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî (235-330) rivâyet yoluyla bu rivâyette gelmiştir.

Diğer bir örnek:

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَرِيرِ بْنِ جَبَلَةَ، ثنا سَلْمُ بْنُ سُلَيْمَانَ أَبُو هِشَامٍ، ثنا فَايِدُ أَبُو الْوَرَقَاءِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى²³⁶.....

Abdullah b. ebi Evfa, Fâid Ebu Verka, Selim b. Süleyman Ebu Hişâm, Ubeydullah b. Cerîr b. Cebeleh ve Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî (235-330) ile rivâyet olunmuştur.

Bu rivâyette beş râvi bulunmaktadır. Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî, Ubeydullah b. Cerîr b. Cebeleh'ten, o da Selim b. Süleyman Ebu Hişâm, o da Fâid Ebu Verka, o da Abdullah b. ebi Evfa, o da Hz. Peygamber'den (sav) bunu rivâyet etmiştir.

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُيُوبَ، ثنا يَحْيَى بْنُ هَاشِمٍ قَالَ: وَحَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى²³⁷.....

Abdullah b. ebi Evfâ, Yahya b. Haşîm, Abdullah b. Eyyüb, Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî (v.330/942) kanalıyla gelmiştir.

Âli senedlerle ilgili verdiğimiz bu son örnekte dört râvi yine bunu rivâyet etmiştir. Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî, Abdullah b. Eyyüb'ten, o da Yahya b. Haşîm'den, o da Abdullah b. ebi Evfâ'dan rivâyetle bu hadisi nakletmişlerdir.

1.6. Emâlî'de Geçen Sûreler

Emâlî'l-Mehâmîlî, büyük hacimli olması münasebetiyle hadis sayısı fazladır. Dolayısıyla bu Emâlî'de içerisinde bir çok ayetin sebab-i nüzûlünü de tefsir eden hadisler de mevcuttur. Emâlî'de bahsi geçen ayetler şunlardır:

Bakara : 38- 124- 125- 127- 180- 196-238- 238- 274-284, Ali İmran; 106- 107- 106-104, Tevbe; 128, Yunus; 26, Hud; 87, Rad; 41, Hicr; 47, Nahl; 126, İsrâ; 3-16, Kehf; 46, 76-104, Taha; 124, Enbiya; 101, Hac; 29, Furkan; 13, Neml; 89-90, Kasas; 83, Rum; 17, Ahzab; 52-69, Fatır; 32, Zuhruf; 13-14, Casiye; 21, Ahkaf; 24, Kaf; 1, Haşr; 6-7- 9, Mümten; 1, el-Müddessir; 38, Leyl; 1-2-5-10, Kadr; 5, Tekasür; 1, İhlas;

²³⁵ Kaysî, *age*, s. 440

²³⁶ Kaysî, *age*, s. 440

²³⁷ Kaysî, *age*, s. 441

1-2-3-4,Felak; 1, Nas; 1. Sûrelerinin ayetleri emâlî’de geçmektedir.²³⁸ Bu listeye bakıldığında, Emâlî’de 32 iki ayrı sûrenin muhtelif sayıdaki ayetleri geçmektedir. Emâlî’de sûrelerin genelde, sebebi nüzûlünü ve anlatmak istediği manayı açıklamaktadır.

Aşağıda İhlas Sûre’sinin faziletiyle ilgili şu hadis rivâyet olunmuştur:

حَدَّثَنَا يُوسُفُ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ، عَنْ هَلَالِ بْنِ يَسَافٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ خُنَيْمٍ، عَنِ امْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، عَنْ أَبِي أُيُوبَ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيَعِجْزُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَقْرَأَ فِي لَيْلَةٍ ثَلَاثَ الْقُرْآنِ؟» قَالَ: فَسَكَّنَتْنا، وَلَمْ نُجِبْهُ، وَأَشْفَقْنَا أَنْ يَأْمُرَنَا بِأَمْرٍ نَعِجْزُ عَنْهُ، فَسَكَّنَتْنا، فَعَادَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ يَقُولُ لَنَا ذَلِكَ، فَسَكَّنَتْنا، قَالَ: فَفَقَدْ قَرَأَ فِي لَيْلَةٍ: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، فَفَقَدْ قَرَأَ ثَلَاثَ الْقُرْآنِ²³⁹

Yukarıda geçen hadis, İhlas sûresinin ehemmiyetini göstermektedir. Hz. Peygamber (sav), ‘Kim gece İhlas sûresini okursa, o Kur’an’ın üçte-birini okumuş olur’ demesiyle bu sûrenin fazilet noktasında önemini tefsir etmiştir.

Bahsi geçen sûrelerden biri de, Ahzab Sûresi’dir. Aşağıda misâl olarak verilecek hadis, Ahzab Sûresi’nin nüzûl anından bahsetmektedir.

ثَنَا الْحُسَيْنُ ثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى، ثَنَا جَرِيرٌ، وَمُحَمَّدُ بْنُ فَضَيْلٍ، وَاللَّفْظُ لِجَرِيرٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ قَالَ: لَمَّا أَنْزَلَتْ: {إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا} سَأَلْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الصَّلَاةِ عَلَيْهِ فَقَالَ: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ» قَالَ: وَنَحْنُ نَقُولُ وَعَلَيْنَا مَعَهُمْ

Ka’b b. Ucre, naklettiğine göre: “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salat ve selam okurlar. Ey Müminler sizde ona salat ve selam okuyun”. Ayeti nüzûl olduğunda biz de : “Allahım! İbrahim aleyhisselama salat ve selam eylediğin gibi Hz. Muhammed’e de salat ve selam eyle. Allahım! İbrahim aleyhi selama bereket ihsan eylediğin gibi Hz. Muhammed’e de bereketini ihsan eyle. Şüphesiz sen hamde ve övgüye layık olansın” diye ordaki sahâbîler de bunu söyleyerek ayete uyduklarını dile getirmektedir.

²³⁸ Kaysî, *Emâlî*, s. 462

²³⁹ Kaysî, *age*, s. 93

1.7. Emâli’de Geçen Hadislerin Değindikleri Konular

Emâli’de çok sayıda konu işlenmiştir. Ama bu işleyiş bir düzen halinde değil karışık biçimde olmuştur. Birçok sûrenin tefsirini konu edinmiştir. O sûreler şunlardır:

Fatiha Sûresi’nin tefsiri, Bakara Sûresi’nin tefsiri, Ali İmran Sûresi’nin tefsiri, Nisa Sûresi’nin tefsiri, Araf Sûresi’nin tefsiri, Tevbe Sûresi’nin tefsiri, Yunus Sûresi’nin tefsiri, Hud Sûresi’nin tefsiri, Müddessir Sûresi’nin tefsiri, Nebe Sûresi’nin tefsiri, Leyl Sûresi’nin tefsiri, Kadir Sûresi’nin tefsiri, Tekasür Sûresi’nin tefsiri, İhlas Sûresi’nin tefsiri, Muavvizeteyn Sûreleri’nin tefsiri mevcuttur.

Yukarıda zikrettiğimiz sûrelerin tefsiri dışında, çok sayıda muhtelif mevzuları da kapsamaktadır. Bu mevzuların ismi şöyle kaydedildi:

İlim, taharet, ezan, namaz, oruç, zekat, hac, Medine Münevvere ve Mescidi Nebevi’nin fazileti hakkında, kurban, hayvan avlama, nikah, boşanma, giyim ve süslenme, yemek, içecek, satış, iman, adak, kiralama, kaybolan eşya hakkında, ganimet, suçlar, diyetler, bina, savaş ve yolculuk, rüya, cenaze, mezhepler, ahir zaman fitneleri, zikir ve önemli dualar, münafıklarla ilgili bahis, edep, ahlak, ve diğer bazı konulardan da bahsetmektedir.

Aşağıda, Emâli’nin konularından “*ilim*” hakkında şu hadisten misâl verildi :

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ , وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أجنحتَهَا رِضًا لِطَالِبِ الْعِلْمِ , وَإِنَّ الْعَالِمَ يَسْتَعْفِرُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ حَتَّى الْحَيَاتَانِ جَوْفَ الْمَاءِ , وَلَفَضَلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَامِلِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ عَلَى الْكَوَاكِبِ إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ , وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُورَثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا , وَإِنَّمَا وَرَثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَ بِهِ أَخَذَ بِحِطِّ وَافِرٍ»²⁴⁰

Görüldüğü gibi yukarıda geçen hadis ilmin faziletini anlatmaktadır. “Bir Müslümanın ilim yolunda gitmeye çalışması neticesinde muhakkak ki Allah ona Cennet yolunu açacaktır. Meleklerin onun üzerine kanat gerecektir. Kâinattaki varlıklar yani yerde ve gökte olanlar onun affedilmesi için dua edecektir. İlimiyle âmil olanın, çok kıymetli olduğunu, âlimler Peygamberlerin varisleri olduğunu ve onların Peygamberler gibi miras bırakmadıklarını, bu dünyevi miras yerine gelecek insanlara, Peygamberler gibi ilim bıraktıklarını söylemektedir.”

²⁴⁰ Kaysî, *Emâli*, s. 330

el-Mehâmilî (v.330/942), bu konuları herhangi bir tasnife veya isnâda tabi tutmamıştır. Konular karışık bir vaziyette olup dağınık bir biçimdedir. İçerisinde fıkha dair çok hadisler geçmesine rağmen Mehâmilî bunlara herhangi bir haşiye veya talik yazmamıştır. Bu hadisleri aldığı gibi nakletmeyi uygun görmüştür. Mesela fıkıh konusuna dahil olan namaz da bu türdendir.

İslâm'ın şartlarından olan namaz ile ilgili şöyle bir hadis örnek verildi:

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبُخَارِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ بَحِيئَةَ قَالَ: «صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَامَ وَلَمْ يَجْلِسْ فِي الرَّكْعَتَيْنِ فِي صَلَاةٍ مِنْ صَلَوَاتِ الظُّهْرِ أَوْ الْعَصْرِ، فَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ، وَنَظَرْنَا تَسْلِيمَهُ كَثِيرًا، فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ قَبْلَ أَنْ يُسَلَّمَ، ثُمَّ سَلَّمَ»²⁴¹

Namazla alakalı bu hadiste, Hz. Peygamber (sav) ikinci veya öğlen namazında 2. rekâtın tahiyyatında oturmadığı için selamdan önce oturduğu halde tekbir getirerek iki secde yaptığını ve daha sonra selam verdiğini anlıyoruz. Burada birinci tahiyyatı terk etmesinden dolayı sehiv secdesi gerektiğini Hz. Peygamber (sav) bizzat yaparak tatbik etmiştir.

1.8. Bölge ve Kabilelerine Nisbet Edilmiş Râviler

Râviler bağlamında isnad içi bilgi olarak kaydedilen bir takım veriler, râvinin bölge ve kabilesini netleştirmeyi hedeflemektedir. Bu tarz bilgileri râvinin nisbesi üzerinden elde etmek hem yaygın bir uygulamadır hem de daha kolaydır.²⁴² Dolayısıyla râvinin nisbet edildiği bölge veya kabilesi onun diğer râvilerden ayıran önemli bir âmildir. Bu eseri ilk defa basmış olan İbrâhim el-Kaysî'nin tespitine göre; Emâlî'de, bölge veya kabilesine göre nisbet olunan on dokuz kişi bulunmaktadır.

Bölge veya kabilesine nisbet olunan râviler şunlardır:

Şeybanî: Süleyman b. Ebi Süleyman Ebu İshak

Beyyi': Abdullah b. Ubeydullah b Yahya Ebu Muhammed el-Bağdâdî

Cüddî: Abdülmelik b. İbrahim beni Abdullah'ın azadlı kölesi

²⁴¹ Kaysî, *Emâlî*, s. 122

²⁴² Muhammed Enes Topgül, *İsnâdın Satır Araları*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018, s. 66.

Evzaî: Abdurrahman b. Amr Ebi Amr Fekiyyetü
Bursanî: Muhammed b. Bekir b Osman Ebu Osman el-Basrî
Cirrah: İbn Ebi Cirrahi Eşceî
Hüzaî: Abdullah b. Ebi Zekeriya Ebu Yahya eş-Şamî
Dareverdî: Abdulaziz b Muhammed b. Ubeyd
Zührî: Muhammed b. Müslim b Şihab
Suddî: İsmâil b Abdurrahman b. el-Kerime
Seksekî: İbrahim b. Abdurrahman b. İsmâil el-Kûfî
Sehmî: Abdullah b Habîb el-Bâhilî
Siyebanî: Yahya b ebi-Ömer, Ebu Zur'a el-Hamasî
Şu'bî: Amr b. Şurahil Ebu Amr
Tuffavî: Muhammed b. Abdurrahman Ebu Münzir el-Basrî
Firyabî: Muhammed b. Yusuf b. Vakid
Kelbî: Muhammed b. Saib b. Beşr
Muhari: Abdurrahman b. Muhammed b. Ziyad
Mesudî: Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe b. Mesud

1.9. Emâlî'de İsimleri Geçen Kadın Râviler

Emâlî'de azımsanmayacak kadar kadın râvi vardır. Emâlî'de edebildiğimiz verilere göre 41 kadın râvi bulunmaktadır. Bunların içerisinde beş tanesi Hz. Peygamber'in (sav) mübarek eşleridir: Aişe, Hafsa, Safiye, Meymune Ümmü Seleme radiyallahu anhüm...

Esmâ bt. Ebu bekir Sıddık
Ümame bt. Hamza b. Abdulmuttalib
Amine bt. Abdurrahman b. Ebi Leyla
Beru' bt. vaşık er-Ravasiye el-Kelabiye
Busra Büşra bt. Safvan b. Nevfel
Cebele bt. Mustafih Amiriyye
Hafsa bt. Ömer b. Hattab Müminlerin annesi r.a. (Peygamber'imizin (sav) hanımı)
Hansa bt. Hidden Ensariyye
Rümeysa bt. Amir b. Haşim

Himâde bt. Muhammed Abdurrahman b. Ebi Leyla

Zeynep bt. Ebi Selime b. Abdülesed Mahzumiyye

Zeynep bt. Nübeyd

Safiyye bt. Haris b. Talha

Safiyye bt. Hayyi b. Ahtab müminlerin annesi ra. (Peygamber'imizin (sav) hanımı)

Safiyye bt. Ebi Ubeyd b. Mesut Sakfiye

Aişe müminlerin annesi r.a. (Peygamber'imizin (sav) hanımı)

Aişe bt. Sad b. Ebi Vakkas

Aişe bt. Talha Ümmü İmran

Amre bt. Abdurrahman b. Sad b. Zürene

Faria bt. Esad b. Zürene

Fatıma bt. Hüseyin b. Ali

Fatıma-tü Zehra (Hz. Hüseyin'in annesi r.a.)

Kebşe bt. Esad b. Zürene

Leyla bt el-Cudî

Meymûne bt. Haris müminlerin annesi r.a. (Peygamber'imizin (sav) hanımı)

Meymûne bt. Kerdem Sekafiye

Aşağıda misâl olarak verilen hadis, bu kadın râvilerden, Hz. Peygamber'in (sav) eşi Hz. Aişe'ye aittir:

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامِ الرَّفَاعِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا حُفْصٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: " كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَأَى الرِّيحَ فَرَعَ، وَقَالَ: «اللَّهُمَّ، إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِهَا وَخَيْرِ مَا أُرْسِلَتْ بِهِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَمِنْ شَرِّ مَا أُرْسِلَتْ بِهِ»، وَإِذَا رَأَى مَخِيلَةً قَامَ وَقَعَدَ، وَجَاءَ وَذَهَبَ، وَتَعَيَّرَ لَوْنُهُ، فَيَقُولُ: " أَخَافُ أَنْ يَكُونَ مِثْلَ قَوْمِ عَادٍ حِينَ {قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمְطِرُنَا} [الأحقاف²⁴³

Hiz. Aişe'den gelen bu rivâyet, Hiz. Peygamber (sav) herhangi bir büyük kütleli bulut gördüğünde o anda onun verdiği tepkiyi bize anlatır. Hiz Aişe şöyle demiştir: Hiz. Peygamber (sav) bir bulutu gördüğünde kaygılanırdı ve şöyle derdi: “Allah'ım senden onun hayırlı olmasını ve ondaki hayrı istiyorum, ve onun şer olmasından ve onda gönderdiğin şerden de sana sığınmıyorum”. Kalkar oturur, gider gelir, yüz rengi değişir ve

²⁴³ Kaysî, *Emâlî*, s. 131-132

yine şunu söyler: Ad Kavmi'nin, “bu gelen bulut bize yağmur getiriyor” demeleri sonucu oluşan benzer bir durumun meydana gelmesinden endişeleniyorum. Bu hadisi nakleden Hz. Aişe, kadınlara hatta ümmete hüsnü misaldir. Çünkü o Hz. Peygamber'den en çok hadis nakledenler arasına girmiştir.

1.10. Künyelerine Nisbet Edilen Kadın Râviler

İnsanlar toplumda bir takım isimlerle anılmıştır. Bu isimlendirmelerden bir tanesi de künyedir.²⁴⁴ Künyeler genellikle şahsın ilk erkek çocuğuna istinâden verilmektedir. Bununla beraber künye şeklinde konmuş özel isimler ve da vardır. Mesela: Ebu Hureyre, Ebu Bekr gibi isimler, künye gibi görünüp ama gerçekte lâkabdırlar.²⁴⁵ Buradan anlaşıldığı üzere künyeler, gerçek anlamıyla beraber mecâzi yani lâkab için de kullanılmıştır.

Emâlî'de künyesiyle geçen kadın râviler şunlardır:

Ümmü Eymen: Burka Zeyd b. Harise'nin karısı

Ümmü Eyüp el-Ensari: Binti Kays b. Sad Hazreciyye

Ümmü Cündüb Ezdiyye

Ümmü Derda: Hecime el-Evsabiyye ed-Dimeşkiyye

Ümmü Seleme: Hind müminlerin annesi r.a. (Peygamber'imizin (sav) hanımı)

Ümmü Şerike el-Amiriyye: Gaziyye

Ümmü Abdullah: bt. Ebi Hesma Leyla Binti Hesma b. Huzeyfe

Ümmü Atiyye: Nuseybe bt. Kab el-Ensariyye

Ümmü Kirafe: Fatıma bt. Rabia b. Bedir el-Fezariyye

Ümmü Gülsüm: bt. Utbe b. b. Ebi Muayd

Ümmü Leyla: bt. Revaha el-Ensariyye

Ümmü Mübşir: Cehniyye bt. Sayfa b. Sahr

Ümmü Musa: Ali b. Ebi Talib'in kız kardeşi Süreyya

Ümmü Hişam: bt. Haris b. Numan el-Ensariyye

Ümmü Hişam b. Ziyad²⁴⁶

²⁴⁴ eb: baba, ümm: anne kelimeleri ile başlayan isimlerdir. İbn: Oğul, bint: kız, uht: kız kardeş vb. kelimelerle başlayan isimleri de yaygın bir şekilde künye denilmektedir. (Aydınli, *Hadis İstılahları*, s. 157)

²⁴⁵ Aydınli, *age*, s. 157

²⁴⁶ Kaysî, *Emâlî*, s. 557

Aşşagıda künyesile meşhur olmuş olan Ümmü Derda'nın naklettiği hadis örnek verildi. Hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا يُوسُفُ قَالَ: حَدَّثَنَا مِهْرَانُ بْنُ أَبِي عُمَرَ قَالَ: أَخْبَرَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ نَافِعٍ قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى أُمِّ الدَّرْدَاءِ فَحَدَّثَتْنَا، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَفْضَلُ شَيْءٍ فِي الْمِيزَانِ الْخُلُقُ الْحَسَنُ»²⁴⁷

Ümmü Derda'nın kocasından naklettiği bu hadis-i şerif, ahlâk hakkındadır. Kuran'da geçtiği gibi Hz. Peygamber'in (sav) en önemli vazifelerinden biri, güzel ahlâkı tamamlamasıdır. Mizanda en faziletli şeyin güzel ahlak olduğunu söyler. Hz. Peygamber (sav), dinin temel esaslarından birinin ahlâk olduğunu beyan ediyor. Ümmü Derda, hadis senedinde künyesiyle olduğu gibi geçmiştir.

Künyesiyle hadis senedinde yer alan başka bir kadın râvi'de Ümmü Hişam'dır. O da şu hadisi rivâyet etmiştir:

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ ثنا يَحْيَى بْنُ مَعْلَى قَالَ: ثنا أَبُو الْمُجَاهِرِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الرَّجَالِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ، عَنْ أُمِّ هِشَامِ بِنْتِ حَارِثَةَ بْنِ النُّعْمَانِ قَالَتْ: " مَا أَخَذْتُ: قِ وَالْقُرْآنَ الْمَجِيدِ إِلَّا مِنْ وَرَاءِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ يُصَلِّي بِهَا فِي الصُّبْحِ " ²⁴⁸

Sahâbiden Ümmü Hişam, sabah namazında Kaf Sûresini Hz. Peygamber'in (sav) arkasında dinlediğini söylemiştir. Demek oluyor ki kadınlar Hz. Peygamber'in (sav) arkasında namaza durduklarını, elbette bunu mahremiyete ve hayaya dikkat ederek gerçekleştirdiklerini görmekteyiz. Bununla beraber hanım sahâbiler Kur'an'a gereken hassasiyeti göstermişlerdir. Ümmü Hişam künyesiyle meşhur olmuş bu kadın râvi de namazla ilgili bu hadisi nakletmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) eşlerinden Ümmü Seleme künyesiyle meşhur olan eşinden şu hadis rivâyet olunmuşur:

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ ثنا أَبُو هِشَامِ الرَّفَاعِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ يَعْنِي ابْنَ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ زَيْنَبِ ابْنَةِ أُمِّ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ

“Hüseyin bize bildirdi o da Ebu Hişam Rifai'den o da Ubeydullah b. Ya'nî b. Musa'dan o da Şeyban'dan o da Yahya b. Ebi Kesir'den o da Ebi Seleme'den o da Zeyneb bt. Ümmü Seleme'den o da Ümmü Seleme'den bize bildirdi.”

²⁴⁷ Kaysî, *Emâlî*, s. 314

²⁴⁸ Kaysî, *Emâlî*, s. 143-144

Ümmü Seleme ra.'dan gelen bu hadis-i şerif altı tane râvi ile Hz. Peygamber'e (sav) ulaşan bir senedir.

Diğer yandan Hz. Peygamber'in (sav) eşlerinden birkaç hadis misâl olarak verilecek olunursa, şu hadisler mevcuttur:

Hz.Hafsa'dan gelen şu hadis mevcuttur:

“Hüseyin bize bildirdi o da Ahmed b. Osman el-Evdî o da Ahmed b. Abdülmelik b. Vaki'den o da Ebu Avane'den o da A'meş'ten o da Ebi Süfyan'dan o da Cabir'den o da Ümmü Mübeşşir'den o da Hafsa'dan bize bildirdi.”

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ ثنا أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ الْأُوْدِيُّ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ وَاقِدٍ قَالَ: ثنا أَبُو عَوَانَةَ،
عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أُمِّ مُبَشِّرٍ، عَنْ حَفْصَةَ جَاءَ غُلَامٌ حَاطِبٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ²⁴⁹

Aşağıda verilen misâl de Hz. Peygamber'in eşlerinden Hz. Safiyye bt. Ahtab'dan gelen rivâyettir:

“Hüseyin bize bildirdi o da Abdullah b. Şebîb'den o da İbrahim b. Münzir'den o da Abdullah b. Vehb'den o da Yunus b. Yezid'den o da Zühri'den o da Urve'den o da Ebi Seleme b. Abdurrahman'dan o da Aişe'den bize bildirdi.”

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَيْبٍ، حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ
يَزِيدَ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، وَأَبِي سَلْمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: حَاصَتْ صَفِيَّةُ بِنْتُ حَيٍّ زَوْجَ النَّبِيِّ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ²⁵⁰

Hz. Peygamber'in (sav) diğer eşlerinden Hz. Meymûne den gelen şu riâyet vardır:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ قَالَ: حَضَرْنَا مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ
جِنَازَةَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ²⁵¹

“Ali b. Müslim bize bildirdi o da Cafer b. Avn'dan o da ibn Cüreyc'den o da Ata'dan bize bildirdi.”

²⁴⁹ Kaysî *Emâli*, s. 139

²⁵⁰ Kaysî, *age*, s. 297

²⁵¹ Kaysî, *age*, s. 87

Yukarıda isimlerini verdiğimiz kadın râviler hadis nakletmiş olup, bu işi yani ilim işini sadece erkeğin değil kadının da üstlenebileceğini göstermektedir. İslam sadece erkeğin sırtında değil aynı zamanda kadının da emeği ile bugünlere ulaşmıştır.

Hz. Peygamber'in (sav) eşleri sünneti aktarmada önemli bir rol üstlenmişlerdir. Başta Hz Aişe, binlerce hadisi nakletmiş olup bunlar, dinin temel esaslarından sayılan muteber hadislerdir.

Hz. Peygamber'in (sav) çok eşlilik durumu şüphesiz birçok hikmete binaendir. Bu hikmetlerden birisi, ümmete özellikle kadınlarla ilgili sünnetleri ulaştırma gereksinimidir. Peygamber'imizin (sav) eşlerinin birden fazla olması, onun her durumundan haberdar olup hiçbir ayrıntıyı kaçırmayacak şekilde kabiliyetlerine göre bize dini tebliğ etme ihtiyacından dolayıdır.

Bu incelemeler sonucunda bu Emâlî'yi değerlendirdiğimizde:

İmlâ türü eserleri şöylece sınıflandırabiliriz:

1. Hadisleri alfabetik sıralamaya göre imlâ edilmesi; "Ebu İshak ez-Zeccacî'nin (339/950) imlâsı".
2. Belli konularda yazılan imlâ'lar; "İbn Hacer'in (v.852/1449) imlâsı".
3. Yazılmış bir eser üzerinde hadislerin tahrir ve şerh yapılması; Gazzali'nin (v.505/1111) Dürretü'l Fâhire fi Keşfi'l Ulumi'l Ahire'sine Suyuti'nin (v.911/1505) yazdığı Emâlî.
4. Ayrıca imlâ usûl ve âdâbından bahseden eserler; Semâ'nî'nin (v.562/1166), Edebü'l-İmlâ' vel-İstimla'sı.²⁵²
5. Hadisleri herhangi bir tasnife tâbi tutmadan imlâ edilen eserler; Hüseyin b. İsmail el-Mehâmîlî'nin (v.330/942) Emâlî'si.

Bu sınıflamaya baktığımızda farklı usûlüllerle meydana getirilen emâlî eserlerinin içerisinde Hüseyin b. İsmail el-Mehâmîlî'nin (v.330/942) Emâlî'si son kısma dahildir. Çünkü imlâ meclisinde meydana getirilen bu eserin konuları bir tasnife

²⁵² Faruk Koçak, "İbn Affan el-Âmirî ve "el-Emâlî ve'l-Kırâa" Adlı Eseri, " (Basılmış Tez) İstanbul, 1985, s. 25

tabi tutulmamıştır. Birçok kaynakta kendisine atf yapılan bu eser itibar görmüş ve kendisine îtimat edilmiştir.

Birçok tarih ve rical kitapları Mehâmilî'inin (v.330/942) Emâlî'sinden bahsetmiştir. Hocaları içerisinde hadis ilimnde otorite olan Buhârî bulunmaktadır. Onun talebeleri içerisinde de Dârekutnî (v.256/870) yer alır. İçerik itibariyle bu eser birçok konudan bahsetmekle beraber nakledilen hadis sayısı fazladır. Toplamda 533 hadisi ihtiva etmektedir. Cerh ve ta'dil âlimleri, Emâlî'deki ekser râvilerin durumunu, güvenilir, sika ve sadûk kabul etmişlerdir.

SONUÇ

Bağdat'ta doğup büyüyen sonra ilmi tahsilini tamamlayıp kâdı olarak göreve başlayan Hüseyin b. İsmâil, bu görevini 60 sene bilfiil ifa etmiştir. Bu nedenle Ona el-Kâdı denilmiştir. Bu vazifeden istifasını isteyerek, kâdılık görevine son vermiştir. Kâdılık vazifesini eda ederken aynı zamanda hadis ilmini de ihmal etmemiştir. Ancak, kâdılık vazifesini bıraktıktan sonra evini hadis ve fıkıh meclislerine dönüştürmüştür.

Hüseyin b. İsmâil'in âilesi son derece ehl-i İlim ve köklü bir geleneğe sahiptir. Hüseyin b. İsmâil'in babası, kardeşi, oğlu, torunu, kızı, erkek kardeşi, kardeşinin oğlu, ve kardeşinin torunu hadis ve fıkıh alanlarında derinleşmiş kişilerdir. Bunlar hem ilim hem de takvada insanlara rehberlik etmişlerdir.

Yüzlerce hoca'dan ders almış ve yüzlerce talebeye de ders vermiştir. Hüseyin b. İsmâil aldığı hadisleri ezberleyerek daha sonraki zamanlarda bu hadisleri hadis imlâ meclislerinde nakletmiştir. Onun için ona el-Hâfız denilmiştir. Bu nakil sırasında cüz' meydana getiren talebeleri olmuştur. Ele aldığımız hadis cüz'ü el-Mehâmîlî'nin talebesi İbn Beyyî'nin (v.480/1086) bize naklettiği hadis cüz'üdür.

Hadisler, *haddesena* ya da kısaca *sena* lafızları ile nakledilmiştir. İbn Salah (d.547/1181) ve İbn Hacer (v.852/1449) başta olmak üzere diğer hadis âlimleri de imlâ yolu ile hadisi nakletmeyi, tahammül açısından en sağlam yol olarak görmüşlerdir. Bu hadis cüz'ü, hem râvi bakımından hem de hadislerin sayısı bakımından kapsamlı bir cüz'dür.

Mevzubahis olan bu cüz', herhangi bir tasnife tabi tutulmamış. Konular ve râviler dağınık bir şekilde yazılmıştır. Birçok konu ele alınmıştır. Râvileri 41'i kadın râvi olmak üzere diğerleri erkek râvidir. Bu 41 hanım râviden 5 tanesi, ezvâc-ı tâhirattandır. Bunlar: Aişe, Hafsa bint Ömer, Safiye, Meymune ve Ümmü Seleme'dir (r. anhüm). Hadisler imlâ yolu ile alınmış olup bu metod, tahammül yolları'nın en güvenilir ve en sıhhatlisi olduğu kabul edilmiştir.

Mehâmilî, güvenilir ve emin biri olduğu, âlimler tarafından tavsif edilmiştir. Mehâmilî yazdığı birkaç eserinden en meşhuru Buhârî'den naklettiği Sahîh'in rivâyetidir. Fakat bir takım sıhhat şartlarının yerine gelmemesinden dolayı fazla rağbet görmemiştir.

Emâlî'nin nüshaları günümüze ulaşmış, bugüne kadar korunmuştur. Bununla birlikte bu hadis cüzü Mısır'da ve Suriye'de asli halleri ile bulunmaktadır. İbrahim el-Kaysî tarafından 1991'de neşredilmiştir. Bu eser içerik bakımından, toplamda 16 cüz'den oluşmaktadır. Bu cüzlerin bir araya gelmesiyle kitabın hacmi artmaktadır. İbn Beyyi' bu hadis cüz'ünde Mehâmilî'den 533 tane hadis nakletmiştir.

Mehâmilî, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali'den gelen ve Ezvac'ı Tahirattan da nakiller yapmıştır. Hadis ilminin imamı Buhârî'den 4 tane hadis nakletmiştir. Kendisinden de Dârekutnî (v.385/995) gibi büyük zatlar çokca nakiller yapmışlardır. Emâlî'de tespit edilen dört âli sened bulunmuştur. Mehâmilî'nin hocalarını zabt ve adâlet açısından ele aldığımızda, ekserinin güvenilir ve doğru olduğu görülmektedir. Cerh ve tadil ilmine göre bunlar sika ve sadûkturlar. Aralarında az da olsa zayıflar da vardır.

Bu hadis cüz'ü birçok sûrenin tefsirini de yapmıştır. Mesela: Fatiha, Bakara, Ali İmran, Nisa, Araf, Tevbe, Yunus, Hud, Müddessir, ve başka sûrelerin de tefsirini yapmıştır. İslam'ın şartlarından olan: namaz, oruç, zekat, hac konularını da içermektedir. Bunların yanında Mescidi Nebevi'nin fazileti, nikâh, boşanma, yemek, içmek, suçlar, savaş ve diyet gibi birçok konuyla ilgili hadisler nakledilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akın**, Nevzat, *Mehâmilî ve Kitabu'd-Dua adlı Hadis Cüz'ü*, İstanbul, 1990.
- el-Askalanî**, Ebu Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib* (Cilt XI). Hindistan: Dairetu maaraifu Nizamiyye Matbaası, 1907.
- *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavdihi Nuhbetü'l Fiker fi Mustalahu-l Ehli'l-Hadis* (trc. Abdullah Samed Afaracı), Ankara,: İtisam Yayınları
- Aydınli**, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul, Marmara Üniverstesi İlahiyat Fakültesi, Vakfi Yayınları, 2016.
- *İmlâ Usûlü ve es-Sema'ni'nin "'Edebü'l-İmlâ' ve'l'İstimla'ı* (özet tercümesi)
- *TDV İslam Ansiklopedisi, "İmlâ"* İstanbul, TDV Vakfi Yn., XXII, 225-226. 2000.
- Bağdâdî**, Ebu Bekir Ahmed b. Alib. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el- Hâtib, *Tarihu Bağdâd* (Tahk. Beşşar Avvad M'aruf). Beyrut: Darül garbul islamiyye, 2002.
- *Tarihu Bağdâd*, Medinet'ül Münevver: Mektebet'ül Selefîyye, 2002.
- *el-Câmi li Ahlâkir-Râvi ve Âdâbi Sâmi* (Tahk. Mahmud Muhammed et-Tahhân) 1983/1403.
- Cevzî**, Cemaleddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman bin Ali bin Muhammed, *El-Muntazamu fi-Tarihil Umemu ve'l-Mulûk* (Tahk.Muhammed bin Abdulkadir Ata), Beyrut,1992,14 (Cilt XIV). Beyrut: Darul Kutubul İlmiyye, 1992.
- Çakan**, İsmail Lütfü, *Hadis Usûlü*. İstanbul, Marmara Üniverstesi İlahiyat Fakültesi, Vakfi Yayınları, 2011.
- *TDV İslam Ansiklopedisi " Dârekutnî "* , İstanbul, TDV Vakfi, 1993.
- Efendi**, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2009.
- Efendioğlu Mehmet**, *TDV İslam Ansiklopedisi "Tevdîn"* İstanbul, TDV Vakfi Yn. 2011
- el- A'zamî**, Muhammed Mustafa, *TDV islam Ansiklopedisi, "Buhârî"*, İstanbul, TDV Vakfi, 1992.
- el-Kaysî**, *Emâliu'l-Mehâmilî*, Ürdün,: Mektebetül İslamiyye, Darul İbni Kaymer 1991.
- es-Şehâvî**, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-muğis bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l- 'Irâkî*, Mısır, Mektebetü-l Sünne, 2003.
- es-Serahsî**, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, Beyrut, : Darul Mâ'rife.
- Görmez**, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, Otto Yayın, 2017.
- *TDV İslam Ansiklopedisi, "Taberânî"* Maddesi, İstanbul, TDV Vakfi, 2010.
- Gül**, Mutlu, *Hanife Usûlünde Hadis Tenkidi*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yn. , 2018. **Hansu**, Hüseyin, *Mu'tezile ve Hadis*, Ankara, Otto Yn. , 2018.
- İbnul İ'mad**, Ebü'l-Fellah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, Şezerat'üz-Zeheb fi Ahbari min Zeheb (Tahk.Mahmudul Arnavudi) (Cilt IX). Beyrut: Daru İbni Kesîr, 1986.

İbnü'l Esîr, Ebül Hasen Ali b. Ebil Kerem Muhammed bin Muhammed bin Abdulkerim bin Abdul Vahid eş-Şeybani İzzedin el-Cezerî, el-Lübab fi Tehzibil Ensab, Ebü'l-Darul Sadır, Beyrut.

İbni'l Kesîr, Ebu'l-Fida, İmamüddin, İsmâil b. Şihabiddin Ömer b. Kesîr b. Dav, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Darül fikr, 1986.

İbn Manzur, Ebu'l Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem, Lisanü-l Arab, Beyrut, Darul Sadr, 1414/1992.

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

-*TDV İslam Ansiklopedisi, "Emâlî"* İstanbul, TDV Vakfı, II, 70-72.

Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdullah Kostantînî Hâci Halife, *Keşfü'z-Zünûn an Esmâi-l Kutubi'l ve'l-Finûn*, Bağdat, Mektebetü-l Müsenna, 1941.

el-Kettânî, Ebu Abdullah Muhammed bin Ebil Feyz, *er-Risaletü'l Müstedrife*. Darül Beşairül islamiyye, 2000.

Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara, Otto Yayın, 2015.

Koçak, Faruk “ *İbn Affan el-Âmirî ve “el-Emâlî ve'l-Kırâa” adlı eseri*, “ (tez) İstanbul, 1985

Koçyiğit, Talat, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi (Nüzhet'ün-Nazar fi Tavzihi Nuhbetü'l Fiker)*, . Ankara: Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları (Çev.), 2015.

-*Hadis İstılahları*, Ankara, Ankara Üniverstesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından, 1980

Kutlay, Öğretim Üyesi Halil İbrahim, *Hadiste Sened Tenkidi*, İstanbul, Elif Yayınları, 2015.

Nursî, Said (Bediüzzaman), *Mektubat*, İstanbul, Envar Neşriyat, 2014

en-Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Yahya b. Şeref, *et-Takrib vet-Teysir Li-Marifet-i Sünen-i Beşiri-n-Nezir, (T'alik ve şerh;Salih Muhammed)*. Beyru, 1987.

- *Tehzîbü'l Esmâi vel-Lüğat*,. Lübnan: Darul Kutubül İlmiyye.

Okiç, Muhammed Tayyip, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*,. Ankara: Atlas Yayınları, 2017.

Özaydın, Abdülkerim, *TDV İslam Ansiklopedisi, İbn Esîr maddesi*. İstanbul, TDV Vakfı, 2000.

Polat, Selahattin & Habil Nazlıgül& Süleyman Doğanay, *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*, İstanbul, : M.Ü. İlahiyat Yayınları Vakfı Yayınları, 2017.

es-Safedî, Salahaddin Halil el-Vafi bil-Vefiyat, (Tahk. Ahmed Arnavud), Daru İhyau't-Turas, Beyrut, 2000.

Semâ'ni - Abdulkerim bin Muhammed bin Mansurul Temimil, *el-Ensab* (Tahk. A bdurrahman bin Yahya el-Mu'allimil Yemani), Meclisü dairetul Meariful Osmaniye, 1962.

- *Edebü'l-İmla' vel-İstimla'*. Lübnan: Darul Kütübü'l İlmiyye, 1981.

Sezgin, M. Fuat, *Tarih-u Turasul Arabî (Arapça'ya çeviren:Mahmut Fehmi Hicazi)* Hicaz,1991.

- *Buhârî'inin Kaynakları, Otto Yayınları*,. Ankara: Otto Yayınları, 2018.

el-Sûlî, Ebu Bekir Muhammed b. Yahya b. Abdullah, *Ahbar'ur-Razi Billahi vel-Mütekillah Târih'u Devleti Abbasiyye*, Mısır, Matbaatul Savî, 1935.

es-Suyutî, Abdurrahman bin Ebu Bekr Celaledin, *es-Suyutî, Tabakat'ül-Huffaz*, Darul Kitabul İlmiyye, 1983.

-*Tedrib'ür-Râvi fi'ş-Şerhi Takrîb'ün-Nevevî*, (Tahk. Ebu KuteybeNezir Muhammed el-Fariyabî) Daru Tayyibe,

Tayyar, Altıkulaç, *TDV İslam Ansiklopedisi, "Zehebî"* İstanbul, TDV Vakfı, 2013.

Tomar, Cengiz, *TDV İslam Ansiklopedisi "Sehavi"* İstanbul, TDV Vakfı, 2009.

Topgül, Muhammed Enes, *İsnâdın Satır Araları*, İstanbul, 2018.

Tuğlu, Nuri, *Mâturîdîlik ve Hadîs*, İstanbul, Rağbet Yn, 2016.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara, TDV Vakfı, 2012.

Verrakî, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammedul, *"İbni Nedim"*, *el-Fihrist* (Tahk. İbrahim Ramazan), Beyrut: Darul Ma'rife, 1997.

el-Y'afî, Ebu Muhammed Afifeddin Abdullah, *Mira'tü'l-Cinan vel-İ'bretü'l-Yakzan fi Ma'rifeti ma Ya'tebiru min Havadis'üz-Zaman*, (Cilt II). Beyrut: Darul Kutubul İlmiyye, 1997.

Yağmur, Vahdettin, *"Hadis Literatüründe Emâlîler ve Ebu'l-Fazl İbnu'ş Şihne'nin "el-Emâlî'l-Muhibbiyye" adlı eserinin Edisyon Kritiği"*, İzmir, 2011.

Yaşaroğlu, M. Kâmil, *TDV İslam Ansiklopedisi mehamili maddesi*,. İstanbul, TDV Vakfı, 2003.

Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, Ankara, Otto Yayın, 2015.

- *Hadis Problemleri*, Ankara, Otto Yayın, 2015.

- *Hadiste Metin Tenkidi (Tarihi Süreç Yeni Yaklaşımlar)*, Ankara, Otto Yayın, 2015.

Yücel, Ahmet, *TDV İslam Ansiklopedisi, "Makbul" maddesi*,. Ankara, TDV Vakfı, 2003.

- *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri ilk üç Asır)*, İstanbul,: Marmara Üniverstesi İlahiyat Yayınları Vakfı Yayınları, 2014.

- *Hadis Tarihi*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

ez-Zehebî. Hâfız Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mûkızâ Hadis Usûllerinin Temelleri*(trc. Ahmed Ürkmez),. İstanbul,: Rağbet Yayınları, 2016.

-*Tezkiretü'l-Huffaz*, Beyrut, Darul Kutubul İlmiyye, 1998.

- *Siyeru A'lami'n-Nübelâ* (Cilt XII). Kahire: Darül hadis, 2006.

- *el-İ'ber fi Tarihi Men Ğaber*, (Tahk. Ebu-Hacer Muhammedus Said (Cilt II). Beyrut Darul Kutubul İlmiyye, 2006.

-*Mizanü'l İ'tidal*, Lübnan, Darul Ma'rifeti li Tabaâti ven-Neşri, 1963.

ez-Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud b. Muhanned, *A'lam* , (Cilt XI). Darül ilmiyyin, 2002.